

1911 jan. 28

Jászi Oszkár előadása a Galilei Körben a nemzetiségi kérdésről és Magyarország jövőjéről¹

Galileista Barátaim! Hölgyeim és Uraim!

Azt hiszem, hogy ennek az előadási ciklusnak, amelyet a Galilei Kör rendez, nem lehet az értelme és a feladata az, hogy propagandát csináljunk itt, ebben a körben a nagy magyar problémák megoldásának egyik vagy másik szimpatikus koncepciója mellett. A Galilei Kör, mint az egyetemi hallgatók tudományos egyesülete nem törekedhetik arra, hogy a napi politika diszkuszióit belevigye az ő körébe. A Galilei Kör hivatása sokkal magasabb. Az, hogy azokat a nagy problémákat, melyek minden gondolkodó embert foglalkoztatnak, közelebről megismerjék, és hogy ezeket az új eszméket és koncepciókat tudományos bírálat tárgyává tegyék. És célunkat akkor fogjuk elérni, ha Önök közül többen akadnak, akik az itt felvetett eszméket tovább fűzik, és külön tanulmány tárgyává teszik, hogy majdan, ha kilépnek a közéletbe, tiszta célokat lássanak és biztos eszközökkel törekedjenek e célok megvalósítására. Azt hiszem, Hölgyeim és Uraim, hogy az a téma, amelyet erre a mai előadásra kítűztek, sok szempontból méltó az Önök érdeklődésére. Egyike a legkuszáltabb és legjobban eltorzult kérdéseknek, melyek a magyar közvéleményt foglalkoztatják. Sehol sem láthatjuk annyira igaznak, amit Ward², az amerikai szociológus mond, hogy a szociológiai kutatás és általában a társadalmi dolgokkal való foglalkozás a közelség illúziójában szenved. Valóban a nemzetiségi kérdésben való tisztánlátást igen sok esetben a közelség illúziója rontja meg... A közelség illúziója... az, ami legjobban nehezedik a nemzetiségi kérdésre, és saját tapasztalatomból állíthatom, hogy ha az ember ezt a beteg nemzetiségi perifériát meglátogatja, akkor azt tapasztalja, hogy a tisztánlátás fordított arányban áll az események helyétől való közelséggel. Míg az ember itt Pesten és az Alföldön számos embert, olykor meglehetősen egyszerű embert is talál, akik a nemzetiségi kérdésben tűrhető pontosságú eszméket táplálnak: addig a perifériákon, a tulajdonképpeni nemzetiségi részen a legképtelenebb fantazmagóriák uralkodnak. Hogy csak egy példát említsek, és ez nem is vidéki, hanem pesti emberrel történt meg, egy kulturált, művelt barátom, budapesti ügyvéd elmondta nekem, hogy a felvidéken járt, beült egy első osztályú kocsiába, ahová három-négy elegáns fiatalember szintén beszállott. Ezek tótul beszéltek. Megdöbönt és konstataulta, hogy íme, a pánszlávizmus micsoda mértékben terjed Magyarországon. Láthatják, Hölgyeim és Uraim, hogy itt kulturált, művelt, szabadgondolkodó emberek egyszerre – hogy azt mondjam – megvadulnak, amikor a nemzetiségi kérdéssel szembe kerülnek, és nem tudnak a legegyszerűbb tényektől tűrhető pontosságú következményeket levonni.

Ennek az elvakított közvéleménynek a nemzetiségi kérdéssel szemben két koncepciója van, melyeket azt hiszem, igen világosan meg lehet különböztetni egymástól. Az egyiket elnevezhetném a nemzetiségi kérdés úrlovas koncepciójának. Az úrlovas koncepció alatt azt a politikai lelkiállapotot értem, amelyben vezető politikusaink ezt a kérdést úgy fogják fel, mint valami akadályversenyt, amelyen kellő bravúrral átvágtatni lehet. Anélkül, hogy a dolog mélyére hatolni törekednének, meg vannak róla győződve, hogy az összes nemzetiségeket egyszerűen le lehet gázolni, és azt mondják: azok a nemzetiségié, akik a mi barátaink, akik nekünk rokonszenvesek, akiket mi jó hazafiaknak nevezünk, azoknak nyitva van az út, azok akár főispánok és képviselők is lehetnek, a többieknek pedig, akik nekünk nem rokonszenvesek, akik nekünk nem barátaink, akiket rosszabbaknak vagy hazafiatlanoknak tartunk, azokat egyszerűen le fogjuk gázolni. A másik koncepció – nem tudom, hogy nem veszedelmesebb-e – az, amit a jó fiú nemzetiségi politikájának szeretnék elnevezni. Ez az a bizonyos átlagos szentimentalizmus, amely a politikai kérdéseket is a jó szívnek impulzusai szerint akarná eldönteni. Minthogy nyilvánvaló mindenki előtt, hogy az emberek egyenlők és az emberi jogok között különbséget tenni nem lehet: a jó fiú koncepciójában minden további kritika nélkül könnyen megérlelődik a nemzetiségi kérdés olyan felfogása, hogy itt voltaképp probléma sincs, azt egyszerűen megoldottuk azáltal, hogy az országban lakó minden egyes nemzetiségnek teljesen egyenlő jogokat biztosítunk, mind a magánjogban, mind a közjog-

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A nemzetiségi kérdés és Magyarország jövője*. Bp. 1911, Galilei Kör kiad. 3–31. l.

² Lester F. Ward amerikai szociológus. *A haladás lelki tényezői* című könyve 1908-ban Dienes Valéria fordításában jelent meg a Társadalomtudományi Könyvtárban.

ban. Ha így az ország 7–8 nemzetisége egyenlő jogokban fog részesülni, a nemzetiségi kérdés megoldást fog nyerni.

Nos, a nemzetiségi kérdésnek ilyen koncepciója szükségképp lépten-nyomon olyan eleméntárisan nagy gazdasági és politikai erőkbe ütközik, amelyek ezt a megoldást, ezt a–koncedálom–emberséges és a messze jövő zenéjét jelentő megoldást merő utópiává degradálják, mert különösen itt ebben a társaságban nem kell hangsúlyoznom, hogy eszméink és törekvéseink teljesen képtelenek a tényleges gazdasági és politikai erőknek súlyával és nyomatékával szemben. Vagyis se így, se amúgy. Törekednünk kell a nemzetiségi politikát az ő maga valóságában, az ő maga évszázados fejlődésében megérteni. És hogyha így tekintünk erre a kérdésre, akkor mindenekelőtt át fogjuk látni, hogy nem szabad a nemzetiségi kérdésben, mint ez Magyarországon szerte divat, egyes agitátoroknak vagy izgága embereknek a machinációját látni. A nemzetiségi kérdés egy egyetemes történelmi mozgalom, mely mindenütt megjelenik, ahol a társadalmi fejlődésnek bizonyos adott gazdasági, történelmi és lélektani előfeltételei következnek. Tehát arra kell törekednünk, Hölgyeim és Uraim, hogy előbb megértsük ezt a kérdést a maga realitásában, történelmi kauzalitásában úgy, amint lépésről lépésre tovább fejlődött, bizonyos általános politikai, történelmi és gazdasági erők hatása alatt. De akkor még nem fogjuk megérteni a nemzetiségi problémát. Itt szükség van arra a második metódusra, melyet *Bergson*³ a megismerés egy új forrásának tekintenek. Az intuitív módszert értem. Mert, hogy valami tömegmozgalmat megértsünk, nem elég, hogy megismerjük az okozati összefüggéseket. Annál tovább kell mennünk. Érzéseiben meg kell értenünk ezt a mozgalmat. Mert hányszor látunk alapos történészeket, alapos közgazdákat, akik ismerik egy-egy mozgalomnak minden tényét, s mégis vakon állanak a mozgalommal szemben. Ellenben hány ember van, kik pontos tények és pontos adatok ismerete nélkül, az élő valóságnak művészi rokonszenvvel való átérzésével, a realitásnak sokkal igazabb és pontosabb képét kapják meg ezzel a merőben elvont tudományos metódussal szemben...

Jászi ezután a nemzetiségi kérdés létrejötté feltételeit vizsgálja. „A nemzetiségi kérdés – írja – mindenütt a világon azt lehet mondani fellép ott, ahol a feudális országból az átmenet a modern ipari-polgári állam felé megtörténik, és ahol ez a nagy történelmi folyamat, tehát egyrészt a feudalizmus felbomlása, másrészt az ipari demokrácia kialakulása, nem egy homogén néptömeget, hanem különböző nyelvű embercsoportokat, nemzetiségeket talált: vagyis minden országban, ahol nemzetiségek éltek, amelyek a távoli múltban egy fölényes kultúra hatása alatt nem olvadtak egybe, és mikor ezekben az álladalmakban a feudalizmusból az ipar felé való átmenetel megkezdődik: ott és akkor a nemzetiségi kérdés kikerülhetetlenül jelentkezik.” – A nemzetiségi kérdés létrejöttének ilyen leszűkített és nem kevésbé vulgarizált „magyarázata” után, amelyből mind a nemzetiséget jellemző történelmi-társadalmi tényezők, mind a nemzetiségi érzület kialakulásának elemzése hiányzik, hosszasan foglalkozik a nemzeti (nyugat-európai) és a nemzetiségi (kelet-európai) államok létrejöttére vezető fejlődéssel. Ezt követően a nemzetiségi kérdés fellépésének, indítékának *közös* alapjáról szól.

...Bármily eltérők is legyenek a nemzetiségi kérdésnek ideológiai fellépései, követelje akár a régi cseh közjognak visszaállítását, akár egy szlovén gimnázium felállítását, vagy jelentkezék mint Magyarországon a cselnai⁴ vérfürdőben vagy egyéb borzalmakban: végeredményben, aki nem frázisokat, hanem összefüggéseket néz, az előtt kétségtelen, hogy a nemzetiségi kérdésnek egy közös alapja van. Létezik egy közös minimális nemzetiségi program, mely a világ összes nemzetiségi kérdéseiben közös, és amely minimális nemzetiségi programnak a megoldása nélkül sehol a világon a nemzetiségi kérdésben békét, rendet és kooperációt létesíteni nem lehetséges. Ez a minimális nemzetiségi program röviden így foglalható össze: jó iskola, jó közigazgatás és jó bírászkodás kell a népnek. Márpediglen jó iskola, jó közigazgatás és jó bírászkodás csak egy van, amely fontosabb a népre nézve mindenféle technikai vagy intézményi tökéletességnél, s mely egyszerűen és röviden így határozható meg: jó iskola, jó közigazgatás és jó bírászkodás csak az lehet, melyet a nép *saját* nyelvén kap.⁵

³ *Bergson*, Henri (1859–1941) francia idealista filozófus, az intuitizmus képviselője. Befolyással volt egyes szindikalistákra, így a nálunk leginkább ismert Sorelre.

⁴ Értsd: csernovai.

⁵ „Ezt a tételmet sokan úgy magyarázták, hogy én az országot különböző nyelvű közigazgatási hatóságok és bírói szervezetek sokaságára akarnám feldarabolni. Ellenkezőleg, egész koncepcióm a közjogi-territoriális politika ellen fordul, és csak azt célozza, hogy a néptömegeknek lehetőleg semmi sérelme ne legyen abból, ha véletlenül nemzetiségiékné és nem magyaroknak születtek. Ennek érdekében feltétlenül gondoskodni kell arról – és ez a nemzetiségi törvénynek [értsd: az 1868. évi nemzetiségi törvénynek] is alap gondolata, hogy minden hatóság és bíróság anyanyelvén legyen képes a felekkel érintkezni ott, ahol idegen nemzetiségiékné tömegesen laknak.” (Jászi O. jegyzete.)

Minden más iskola, közigazgatás és bíraskodás, legyen az a legmodernebb sablonok szerint kidolgozva, a legmodernebb tökéletességtől áthatva, de amely ezt végre nem hajtja, tökéletlen, rossz és elfogadhatatlan. A másik koncepció, mely szintén minden nemzetiségi kérdés gyökerén ott van, az a tétel, hogy minden nemzetiségnek megvan az ő elvitázhatatlan joga arra, hogy a benne szunnyadó összes kulturális erőket, legyen az nyelv, történelem vagy művészet, saját módja szerint, a saját ízlése szerint fejlessze ki. Ezt nevezem én a nemzetiségi törekvések létminimumának, a minimális programnak; és önök előtt, Hölgyeim és Uraim, nem kell bővebben kifejtenem, hogy voltaképpen ez a nemzetiségi minimális program egyszersmind tökéletesen és szóról szóra fedi a minimális szociális programot is. A kettő között különbség nincsen. Mert semmiféle magasabb gazdasági vagy politikai koncepció, a nyugat-európai eszméknek bármely nagy hullámszáma, legyen az szabadgondolkodás vagy szocializmus, képtelen utat törni, mindaddig, míg a népnek, a nemzetiségeknek ez a szociális létminimuma teljesítve nincsen...

Elveti és elítéli az erőszakos asszimilációt („poseni kérdés”, cári orosz nemzetiségi politika). Ezzel szembeállítja „az industrializmus” nemzetiségi politikáját, a liberális nemzetiségi politikát, az amerikai, svájci, belga és a választói reform utáni Anglia nemzetiségi politikáját. „A magyar nemzetiségi politika – szerinte – a nemzetiségi politikának ezen két világtörténelmi koncepciója közül az erőszakos asszimiláció politikáját választotta, és az a különbség közöttük és Porosz- meg Oroszország között, hogy míg a porosz és orosz államférfiakban megvan az erkölcsi bátorság, hogy ők nyíltan és világosan világszerte megmondják és hirdetik sajtójukban és a parlamentben, hogy ők igenis erőszakosan asszimilálni akarnak: addig a mi államférfiainkból az erkölcsi bátorság ez a foka hiányzik, és ők mint szelíd, liberális báránycák járnak be Európát és Amerikát [utalás Apponyi és más egykori „koalíciós” politikusok külföldi útjaira], és azt mondják, hogy sehol olyan békésen nem bánnak a nemzetiségekkel, mint nálunk.” A demokrata közszellem – Jászi szerint – a nemzetiségi kérdés liberális koncepciójának megvalósítására törekszik: „mihelyt egyszer a liberalizmus eszközeit fogjuk életbe léptetni, akkor nemcsak a nemzetiségi béke lesz helyreállítva, hanem a magyar feudalizmusnak is üt a halálos órája”. Ebben látja a kérdés megoldását. Behatóbb társadalmi, nyelvi, kulturális vizsgálatra, a problémának a magyarországi nemzetiségek szerinti részletezésére a mintegy kétórás előadás keretében sem törekszik.

Befejezésül a nemzetiségekhez való közeledés, a magyar nép és a nemzetiségek közötti együttműködés feltételeiről nyilatkozik. A nemzetiségi béke a nemzeti függetlenség és felemelkedés alapja. Felismerte ezt a száműzött *Kossuth* és idehaza *Mocsáry Lajos*, aki rámutatott, hogy nincs nemzeti függetlenség nemzetiségi megegyezés nélkül. – Ezen a téren rá kell lícitálni a „feudalisták”-ra [értsd: Tiszára és híveire]. „Amiként – írja – gróf Tisza István szövetkezhetett Mangra Vazullal anélkül, hogy ez az eljárása a hazaárulás vádját váltotta volna ki: azonképpen a magyar demokrácia, a magyar polgárság és munkásság szövetkezhetik ugyanazon alapon a nemzetiségi néppel, a nemzetiségi polgársággal”. – Figyelmezteti a radikálisokat, szabadgondolkodókat, magyarokat és nemzetiségieket, hogy amíg hadüzenet nélküli hadjárat folyik a nemzetiségek ellen, ne csodálkozzanak, ha azok egyházi szervezeteikre támaszkodnak, addig védvárjuk lesz „egyházuk történelmi joga, gazdasági szervezete, mely nyelvüket és kultúrájukat védi”. – Alapvető félreértése viszont az a feltevés, hogy ha lesz a magyar politikai életben olyan párt, amelyhez a nemzetiségiek elfeladás nélkül csatlakozhatnak, „abban a pillanatban be fog következni a differenciáció, és el fognak válni a nemzetiségi társadalom különböző osztályai, az ő osztályhelyzetüknek megfelelően”. Hiszen ilyen magyar párt az előadás elhangzása idején nem volt elképzelhető, viszont a sok évtizede folyó modern osztálytagozódás már a századvégen létrehívta a nemzetiségi munkásmozgalmat, melynek egyes párt-tagozatai ekkor már a szociáldemokrata párton belül is határozott, élesedő küzdelmet vívtak a magyar központi pártvezetéssel. *Jászi* azonban beszéde elmondásakor, de később sem ismerte közelebbről a kérdést, amelyről annyit vitázott, cikkezett, s amelyről a korabeli magyar publicisztikai irodalom egyik leghatásosabb kézikönyvét (*A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Bp. 1912.) írta. Még nemzetiségi miniszter korában sem ismerte megfelelően az egyes nemzetiségek politikai és kulturális tagozódását, osztálystruktúráját. (Ekkori tájékozottsága szintjére, értesülései, helyzetismerete nem kielégítő voltára jellemző az 1918. késő őszi aradi magyar-román „béketárgyalások” kudarca után a szomszéd népekhez intézett „felhívása”, vö. *Minister Jászi über die Schwester-nationen*. – *Pressburger Zeitung* (Abendblatt) 1918. dec. 6; 335. sz. I. l.) – Mindebből következik, hogy beszéde, melynek nem egy igen figyelemre méltó részlet-megállapítása van, nagyjában és egészében nem járult érdemlegesen hozzá, hogy a Galilei Kör tagjai valóban megismerjék a magyarországi nemzetiségi kérdés problematikáját, mozgató erőit.

Beszéde záró részében *Jászi Oszkár* a nemzetiségeknek a magyar társadalmi fejlődés keretében betöltendő szerepéről és e szerep és hivatás biztosításának feltételeiről nyilatkozott.

...A nemzetiségi kérdés nemcsak a fontos szociális és kulturális problémák egész sokaságát veti fel, hanem az bizonyos értelemben véve a magyar demokráciának archimedesi pontja. Más utat a feudális-klerikális igának lerázására, mint épp a nemzetiségi kérdés demokrata megoldásában, nem látok. A magyar demokrácia, a magyar munkásság, a magyar paraszt és a magyar intellektuelek, magukra hagyatva, képtelenek a feudalizmussal megbirkózni mindaddig, amíg az

országának másik fele közönyös szemmel nézi az ő harcukat. Csak ha ebben az országban mindenki, aki munkálkodik, aki dolgozik és gondolkozik, közös demokrata-politikát fog folytatni, csakis abban a pillanatban válik lehetővé az az eddig utópiának látszó törekvés, hogy végre sikerülni fog Magyarországot feudális középkori alapstruktúrájából átvezetni az iparosodás és a kultúra mezejére.

Galileista barátaim, ez elsősorban az Önök feladata lesz. A jövő nemzedék feladata lesz, hogy a gondolatokat tovább fűzze. Én nem várom, hogy ezt a szerfelett hézagos érvelést magukévá tegyék, de remélem, hogy sokan fognak Önök között akadni, akik ezek felett a problémák felett tudományos szellemmel és humánus lélekkel gondolkozni fognak. Ez az, amit biztosan elvárok Önöktől.⁶

81

1911 febr. 4

*Gr. Pejacsevich Tivadar napirend előtti nyilatkozata, Návay Lajos házelnök válasza és Pejacsevich Tivadar viszontválasza a horvát-szlavon képviselők országgyűlési horvát nyelvhasználatára és a vasúti pragmatikáról szóló törvénnyel szemben változatlanul elutasító állásfoglalása tárgyában*¹
Képv. Napló, 1910–15, IV. 461–462. l.

Gr. Pejacsevich Tivadar (horvátul beszél; folytatólag magyarul): T. Ház! Az újonnan megválasztott, a közös országgyűlésre kiküldött horvát képviselők nevében bátorodom a ház t. elnökségéhez egy kérdést intézni. A ház t. elnöksége az újabb időben a horvátul felszólaló képviselők beszédeit rövid határidőre korlátozta a kiegyezési törvény 59. §-ának világos intézkedése dacára. Az említett szakasz a politikai okoktól eltekintve, éppen tekintettel arra a körülményre, hogy valamely horvát képviselő nem bírja a magyar nyelvet, adja meg neki a jogot arra, hogy itt a t. Házban a horvát nyelvet is használhassa anélkül, hogy ezt korlátozná. A fenn említett incidens annyira elkésértette politikai köreinket, hogy a horvát országgyűlésben azon indítvány tétetett, hogy képviselők egyáltalában ne küldessenek ki, amíg ez az incidens magyarázatot nem nyer. Dacára

⁶ Jászi már a *Galilei Körben* elhangzott beszéd előtti szakaszon, de még inkább az 1912–1914 években kétségkívül törekedett nemzetiségi kapcsolatok létesítésére. Tudjuk, hogy egy ízben a román felsőklé-
rus lapja, a *Telegraful Român* szerkesztőjével is levelet váltott. Folyóiratában, a *Huszádik Században* ismét-
elten helyet adott nemzetiségi szerzők megnyilatkozásainak anélkül, hogy rendszeres kapcsolatok kiépíté-
sére törekedett volna. Több cikkel szerepel a lapban Krsta *Isskruljev*, a hazai szerb munkásmozgalomból
ekkor már kirekesztett szindikalista-szocialista politikus. Egy ízben helyet adott Aurel *Cristea*, a pesti
román munkáslap, az *Adevèrul* (Igazság) korán elhunyt szerkesztője írásának, akinek ekkor már a kormány-
zattal való kapcsolatát rebesgették. Hasonlóképp írt a lapba *Štefánek* Antal, a cseh-szlovák irányzatot
követő közíró. (*A neoszlavizmus és a szófiai kongresszus*. – Husz. Század, 1910. XXII. köt. 190–3. l.) –
Hosszabb tanulmánnyal szerepelt Borek Ödön cseh szociáldemokrata funkcionárius (*A cseh kérdés az
osztrák szakszervezetekben* c. közleményében az önálló cseh szakszervezeti mozgalom létjogosultságát fejte-
gette – Husz. Század, 1910. XXII. köt. 491–8. l.) – Az előadás előtti időszak egyik legérdekesebb
anyagát a Huszádik Század *Babeş-vitája* szolgáltatta. Története röviden a következő: Jászi *Mérsékelt
román politika* címmel (Husz. Század, 1910. XXII. köt. 153–5. l.) foglalkozott *Babeş* Emilnek a magyar-
országi románság politikai helyzetéről és a mérsékelt román pártirányzat szükségességéről írt röpiratával
(*Diagnoza*). Elismerte Babeş törekvései jószándékát, de irreálisnak minősítette a mérsékelt pártármal
funkcióját és Babeş egyik visszatérő megjegyzését, hogy ti. „a nemzetiségi béke létrejövetelét a mindkét
párt túlzói akadályozzák meg”. Ilyen „békepárt”-ra – szerintünk is helyesen – ekkor már nem volt
szükség, mert tömegek híján pusztán keret lett volna, s mint ilyen nyilvánvaló játékszer a munkapárti
kormányok kezén. Jászi véleménye szerint a politikai küzdelmekben a tényleges erőviszonyok döntenek.
Ez pedig ekkor – 1910 nyarán – „lehetetlenné teszik a nemzetiségi békét, mivel a latifundiosos
oligarchia és kitartottjainak – mint írja – érdeke a nemzetiségi kérdés mai kiélezett állapota...”
Babeş válaszában. (*Levél a szerkesztőhöz* – Husz. Század, 1910. XXII. köt. 193–8. l.) annak a véleményé-
nek adott kifejezést, hogy „a nemzetiségi béke igenis helyreállítható volna a nemzetiségi törvény becsü-
letes végrehajtása útján”, amit Jászi viszontválaszában kétségbe vont és túlhaladottnak minősítette a
„román mérsékelt” törekvéseit. (L. 73. sz. irat.)

¹ Pejacsevich Tivadar felszólalása és a magyar országgyűlési horvát-szlavon képviselők deklarációja
a vasúti pragmatika törvény módosítása ügyében, az új horvát-szlavon képviselői csoport elvi bemutatko-
zásának tekinthető. A „minimum-kívánalmak”-kal szemben a Ház többsége elutasító álláspontra helyez-
kedett, ami a báni válság, majd a horvát ex lex előidézője lett.

ennek, a horvát országgyűlés mégis megválasztott minket, és mi kötelességünknek tartottuk helyeinket elfoglalni (*Helyeslés a jobboldalon.*), alkotmányos érületünknel fogva, (*Helyeslés a jobboldalon.*), és mert a magunk részéről még a látszatát is kerülni óhajtjuk annak, mintha a kiegyezési törvényt meg akarnók sérteni. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

A felsorolt okoknál fogva azonban kötelességünknek tartjuk felkérni a Ház t. elnökét, hogy közvéleményünk megnyugtatására, a testvéri jó viszony fenntartása és saját magunk mihezartása szempontjából odanyilatkozni méltóztassék, hogy a kiegyezési törvény 59. §-ában világosan körülírt intézkedést ezentúl csorbítatlanul méltányolni fogják. (*Helyeslés a horvátok padjain. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*)

Elnök²: T. Ház! Az előttem felszólalt képviselő úrnak hozzám, illetőleg az elnökséghez intézett kérdésére van szerencsém válaszolni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ahhoz a kéréshez kapcsolom szavaimat, amivel a t. képviselő úr beszédét bevégezte, s kijelentem, hogy mi a Horvát-Szlavonországok és Magyarország között a múltban fennállott testvéries jó viszonyt és kapcsolatot továbbra is sértetlenül fenntartandónak és ápolandónak tartjuk. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Előrebocsátom azt is, hogy a Ház elnökségének a múlt időkben is mindenkor kötelessége volt a törvényes jogokat tiszteletben tartani, s ezért a törtéteknek esetleg a szólásszabadság korlátozásaként felfogott interpretációja, csakis félremagyarázásokon alapulhatott (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*), anélkül, hogy az elnökség bármely tagjának a meglevő törvénnyel szemben a szólásszabadság korlátozása célja lett volna. (*Igaz! Úgy van! Helyeslés a jobboldalon.*)

Ezek előrebocsátása után, mivel a felszólalt t. képviselő úr, az elnökséghez intézett kérdésében, a jövőbeni követendő magatartásunkról kért tájékoztatást, bátorkodom a következőket kijelenteni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Az 1868:XXX. tc. 59. §-a szerint, mely így szól, hogy (*olvassa*): „Kijelentetik továbbá, hogy Horvát-Szlavonországok mint külön territóriummal bíró politikai nemzet s belügyeikre nézve saját törvényhozással és kormányzattal bíró országok képviselői, mind a közös országgyűlésen, mind annak delegációjában a horvát nyelvet is használhatják.” – Kétségtelenné és félremagyarázhatatlanná teszi a képviselők azon jogát, hogy a tárgyalások menetén a horvát nyelvet is zavartalanul használhatják. A horvát képviselő urak ezen jogának gyakorlása semmiféle törvényes akadályba nem ütközik, s mint speciális jogszabály nem korlátoztatik a maga lényegében azáltal sem, hogy ettől a törvényes kivételtől eltekintve, az országgyűlés tárgyalási nyelve egyébként kizárólag a magyar. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

A ház elnöksége a törvény ezen intézkedéseit a ház tárgyalásainak vezetésénél természetesen a jövőben is tiszteletben fogja tartani, ami magától értetődően nem állhat ellentétben az elnöknek azon jogával, illetőleg kötelességével, hogy a házszabályok alkalmazását az egész háznak ellenőrzése alatt esetről esetre és mindenkiel szemben egyaránt pontosan gyakorolhassa, és a szükséghez képest intézkedhessék. (*Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Ezeket bátorkodtam előadni, remélem, hogy ezzel a félreértés eloszlatott. (*Általános helyeslés.*)

Gr. Pejacsevich Tivadar: T. képviselőház! Az elnökségnek ezen lojális nyilatkozatát képviselőtársaim nevében is tudomásul venni kötelességemnek tartom. (*Általános helyeslés.*)

Engedje meg a t. Ház, hogy most még a horvát képviselők nevében egy rövid deklarációt terjesszek a t. Ház elé, amely álláspontunkat precizírozza. (*Halljuk! Halljuk!*) Engedelmet kérek arra, hogy ezt úgy horvát mint magyar nyelven felolvashassam, s egyszersmind előre is jelezzem, hogy a vita folyamán a napirenden levő tárgyhoz bátor leszek hozzászólni, és felfogásunkat ebben a kérdésben is kifejezésre juttatni. A deklaráció így szól (*horvátul olvassa*):

És magyarul (*Halljuk! Halljuk! Olvassa*): „T. képviselőház! A közös országgyűlésre kiküldött horvát-szlavon-dalmátországi képviselők azon állásponton állanak, hogy a fennálló és az 1868:I., illetve XXX. tc.-ben foglalt állami alaptörvény a maga egész tisztaságában hajtandó végre, úgy az egyrészt Horvát-Szlavon-Dalmátországok, másrészt Magyarország közt létrejött állami közösség, valamint mindkét nemzet érdekében, és nem fogják megengedhetni, hogy nevezett alaptörvény akár a horvát nyelv kérdésében, akár más politikai vagy gazdasági kérdésben egyoldalúlag Horvát-Szlavon-Dalmátországok kárára megváltoztassék vagy megsértessék. Az ún. vasutas pragmatika kérdésében ennél fogva az újonnan megválasztott képviselők ugyanarra az álláspontra helyezkednek, amelyet a volt horvát-szlavon-dalmátországi képviselők elfoglaltak...

Egy hang (balfelől): Mi is megmaradunk a magunk álláspontján!

² Návay Lajos, a képviselőház alelnöke, a temesvári ker. munkapárti képviselője.

Gr. Pejacsevich Tivadar: ...és azt kívánjuk, hogy a vasúti pragmatikáról szóló és fennálló törvény mással pótoltsék úgy, hogy a két ország közt létrejött államjogi kiegyezés minden intézkedése épségben megmaradjon, és ezen kérdés megoldásától fogják a közös kormánnyal szemben követendő maguktartását függővé tenni. (*Helyeslés és taps a horvátok padjain*).

Ezen deklarációban tett nyilatkozatoknak magyarozatát szeretném adni, de nem kívánom a ház figyelmét hosszasan lekötöni. (*Halljuk! Halljuk!*) Mi, újonnan kiküldött képviselők, semmi esetre sem teljesítünk kellemes feladatot, midőn első fellépésünket azonnal rekriminációkkal kell, hogy kezdjük, de hazánkban jelenleg olyan politikai viszonyok vannak, amelyek azt múlhatatlanul megkövetelik.

Ismeretes dolog ti. t. Ház, hogy az ún. vasutas pragmatikáról szóló törvény még mindig fennáll, és mi azt tartjuk Horvátországban, hogy ez a törvény a kiegyezési törvény határozott szavaival ellentétben jött létre, és senki sincs hazánkban, legyen az akár magyarbarát, akár ellenzéki, aki a normális viszonyok helyreállítását lehetségesnek tartaná, míg ez a kérdés rendezést nem nyer. Azért mi hazafias kötelességünknek tartjuk ezen kérdés elintézését sürgetni, mert ez akadályát képezi testvéri jó egyetértésünk érvényesülésének és normális munkásságunk kifejtésének, holott mindkettő, azt hiszem, mind Magyarországra, mind reánk nézve szükséges volna.

Ezt voltam bátor röviden kijelenteni. (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Taps a horvátok padjain.*)

82

1911 febr. 16

Munkáslevelező beszámolója a „Szolidaritás” budapesti szlovák munkásszövetkezet 1911. jan. 28-i alakuló üléséről¹

Budapest. Bár későn, de mégis hírt adunk szövetkezetünk, a „Szolidaritás” megalakulásáról. Alakuló közgyűlésünket január 28-án tartottuk az „Osvéta” helyiségeiben. Elnökké J. Radvan elvtársat, jegyzővé Fr. Spilý elvtársat választották. Az elnök megnyitó beszéde után Frič elvtárs

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Dopisy. Budapešť.* – Levelek. Budapest. – Robotnické Noviny 1911. febr. 16; 7. sz. – Érdekes adalékként említjük, hogy hasonló néven már 1907 nyarán is alakult magyarországi nemzetiségi szövetkezet. Ez az akkor Nagyszebenben létrehívott *Solidaritatea* (teljes nevén: *Solidaritatea asociațiune de institute financiare ca insofire*) román pénzügyi szövetkezet azonban nem egyszerű hitel- vagy fogyasztói szövetkezet volt, hanem a magyarországi román pénzügyi hálózat központi szövetkezetének funkciójával felruházott pénzügyi központ, amit a szövetkezeti alapszabályzat első pontja úgy fejez ki, hogy „...határozatlan időre a hazai [é. a hazai román] takarékos és hitelszövetkezetek, részvénytársaságok és szövetkezeteknek korlátolt felelősségű szövetkezete alakul”. A szövetkezet a román nemzetiségi pénzügyi szervezetek 1906. szept. 26-i konferenciáján elfogadott alapszabályok alapján jött létre, s azt az 1907. júl. 16-i nagyszebeni közgyűlés *Cosma* Parthén, az Albina vezérigazgatója elnökletével és öttagú felügyelő bizottsággal az élén megalakultnak nyilvánította. Ehhez még további nyolc szakértőt hívtak meg a vezetőségbe a román nemzetiségi pénzügyi szervezetek időnkénti felülvizsgálása céljából. A szövetkezetbe (helyesebben: a szövetkezeti központba) már az alakulás évében 79 hazai román pénzügyi lépett be, s a szervezet – a világháborúig – a román nemzetiségi pénzügyi hálózat alakulásával arányosan fejlődött. (Az alapszabályokra, évi jelentésekre és a megalakulás körülményeire vonatk. I. a *Revista Economică*, a román szövetkezeti mozgalom lapja 1907–1914. évfolyamait, valamint *Veritas*: A magyarországi románok egyházi, iskolai, közművelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése c. gyűjteményét, Bp. 1908, Uránia. 430–7. l.) – A szlovák munkásszövetkezet ezzel szemben – jóllehet szervezője és vezetőségi tagja, a hlasszista Milan *Frič* nyilatkozataiból tudjuk, hogy célja a szlovák munkásszövetkezetek központi szervezetének létrehívása volt – a világháborúig helyi munkásszövetkezetként működött. – A közölt beszámolóból kitűnik, hogy a szervezet létrehívói nemcsak a gazdasági egyesülés iránt érdeklődtek. A szövetkezet alapító tagsága részt vett a pesti Osvéta cseh-szláv közművelődési munkásegylet rendezvényén, melynek keretében a delegációk pesti ülészaka alkalmából Pesten tartózkodó – és a csernovai ügy osztrák parlamenti vitájából ismert František *Soukup* birodalmi gyűlési képviselő előadást tartott. – A szlovák munkásmozgalmat a tizes évek elején általában a szélesebb körű szervezkedésre való törekvés és a határozott kritikai hangvétel jellemzi. A szlovák munkássajtó, a pozsonyi *Robotnické Noviny* hasábjain hosszabb beszámolót olvassunk Štefan *Prikopa*, a szlovák szociáldemokrata tagozat végrehajtó bizottsága szervező titkárának körútjáról. (*Z mojej cesty* –Az én utamból. – Rob. Nov. 1911. márc. 2; 9. sz.) Hasonló figyelmet érdemel a túrőcsentmártoni székgyár és a zsolnai textilgyár szlovák munkásainak bérmozgalmáról szóló tudósítás. (Rob. Nov.

felolvasta az alapszabályokat, amelyeket azután élénken megvitattak. A vitában számos elvtársunk vett részt, ami a sorainkban új szövetkezetünk iránt mutatkozó érdeklődésről tanúskodik. A felolvasott új alapszabályokat kisebb kiegészítésekkel és módosításokkal elfogadták, majd a választásokra került sor. A vezetőségbe közfelkiáltással Milan *Frič*, Matej *Kováč* és Ludvig *Mahrer* elvtársakat, a felügyelő bizottságba Franc *Hylek*, Štefan *Spilý*, Anton *Randák*, Inocent *Zahradil* és Jozef *Zdráhal* elvtársakat választották. A választások megejtése után az elnök sikert kívánt az új vállalkozásnak, és felszólította a megválasztott funkcionáriusokat, hogy feladatukat teljes odaadással és lelkiismeretesen lássák el. Mahrer elvtárs ezután bővebben beszélt a kőművesek szövetkezéséről. Frič elvtárs pedig a szövetkezeti mozgalom jelentőségéről a szegény nép számára. Ezzel véget ért az alakuló közgyűlés, és mi valamennyien a jobb jövőbe vetett hit boldog érzésével térünk haza, és szívünkben sok sikert kívántunk az új vállalkozásnak. Az utóbbi időben élénkebb szellem uralkodott kőműveseink között, akik öntudatos munkásságunk gerincét képezik; új helyiségbe költöztek (Mária Terézia tér I. sz. alatti Smrkovszky-féle vendéglőbe). Ide hívjuk minden barátunkat és [párt]hívünket. Reméljük, hogy az új helyiségben több időt szentelünk művelődésünknek és a szervezetnek, amely oly nagyon szükséges számunkra, mivel nagy jövő előtt állunk. Ezért kötelessége minden rendes munkásnak és a szegényekkel² együttérző minden becsületes embernek, hogy erősítse sorainkat, és a szegény emberek segítségünkre legyenek jogaink kivívásában. Mi nem dobálózunk olyan jelszavakkal, mint: „a mi halinánkért” vagy „a mi szlovák nyelvünkért”, hanem tettekkel dolgozunk, mert látjuk, hogy minket kizárólag a becsületes munka szabadít fel. A delegációk [pesti] ülészsaka alkalmából körünkben járt dr. *Soukup* elvtárs Prágából, aki vasárnap, 19-én délután 3 órakor előadást tart az „Osvěta”-ban. Minden pártívünknek elsődleges kötelessége, hogy ott legyen az előadáson. Ugyanakkor felmerült a gondolat, nem tarthatna-e Soukup elvtárs előadást nekünk, szlovákoknak is a szocializmus jelentőségéről. Ha erre az előadásra sor kerül, közöljük majd szlovák elvtársainkkal, akiknek ezután széles körű agitációt kell kifejteniök. Vigalmi bizottságunk szombat, február 18-án este ülést tart új helyiségünkben. Kérjük minden tagunk megjelenését.

83

A Ferenc Ferdinánd irányzatához számító „magyar műhely” (Kelet Népe) cikkei a nemzetiségi kérdésről, 1 melléklettel

A

1911 febr. 17

*Hodža Milán cikke a Kelet Népében a nemzetiségi közeledés kérdéséről*¹

A Tisza István gróf és dr. Miha János között lefolyt „román béke tárgyalások” nyomán úgy a magyar mint a nemzetiségi sajtóorgániumokban élénk eszmecsere indult meg. Az eszmecsere érdekelt felek folytatták, s így csak természetes, hogy az objektivitás és az előítélet közötti viaskodás-

1911. ápr. 13; 15. sz., ill. 1911. jún. 22; 22. sz.) – Az előbbi, a mártoni sztrájkbeszámoló különös élességgel támadja a szlovák érdekltségű székgvár szlovák nemzetiségű igazgatóját. A tudósító – abból az alkalomból, hogy *Hurban* Konstantin igazgató 9 és fél órától 10 órára emelte fel a napi munkaidőt – az alábbi, a korabeli nemzetiségi sajtóban valósággal egyedülálló megjegyzést teszi: „A nemzetiségi urak, akik teli szájjal beszélnek a szlovák nemzet felemeléséről, csak azért rendelik el a szlovák munkásság munkaidéjének meghosszabbítását, hogy a szlovák munkásságot még fokozottabban kizsákmányolhassák, hogy a szlovák nép ne művelődhessen, ne emelkedhessen fel”. – Az időszak szlovák munkásmozgalmi beszámolóit vizsgálva figyelmet érdemel még a pesti szlovák munkások mozgalmi tevékenységéről írt éles egykorú bírálat (–y aláírással), feltehetően E. *Lehocký*, a pozsonyi *Robotnické Noviny* szerkesztője tollából. (*Slovo k peštianským slovenským súdruhom*. – Néhány szó a pesti szlovák elvtársakhoz. – Rob, Nov. 1911. máj. 12; 12. sz.)

²Értsd: a kizsákmányoltakkal.

¹ A közlemény címe és leőhelye: *Nemzetiségi politika és választójog*. (Széjljegyzetek a békeakcióhoz.) – Kelet Népe 1911. febr. 17; 3. sz. 93–98. l. – A közölt cikkeken kívül a Ferenc Ferdinánd-i „műhely” erősen gazdasági jellegű nemzetiségpolitikai irányvonalának megismeréséhez l. még a politikai-gazdasági

ban ezúttal is az előbbi maradt alul. Román részről lehetetlenül kevésnek, magyar részről lehetetlenül soknak bélyegezték a nemzetiségi jogoknak ama mérvét, melyet Dr. Mihú mindkét részen szerzett tapasztalatai után vett tervbe, és e „sok” és „kevés” körül kerekedett hangzavarban egészen nyoma veszett a Mihú-féle memorandum egy kiszólásának, mely pedig politikai szempontból nemcsak ennek a memorandumnak, hanem a nemzetiségi kérdés mai pillanatfelvételének legpikánsabb érdekessége. Dr. Mihú Jánosnak választójogi proposícióit értem.

Dr. Mihú magáévá tette ugyan a modern nemzetiségi politika választójogi programját, és vázlatának bevezető pontjaiban a románság részéről az általános egyenlő és titkos szavazást fix követeléseképp állítja ugyan be, de ezen követelésnek feltétlen voltát és alapvető jellegét ő maga siet lerontani. Amennyiben azonban – úgymond – az általános, egyenlő és titkos szavazás jogának törvénybe iktatása legyőzhetetlen akadályokba ütköznék, erre a (tegyük csak mindjárt hozzá: sajna, veszedelmesen valószínű) esetre Dr. Mihú egy „kisegítő törvény” megalkotását hozza javaslatba, melynek a census leszállítása és kiegyenlítése volna az alapeszméje. E szerint a román memorandum az általános egyenlő és titkos választójogot, úgy látszik, nem óhajtja oly minimumnak tekinteni, mint például a következő húsz pontban összefoglalt nemzetiségi sérelmek orvoslását. Sőt egyáltalán nem tekinti minimumnak. Annyira sem, hogy melléje egy pótminimumot helyez egy kisegítő törvény formájában, mely az általános, egyenlő és titkos szavazás reformjától ugyancsak távol áll, eszmei tekintetben pedig az egész memorandumot a demokratikus nemzetiségi politika plattformjáról egyetlen elszánt mozdulattal a választójogi konzervatívizm[us] területére helyezi át. Amióta az ifjabb nemzetiségi generáció a hagyományos nemzetiségi politikát a demokratizmus realitásával alapozta meg, s annak kiinduló pontja gyanánt a tökéletes, az eszményi értelemben vett, a cikornya nélküli általános választójogot fogadta el: ez idő óta Dr. Mihú memoranduma az első nyílt kísérletet jelzi abban az irányban, hogy a modern nemzetiségi politika irányt változtatva, a politikai demokrácia mesgyéjéről térjen le.

A nemzetiségi politikának a választójogi mozgalomhoz való eme viszonya – és ezt nemzetiségi ember létemre állítom – ezúttal minden sérelmi politikánál hasonlíthatatlanul időszerűbb. Már csak abból az egyszerű okból is, mert e sérelmek egy, bármennyire merész, akár kormányzati akár legislatív intézkedéssel különben sem orvosolhatók, mert nem önálló jelenségek, hanem egy általános politikai és gazdasági rendszernek a folyamánai. Éppen ebből a megismerésből fakadt a nemzetiségi politika demokratikus átalakulása akkor, midőn az szakítva a passzivitással, a közjogok gyakorlásában aktíve kezdett résztvenni. Mit jelentett vajon a nemzetiségek passzivitása és aktivitása? Hiába is akarnánk „fátyolt vetni a múltra”, a magyarországi nemzetiségek passzivitásának taktikai értelme alig volt egyéb, mint a cseh „deklaránsok” passzivitása, melyet a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben úgy az osztrák birodalmi, mint a cseh országgyűléssel szemben gyakoroltak. A politikai passzivitás, bármily formában jelentkezzék, bármi legyen az oka és célja, bármi legyen az eredménye: lényege szerint mindig negációja annak, amit bojkottál. A magyarországi nemzetiségek passzivitása tehát – nem ugyan az állami életnek, – hanem a magyar parlamentnek a negációját jelentette. A nemzetiségi panaszok, nem lelvén a kifejezés lehetőségét a magyar parlamentben, ezáltal ugyancsak nem szűntek meg, hanem a külföldi parlamentjeiben, az interparlamentáris konferenciákon, az osztrák politikai nyilvánosság orgánumaiban s a külföldi sajtóban hangzottak fel,

szemle szerb-horvát és román tárgyú, illetve szerzőjű fontosabb cikkeit a folyóirat 1910 augusztusi „nemzetiségi” számában. (S. I.: *A horvát kérdés*, továbbá: *Egy haladóparti horvát képviselő Horvátország helyzetéről* – S. M.: *A szerb-magyar kereskedelem*, illetve az 1890-től Romániában élő neves román író, lapszerkesztő, történész és nacionalista politikus *Slavici* János – életrajzi adatait I. Iratok I. 749. l. – *A magyar-román kereskedelem* című cikkét – uo. 1910. 11–12. sz. 430–4., 434–7., 485–495., ill. 467–485. l., az utóbbi két közlemény magyar-francia párhuzamos szöveggel.) – *A Kelet Népe* irányára jellemző, hogy már a *Munkapárt* hatalomra jutása előtt ezt az ausztromonarchista-nacionalista irányzatot képviselte, a Monarchián belüli országrészek nemzeti önállósulási törekvései ápolásával, mint az Antonín *Zázvorka*, az osztrák képviselőház elnöke bemutatott cikkéből is kitűnik (B.). Ez az irányzat már a koalíciós időszak végén országszerte propagálta, hogy az uralkodó az alkotmányosság helyreállításakor megígérte a választójogot, de a hatalmon levő magyar politikai erőcsoportok minduntalan megakadályozták, hogy beváltsa „a nemzetnek tett ígérését”. Ebben a felfogásban – a „műhely” szemléjében pusztán taktikai okokból jelentkező *Hodža* és *Slavici* kivételével – valamennyien többé-kevésbé osztoztak. S hogy ez a felfogás mennyire közel állott *Björnson* álláspontjához, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy a szemle egyik, *Politikosz* álnevű szerzője 1909. szept.* 24-én közölt cikke mottójául az alábbi *Björnson*-idézetet választotta: „A magyar király megígérte az általános választójogot. Hiszi-e valaki, aki a nagy-magyar klikket ismeri, hogy a királynak meg fogják engedni, hogy beváltsa, ezt az ígérését?” (*Osztyáru-uralom vagy népparlament?* – *Kelet Népe* 1909. 6–7. sz. 295. l.)

szóval mindenütt, kivéve éppencsak a hazai magyar parlamentet, a magyar sajtót, a magyar politikai nyilvánosságot. Az aktivitásnak az volt a célja, hogy a magyar belügyeknek nemzetiségi vonatkozású része is a magyar törvényhozás keretein belül nyerjen méltányos és törvényszerű elintéztést. A nemzetiségi aktivitás szakított a duzzogással, a negációval, és via facti elismerte a magyar parlamentet, és elismerte az idejebeli törvényes közjogi állapotot. A nemzetiségi politikának új korszaka, új irányzata, új tartalma jelentkezett, a múlt katasztrófális politikája helyett a politikai evolúciót ismerve el vezető eszméjének. Eme politikai evolúciónak pedig csak egy lehetett az iránya: a magyar állam oly politikai átalakulása, mely az ország lényeges szociális és gazdasági struktúrájának felelne meg. Az egyetlen faj egyetlen osztályának államából az összes fajok és az összes osztályok államát akartuk, az új Magyarországot, a fejlődőt, az igazságosat, az erőset, melyben a nem magyar ajkú népek különleges államjogi formák nélkül is, az egységes magyar állam keretein belül érvényesülhetnének. E cél felé pedig csak a demokrácia vezethet. Az osztályönzést, a faj harcot, a világ fejlődése közepette a gazdasági és kulturális elmaradottságot csak a demokrácia hozhatta meg. Sőt az Ausztriához való viszonyunkban az állandóságot is csak a demokratikus Magyarország érheti el, az a demokratikus Magyarország, mely nem egyes főúri családok szeszélyei, hanem a népesség szociális és gazdasági szükségéi szerint fogja megalapozni viszonyát az uralkodóhoz és külső szomszédaihoz. Íme a nemzetiségi aktivitás politikai értelme.

Azonban a nemzetiségi aktivitás és a demokratikus nemzetiségi párt a maga tisztultabb felfogásával, a maga nemes és – a szónak nem útszéli értelmében! – hazafias igyekezetével éppen akkor talált beérkezni a magyar parlamentbe, amidőn ott már a koalíciós uralom vetette előre árnyait. Amidőn a magyarságot a koalíció képviselte – senki sem fog azon fennakadni –, ama időben a nemzetiségi aktivitás jelentkezése is csak egy jó ügy vereségének szolgáltatott alkalmat. A koalíció választójogi politikája és nemzetiségfalása keserű gyümölcsöket érlelt. A Házban lehurrogott nemzetiségi párti képviselők és pártfeleik, a külföldön annyival inkább találtak meghallgattatást, mennyivel nagyobb volt ama kollégáiknak a száma, akiket izgatás címén „az én ügyéseim” javaslatára államfogházakba telepített a független bíróság. A nemzetiségi aktivitásnak épp az állam szempontjából oly korrekt törekvései a koalíciós uralom idejében nem érvényesülhettek, mert a *nemzetiségi aktivitásnak hallgatólagos, de elengedhetetlen feltétele a demokratikus fejlődés és elsősorban*

a képviseleti rendszer demokratizálása.

Most pedig, midőn a koalíciós kormányzat romhalmazai között még folyik a nagytakarítás, Dr. Mihó memorandumja a nemzetiségi aktivitás eme elengedhetetlen, mert természetes feltételének mellőzésére jelent be hajlandóságot? Ki köt itt békét voltaképpen: Tisza gróf és Dr. Mihó vagy a magyarság és a románság? Avagy azt hiszi akár gróf Tisza, akár Dr. Mihó, hogy népek között oly béke, mely a békeanyagból éppen a nép legelemibb érdekét kapcsolja ki, mely e népek egyikének (legalábbis egyikének) határozott politikai hitvallása ellenére jön létre: a népekre nézve kötelező lehet? Ha Tisza gróf Dr. Mihóval ma a legőszintébb békét köti meg, de az általános választójog garanciája nélkül, hogy várhatja bármelyik fél a béke betartását ama román néptömegektől, melyek épp az általános választójogért folytatott küzdelemben áldoztak és szenvedtek legtöbbet? A magyar tömegek pedig, melyek Tisza István grófnak 1910. március 19-ikén tett saját bevallása szerint az *uralkodó osztályt vezetőjükknek immár el sem ismerik*, az utolsó 4–5 esztendő során már megtanulták azt, hogy a választójogért való küzdelemben a románságra is számíthatnak. Egy egységes cél, egy egységes érzés fakad az állam népeiben. És eme érdek és érzelmi kapocsnak a szétzúzására vállalkozik-e akár gróf Tisza, akár Dr. Mihó, talán éppen az egységes állam nevében? Népek békéjéről, vagy pedig egy csomó úriember békéjéről van-e itt szó – az a kérdés.

Van azonban ez ügynek mélyebben hatoló vonatkozása is.

Hét esztendő óta, ugyebár, az a kérdés dominálja a magyar politikát, hogy az országgyűlés munkaképessége mily módon volna biztosítható: a közös hadseregnek nemzeti tekintetben dualisztikus alapokra való fektetése vagy pedig a magyar parlamentarizmus megreformálása volna-e a célirányosabb. A jelek arra látszanak mutatni, hogy a monarchia és annak védelmi rendszere nem hajlandó a magyar parlamentarizmus orvosságos számláját vállalni, sőt az a felfogás kezd érvényesülni, még pedig Magyarországon is, hogy inkább a parlamentarizmus az az intézmény, mely a monarchia védelmi potenciáját, mégpedig a mai alapok teljes tiszteletben tartása mellett is köteles biztosítani. A magyar parlament rendes funkcióképessége tehát nemcsak országos érdek, nemcsak a nép szociális és gazdasági érdeke, hanem érdeke egyúttal a monarchiának is. Tény továbbá tehát az is, hogy a magyar parlament munkaképessége belső reform útján érhető el. E részben pedig eddigelé kétféle felfogás igyekezett érvényesülni. Tisza István gróf a házszabály-revízióval, Kristóffy József a nagy revízióval: a parlamenti képviselet revíziójával, az általános választójoggal kívánta megszerezni a magyar államéletnek és az uralkodónak egyaránt a nyugodt biztonságot.

Dr. Mihunak az uralkodóház és Ausztriához való viszonyunk ügyében táplált felfogását nem ismerem. Gróf Tisza István azonban bizonyára súlyt fektet arra, hogy eme viszony elhomályosítása vagy megzavarása dolgában őt jogos gáncs ne érhesse. Hogy ő maga és szűkebb pártja az általános választójognak ellensége, még ama legszemélyesebb tapasztalata után is, melyet a házbély-revizióval tett, az az ő ügye és a pártja ügye. Vállalja-e azonban gróf Tisza István azt a szemrehányást, mellyel a jövőben bizonyára találkozni fog, hogy egy néppel való úgynevezett béke ügyében, mely nép úgy az állam mint a monarchia szempontjából az immár – éppen Tisza tapasztalata szerint – egyedül helyesnek bizonyult irányban kíván haladni, oly alapon tárgyalt, mely ezt az egyedül helyesnek bizonyult irányt egy rossz és ártalmas kompromisszummal a köz szolgálatától elvonja, és parciális osztályérdeknek rendeli alá?

Minden békeakció, mely nem a demokratizmus és a népek megértése alapján indul meg, a legjobb esetekben is csak időleges eredményeket nyújthat. Az a béke, melyet nemcsak egyesek óhajtanak, hanem amelyre az államnak, a népnek és a monarchiának szüksége van, csak az általános, egyenlő és titkos választójog alapján jöhet létre.

B

1911 febr. 17

*Antonín Zázvorka cseh agrárpárti képviselő, az osztrák képviselőház elnökének cikke a Kelet Népében*¹

Örömmel használtam fel a delegációk mostani budapesti ülészakát arra, hogy személyes érintkezésbe lépjek a magyar pártokkal és ezeknek a tagjaival, tájékozódjam a törekvéseikről, és eszmecserét folytassak velük a monarchia két államát egyaránt érdeklő kérdésekről. Úgy vélekedtem, hogy a két állambeli népképviselők ilyen barátságos eszmecseréi, ha gyakori szokássá válnának, okszerűen és célszerűen egészítenék ki a két állam kormányának folytonos alkudozásait, sok ügyre nézve eredményezhetnének a népek altruisztikus hangulatából és közös igényeiből folyó egyöntetűbb eljárásokat és módszereket, melyek a két állam politikai és gazdasági érdekeire nézve hasznosabbaknak bizonyulnának mint a tervszerűleg szított szenvedélyek és a makacs önzés által sugallt végnélküli és legkevésbé sem épületes torzsalkodások.

Megelégedéssel tapasztaltam, hogy reményem és számításom eddigelé helyesnek mutatkozott. Valamennyi magyar párt a legbarátságosabb előzékenységgel fogadott. Számos magyar politikus a legnagyobb nyíltsággal fejtette ki előttem a közös ügyekről és az általános érdekeket érintő kérdésekről való nézeteit.

Most a „Kelet Népe” szerkesztősége arra hív föl, hogy folytassam ezt a kísérletet, hogy a nézeteket, melyeket az én pártom és mondhatnám a cseh nemzet vallanak, és amelyeket csak a most szőnyegen forgó közös ügyekről mondtam el és csak egyes magyar politikusoknak, ezúttal a kapcsolatos, a jövőben fölmerülő és megoldandó problémákra is kiterjeszkedve ismertessem meg a magyar közvéleménnyel.

Természetes, hogy a magyar politikusokkal legtöbbször és legbehatóbban a közös hadsereg és a haditengerészet által igényelt nagy hitelekéről beszélünk. Korántsem az volt a szándékom, hogy ezen hitelek ellen a magyar politikusok közt agitáljak, úgyszólván konspiráljak. Erre nem is volt szükség. Tisztán láthattam, hogy a magyar pártoknak is nehezükre esik ezekkel a nálunk példátlan költségekkel megbarátkozni. A legilletékesebb helyeken szereztem meg ezt a becses információt. Ebben a kiindulási pontban meg van az egyetértés köztünk és a magyarok közt. De azért mi csehek és a magyar delegátusok, aggályaink dacára számolni fogunk a kormányférfiak által elénk tárt nemzetközi helyzet igényeivel.

A hadügyi hitelek, amelyeket most kell megszavazni, egész összegükben vagy némi törlésekkel, kapcsolatosak a véderő reformmal és talán a megalkotandó flotta törvénnyel is. Ezeknek a sorsa a két parlamentben dől el. Ezeknek a sorsa tehát függ az obstrukciótól is. Ahhoz az obstrukcióhoz, mely ma többé-kevésbé bevallottan dül a magyar képviselőházban, nem szólhatok hozzá, ennek a további menetére nem mondhatok prognosztikont, de arról igen is szólhatok, hogy az osztrák képviselőházban ma vannak-e esélyek egy újabb obstrukcióra.

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A szláv kérdések Ausztriában és Ausztria–Magyarország jövője.* – Kelet Népe 1911. febr. 17; 3. sz. 98–103. l.

Ha erre a kérdésre felelni akarunk, ki kell térnünk az általános választói jogra, amelyet Ausztriában többé-kevésbé életbe léptettünk, és amely – amint több felől hallottam – Magyarországon is mindinkább a homloktérbe nyomul.

Megállapíthatom, hogy az általános választói jog életbelépése folytán nálunk Csehországban a közügyek és a modern állam exigenciái iránt való érzék a közönség széles rétegeiben ébredt föl. A képviselőknek ezzel az érzéssel jobban kell most számolniuk, mint valaha. Azt, hogy néhány tíz millióval többet vagy kevesebbet szavazzanak-e meg, most már alaposabban kell meggondolni. A képviselők felett most nemcsak a higgadt történetírók, de a hevesebb választók is ítélkeznek. A választók most teljes tudatával bírnak annak, hogy a kényszerítő szükség nélkül megszavazott 10, 20 vagy 30 milliót milyen égető gazdasági szükségletektől tagadta meg a törvényhozás, hogy a szárazföldi és tengeri haderőért való köteles áldozatkészség, ha túlmegy a legszükségesebben, megakasztja pl. az aggkorbiztosítás életbeléptetését, a nagy fontosságú víziutak építését, az égetően szükséges vasúti befektetéseket és még sok más reformot a szociális és a közgazdasági téren. Ilyen körülmények közt a kormányok valóságos önfeláldozást várnak a képviselőktől, mikor azt kívánják tőlük, hogy könnyű lélekkel szavazzanak meg olyan tíz milliókat is, amelyeknek elkerülhetetlen voltához még kételyek férnek.

Az általános választói jog olyan érdekelteket hozott a politikai arénába, akik keserves munkával megkeresett, súlyos nélkülözések árán megtakarított filléreiket csak nehéz szívvel áldozzák az olyan politika igényeire, amelyet nem tudnak jól megérteni.

Azt hiszem, hogy az általános választói jognak ezt a következményét a lelkiismeretes államférfiak nem fogják károsnak tekinteni. Talán máris örvendenek azon, hogy az osztrák politikai életben előtérbe jutottak a gazdasági érdekek, mert ezek nem tűrik meg az obstrukciót, amelyben a kérlelhetetlen nemzeti gyűlölködések, a számítani nem tudó faji szenvedélyek valódi orgiákat ültek. És én talán nem jogosulatlan önérzettel utalok arra, hogy az én pártom, a cseh agrárius párt kezdeményezte a birodalmi tanács házzsabályainak a revízióját, amely korlátok közé szorította az obstrukciót.

Kiemeltem már az általános választói jog életbe léptetésének azt a jótékony hatását, hogy a közügyek iránt való komoly érzék a nép legszélesebb rétegeiben ébredt föl. Nálunk Csehországban most már a legkisebb falvakban is érdeklődnek a közügyek iránt. A falusi nép is jobban ismeri a képviselőjét, sűrűn érintkezik vele, szorgosan olvassa a hírlapokat, melyek a parlament működését ismertetik. És nem is kell bizonyítgatnom, hogy a józan, takarékos, reális gondolkodású falusi nép is elsősorban a szerény erszényét, a kis birtokát érintő kérdésekre kíváncsi, és anyagi érdekeinek a latolgatásában nem engedi magát megtéveszteni a tetszetős, de kézzel nem fogható jelszavak által.

Csehországban, különösen a vegyes ajkú vidékeken, ma már nem ritka eset házasság cseh legény és német leány közt. A kisbirtok érdeke egyforma, akármilyen nyelven írták a telekkönyvbe, a pénz meg éppen nem ismer nyelvvitát. És az így gondolkozó falusi nép széles rétegeiben a nemzeti ellentétek enyhülni fognak, mert gyöngíti ezek hatásait a sok azonos anyagi érdek.

Még inkább áll ez az üzleti világban, a kereskedők és az iparosok közt. A német és a cseh ajkú városok népe úgy hasonlít egymáshoz, mint két tojás. Ezt ma, mikor a gazdasági érdekképviseltek minden országban koncentrálnak, sőt sok téren nemzetközi jelleget öltenek, egy-egy táborba terelnek franciákat és németeket, oroszokat és angolokat, osztrák-németeket és szlávokat – nem kell még bizonyítani.

De azt a külföldön és Magyarországon már kevésbé tudják, hogy csehek és németek közt az ipari és kereskedelmi érdekek tekintetében sincs ellentét. Azt a régi felfogást, hogy a csehországi nagyipar és nagykereskedelem túlnyomóan német kézen van, alaposan helyreigazították a legutóbbi évtizedek csehországi kiállításai. Akik megmaradtak eme felfogás mellett, azoknak a tévedését frappáns módon bizonyította a prágai kereskedelmi kamara jubileuma alkalmából rendezett kiállítás, amely a cseh nagyipar zömét mutatta be. Ezen kiállítás alkalmából a prágai kereskedelmi kamara megdönthetetlen statisztikai adatokkal igazolta, hogy Csehország ipari életében a cseh faj egyenrangú a némettel.

Az általános választói jog máris igen üdvös hatással volt, de még nem valósult meg teljesen. Nem lehettünk megelegedve azzal, hogy a szavazók száma gyarapodott, de nem hozott kellő arányba a kerületek számával, hogy az egyes kerületeket nem a szavazók száma szerint kerekítették ki, hanem a legfelszegebb számarányok meghagyása által biztosították egyes fajoknak ún. birtokállományát. De beértük az elért vívmánnyal, mert két lépést nem lehet egyszerre tenni. Ha a nemzeti ellentétek enyhülni fognak, akkor könnyebben, szinte magától fog érvényesülni a proporcionalitás elve, és a szavazók száma okszerűen fog repartírozhatni a kerületekbe.

Egyet azonban már elértünk. Azt, hogy a falvak és a városok külön-külön választják a képviselőiket. Az volt a célunk, hogy a falvak népének érdekeit ne képviseljék a birodalmi tanácsban más érdekkörből való egyének, aminthogy viszont a városok népe iparosokra és kereskedőkre bízassa a mandátumokat.

Most a falvak népe talán érvényt fog szerezhetni annak az érdekének, hogy *Ausztria és Magyarország közt vámsorompók emeltessenek*, és a magyar mezőgazdaság nagy fölöslegei az osztrák piacokon ne nyomhassák le a mi terményeink árát. Ezt egyes német agráriusok is hangoztatják ugyan, de a német agráriusok zöme nem akar nyíltan szembehelyezkedni a dinasztikus óhajjal, mely a két állam összetartozandóságát meg akarja óvni, és a tényleges gazdasági érdekellentétet nem akarja a világ előtt annyira láthatóvá tenni.

Másféle elkülönítést is terveznek bizonyos tényezők. Ilyen volna pl. a *trializmus*. Ez idő szerint ez az eszme nálunk nem számíthat méltatásra. Ha valamikor erről komolyan lehetne szó, mi csehek minden rendelkezésre álló eszközzel a cseh korona országainak önállóságáért fogunk küzdeni.

Ha időjártával a Lajtán innen igazságos, lelkiismeretes régimet tudnak létesíteni, mely tiszteli a törvényeket, és ha majd Ausztria királyságai és országai számára szélesebb autonómiát tudunk kivívni, akkor a trializmus ellen nem fogunk erőszakosan védekezni. Nem tartunk attól, hogy a délszláv elemek kiválása folytán Ausztriában ismét számszerű túlsúlyra emelkedik a német elem. A cseh nép értelmes és szorgalmas; kevesebb közte az analfabéta, mint Ausztria többi részeiben. Ennek a népnek nincs oka a németektől félni.

Távoli eshetőségekről beszélek, és így tán nem is kellene arról töprenkednem, hogy mi lesz akkor a közös ügyekkel. Addigra sok mindenféle fog megváltozni. Bizonyos szenvedélyek, melyek ma lánggal lobognak, le fognak tán lohadni; meg lesznek óva a különleges gazdasági érdekek, meg fog valósulni sok jogos aspiráció, és a *Monarchia önálló államainak kongresszusa* higgadt vitákban, békés egyetértéssel fogja intézhetni a közös ügyeket, amelyek közt tán nem fognak túltengeni a határt nem ismerő fegyverkezések, a part nélküli flottatervek.

Húsz évvel ezelőtt mindenki mosolygott Dumont úrnak, a múlt évben elhunyt svájci békeapostolnak az ábrándjain. Azóta a „pacifizmus” iskolát csinált. Igen népesek már az interparlamentáris konferenciák. A legnagyobb katonai államok diplomatái tartottak békekongresszusokat, hogy a háború kegyetlenségeit enyhítsék, és azokon igen óvatosan, eredménytelenül bár, de szóba hozzák a fegyverkezések csökkentését.

Nem kell túl sok gúnymosolytól tartanom, ha azt a reményt fejezem ki, hogy az európai béke biztosításán dolgozó hatalmak Ausztria–Magyarország önálló államainak területét semleges területnek fogják nyilvánítani, és ezzel elhárítják a szláv és germán világ közt való összeütközés katasztrófáját.

Egész nyíltan beszélhetek most a panszlavizmusról is, erről a rémlátományról, melyet túlbuzgó szláv írók és tendenciózus közép-európai publicisták festettek a falra, és öltöztettek oly ijesztő mezbe. Megállapíthatom, hogy Ciszlajtánia szláv népei közt nincs egy sem, mely alá akarná magát rendelni az orosz célzatoknak, vagy éppenséggel fel akarná áldozni a maga egyediségét egy pánszláv-orosz birodalom meg nem valósítható eszméje kedvéért.

Ez a kérdés napról napra fog veszíteni a jelentőségéből, ha az osztrák belpolitika az általános választói jog hatásai folytán szükségképpen az itt jelzett irányba fog átsapni. Ma különben sem aktuális a kérdés, mert külpolitikánk ma Potsdam jegyében van, és az orosz diplomáciának ma nincs se oka, se kedve arra, hogy a szláv kérdéseket nyíltan vagy akár titkon is bolygassa.

Diplomáciánknak *ma nyugat felé kell néznie*. Németország ma láthatólag arra bízta bennünket, hogy hadseregünket és hajóhadunkat erősítsük. Ebből azt következtetem, hogy a berlini diplomácia a Nagybritanniával való döntő mérkőzést még olyan időben tervezi, amikor a hármasszövetség fenntartható.

Ausztria–Magyarországnak a maga partjai védelmére nem kell tizenhat Dreadnought. Ezek csak arra valók, hogy a kritikus pillanatban a Földközi-tengeren hasznos szolgálatot tegyenek a német szövetségesnek, oldalba támadják az angol tengeri haderőt.²

² „Ha a Dreadnoughtok erre szolgálának is, akkor is csak kötelességet teljesítenénk, mert a politikában is úgy, mint a magánéletben a társas viszony csak akkor lehet állandó és önérzetes, ha az egyik fél nem igényli állandóan a másik fél szívességeit, de azokat viszonozza is. Arról nem is szólunk, hogy Anglia, melynek hadihajói ott cirkálnak az összes olasz városok közelében, arra „kényszeríthetné” Olaszországot, hogy a hármasszövetségből kilépjen, és az Adriát olasz belvízzé igyekezzék átalakítani”. (A „Kelet Népe” szerkesztőjének jegyz.)

Angliában a helyzet komolyságát az enyhítette, hogy kitört a felsőház ellen való harc, és a liberálisok ismét többséget nyertek.

Ha a konzervatív párt jutott volna többségre, akkor a mi Dreadnoughtjainkkal teljesen elkétség volna, mert a konzervatívok nem várták volna be a német tengeri haderő további erősödését, hanem siettek volna a fölcseperedő Herkulest a bölcsőben megfojtani.

A liberálisok győzelme a végzetes német–angol összeütközést 6–8 évre elhalasztotta.

Hogy Oroszország itt milyen szerepet fog játszani, azt nem könnyű előre látni. Ma Oroszország gyöngesége és tétlensége Németországnak a legerősebb védelmet biztosítja a nagy nyugati összeütközés pillanatában...

Ausztria–Magyarország az egyre izmosodó belső konszolidáció érzetével nézhet a jövő világesemények elé.

Melléklet:

[1941 szept. 8]

*Vajda-Voevod Sándor román politikus visszaemlékezései Ferenc Ferdinánd trónörökösrel és katonai irodájával való kapcsolatáról az 1907–1914. években*¹

Meghívásom Ferenc Ferdinánd főherceg trónörököshöz (1907-ben) az állami költségvetés képviselőházi vitájában tartott beszédem következménye volt. A német kiképzési és vezényleti nyelv fenntartását kívántam a hadseregben. Brosch ezredes (akkor őrnagy)² felkeresett Budapesten, és audienciára hívott meg a trónörököshöz.

Erre 1907. február 28-án 11 órakor került sor a Belvedere palotában. Meglepetéssel hallottam, hogy a *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich* című munka szerzőjét, Popovici C. Aurélt még nem fogadta. Felkértem a főherceget, hogy hívassa, mert ő a legkitünőbb a román politikusok közt, és az ő szavának volna a legnagyobb súlya tárgyalásainkban. Néhány nappal utóbb Popovicit audienciára rendelték.

Ragaszkodtam a kiváló öreg *Steinacker* Ö[dön]³ bevonásához, aki alapos ismerője a magyarországi viszonyoknak, és képviseli a magyarországi németeket.

Csak később sikerült kihallgatási meghívást kieszközölnöm dr. *Bunea* A. balázsfalvi kanonok és dr. *Cristea* Miron nagyszebeni g.kel. érseki tanácsos számára⁴. Amikor *Hlinka* rózsahegy-i lelkesíti beiktatása alkalmával a magyar csendőrök Csernován több szlovákot agyonlöttek,⁵ felszólítást kaptam, hogy közöljem Hodzával, jöjjön kihallgatásra Bécsbe. Dr. *Radu* D. gör. kat. román püspököt Nagyváradról már az én meghívásom előtt audienciára rendelték.

– Vajda ezután néhány jellemzést foglal pontokba. Ferenc Ferdinándra nézve utal utolsó adjutánsa (az 1911–14. években katonai irodája főnöke), br. *Bardolff* Károly altábornagy emlékirataira. Saját benyomása a trónörökösről: temperamentumos, vérmes, gyors felfogású, gyanakvó. A tervei részletkérdéseiben való határozatlanságát a monarchia külső és belső nehézségeivel magyarázza. Munkatársai, *Brosch* és *Bardolff*, kitűnő erők, feltétlenül becsületesek; német nemzeti érzelműek, utóbbi inkább nagynémet színezetű. – *Steinacker* Ödön rokonszenves alakja a fia által kiadott feljegyzéseiben tükröződik: ezekben nem egészen pontosak a politikai események, de érzékelteti a légkört; igen művelt, s tiszta

¹ Közli: *Franz*, Georg: *Alexander Vajda-Voevod und die Reformpläne Erzherzog Franz Ferdinands – Südstudien* (München) 1953 12. köt. 178–191. l. – A szerző felkérésére és feltett kérdéseire készült emlékirat Brassóban íródott, 1941. szept. 8-án. (Ezt az időpontot vettük az irat dátumául.)

² *Brosch*, von *Aarenau*, Alexander (1870–1914) osztrák őrnagy, később ezredes. 1906–1911 között a trónörökös katonai irodájának vezetője.

³ Az eredetiben: E[dmund] *Steinacker*. A századvég és az 1918 előtti évek hazai német nemzetiségi mozgalmának vezetője. A tízes évektől a müncheni nagynémet politikai irányzat hatása alatt állott. A húszas években a német szaksajtóban jelentős tanulmányt írt Mocsáry Lajos nemzetiségi politikájáról. (*Eötvös und Mocsáry*. – *Nation und Staat* 1928. 928–934. l.; magyarul l. *Mocsáry* Lajos vál. írásai, Bp. 1958. 758–762. l.)

⁴ L. 38. sz. irat.

⁵ Pontatlan és hamis beállítás. – Az 1907. okt. 27-i csernovai sortűz (l. bőv. 21. sz. irat) a helyi törvényhatósági elnyomás, de ugyanúgy a cseh és osztrák nacionalista körök által elvakult klerikális-nacionalista antagonizmusba sodort nemzetiségpolitikai izgatás törvényszerű következménye, véres-tragikus összecsapása volt. Mint ilyennek tehát nem a *Vajda*-féle értelmezésben volt köze Hlinkához.

jellem. – *Kristóffy* „az agyafúrt magyar dzsentrí-politikus típusa”. (Német szóhasználatában a magyar „magyarisch”, illetve „Magyare”.) Alattomos taktikája Ferenc József becsapására irányult; a Fejérváry-kormány bukása után Ferenc Ferdinándhoz csatlakozott (bár németül nem tudott, s jelentéseit titkára, *Szakolczai – Szerényi* unokafivére – írta). Jellemző reá az az eset, hogy amikor kérésére Vajda *Lueger* főpolgármester – Ferenc Ferdinánd bizalmasa – intervencióját kérte a trónörökösnél *Kristóffy* kibontakozási tervének támogatására (a nem magyar pártokkal választási paktum formájában), *Lueger* megkérdezte, megbízik-e *Kristóffy*ban? Vajda – Bariüti nyomán – az erdélyi román paraszt szólását idézte: a számodra legkedvesebb magyarnak is szúrd ki a félszemét. – *Hodža* Milán kivételesen művelt, okos, higgadt, politikailag tiszta és tárgyilagos ítéletű, sovíniszta előítéletektől mentes; lapja a szlovák parasztekörében igen kedvelt volt, s protestáns létére a katolikus szlovák többség bizalmát is bírta. (A Belvedereben tréfásan „a szláv német”-nek nevezték; negyedszázad múltán – Vajda szerint – a hitleri Németországhoz való közeledést kísérelte meg.⁶

Nem beszélhetünk Ferenc Ferdinánd „viszonyáról” népeihez, hiszen mindnyájan, akiket fogadott, és akik neki katonai irodavezetői útján írásbeli jelentéseket küldtek, tudtunk ugyan egymásról, de szigorú titoktartással. „A magyar kormánynak semmit sem szabad megtudnia, hiszen „Reá” még hálószobájában is magyar kémek ügyelnek. „A „magyarok”⁷ – mondták – „még elviselhetetlenebbé tehetnék a helyzetet” számára nagybátyjánál.

A Belvederehez fűződő kapcsolatomból hét éve (1907–1914) folyamán (audenciák a trónörökösnél, együttműködés *Brosch*, *Bardolff* és más urakkal) bőven volt alkalmam a trónörökös saját kijelentéseit tartalmazó beszélgetésekből világosan kivenni *érzelmeit* az osztrák-magyar monarchia különböző nemzetei iránt.

Az első találkozáskor a személyes benyomás megcáfolta a Ferenc Ferdinánd fényképeiről nyert álmodozó portrét; korábban Vajda ilyennek képzelte II. Józsefet. A főherceg nem tett lakatot a szájára, de nagybátyját sohasem említette másként, mint „Ófelsége a császár”. Azt a benyomást keltette: lelkiismereti kérdés számára, hogy jövőendő feladatainak becsületesen megfeleljen. A dualista államforma szerinte az a rákfene, mely elkerülhetetlenül összeomláshoz vezet. (A magyar urak állandóan intrikálnak az

⁶ *Vajda* nyilvánvaló elfogultságon alapuló megjegyzése a *Ferenc Ferdinánd*-i „műhely”-ben törekvéseit feltehetően keresztező egykori nemzetiségi politikus társáról. Vajdával szemben, akinek szűk látókörű, nacionalista szemlélete mélyen alatta maradt a kétségkívül burzsoá-demokrata, dela közép-kelet-európai közös gazdasági piac és az ún. *agrárunió* kérdésében nem kevés reális elemet is tartalmazó *Hodža*-féle koncepcióval szemben, érdemes idéznünk *Borsody* István egykorú cikk-tanulmányát az emigráns *Hodžáról* (*Milan Hodža, politicien de l'Europe Centrale*. – Nouvelle Revue de Hongrie 1943. 36/12. nov. 331–344. 1.). A cikkíró *Hodža* „egyensúlyozó”, kompromisszumokban bővelkedő csehszlovák miniszterelnöki és emigrációs időszakát elemezve megállapítja, hogy az egykori szlovák agrár-demokrata politikusnak mindvégig külön, sajátosan egyéni elképzelése volt a közép-kelet-európai kérdésben, s ennek a koncepciónak nem volt köze, semmilyen kapcsolata a totalitárius, fasiszta vagy fasiszálódó rendszerekhez. *Borsody* szerint „*Hodža* előbb Svájcban, majd Franciaországban tartózkodott, végül Londonban telepedett le. Itt írta meg 1942 elején a *Federation in Central Europe*-ot. Esméi teljesen ellentétesek a *Beneš* vezette londoni csehszlovák emigrációéval... Amióta átment Amerikába, nyíltan *Beneš* ellen fordult”. – Mindezt természetesen – emlékirata írásakor – a politikai életből hosszabb ideje kikapcsolódott *Vajda* nem tudhatta. *Hodžával* szembeni – minden látszólagos elismerésére ellenére táplált elfogultságára így is jellemző az emlékiratban közölt feltevése. – Hasonló jelentőséget kell tulajdonítanunk a mindvégig elszántan burzsoá-nacionalista *Vajda-Voevod* Sándor másik megjegyzésének, mely szerint még ő is megütöközt *Ferenc Ferdinánd* szinte paroxizmusig elmenő magyargyűlöletén, mint azt a trónörökös katonai irodájához eljuttatott választójogi tervezetével kapcsolatban tapasztalhatta. – *Vajda* Sándor visszaemlékezéseinek elsőrendű fontosságát azonban nem annyira a felsoroltakban, hanem mindenekelőtt abban kell látnunk, hogy a magyarellenes beállítottságáról ismert egykori román nemzetiségi politikus beszámolójából kitűnik: a magyarellenes propaganda *Ferenc Ferdinánd*-i szövevénye – politikai árnyalatokra és erőcsoportokra tekintet nélkül (a felsőklérustól a nacionalista politikai körökön át az agrárdemokratákig bezárólag) a Szabadelvű Párt bukásától (1905. jan.) a szarajevói merényletig tartó közel egy évtizedben át meg átszötte az egész polgári vezetésű nemzetiségi mozgalmat. Ettől a káros és súlyosan bomlasztó erejű befolyástól, melynek negatív erői 1914. júniusa után az elszakadás irányában érvényesülnek majd, egyedül és kizárólag a *nemzetiségi munkásmozgalom* marad érintetlen. A trón bigott várományosának minden társadalmi reformtól irtózó felfogása eleve kizárta, hogy környezete bármilyen érdeklődést tanúsítson a Monarchia és ezen belül Magyarország nem magyar népei munkásmozgalma iránt. A hazai nemzetiségi munkásmozgalom vezetői pedig nyilvánvalóan eleve elzárkóztak volna minden, a trónörökös katonai irodája vagy a célkitűzéseit támogató „magyar műhely” (a *Kelet Népe* szemle és köre) részéről történő közeledési kísérlettel szemben. Az elmondottakból következik ugyanakkor az is, hogy *Kristóffy* és a *Kelet Népe* körének a trónörököshöz, pontosabban annak irodájához fűződő kapcsolatát – a választójogi és a délkelet-európai engedékenyebb gazdaságpolitikai kezdeményezéseik ellenére – miért kell általában és végeredményben negatív, káros jelenségként értékelnünk és számon tartanunk.

uralkodónál, hogy fogadja őket; éles gúnyjal beszéli el *Andrássy* látogatását, akivel keményen közölte véleményét a hadseregre szerinte tördőfést jelentő újoncjavaslatról. Ami pedig a sajtószabadságot illeti, tudja, hogy még a legradikálisabb ellenzéki lapok is szubvenciót kapnak a kormánytól.) Majd így szólt:

„Magyarosítani akarnak a magyarok⁸? Hiszen a magyarok⁷ a kisebbség. A derék nem magyarokat küldik harcolni s vérezni. Ők lefölik a dicsőséget és az előnyöket. Lázadni, hogy aztán mindig betömjék a szájukat, azt tudnak a mágnás urak és zsidai. Hol vannak a magyarok?...”

Ferenc Ferdinánd szívósan folytatta a harcot a német nyelv megtartásáért a hadseregben. Pontosán átlátta a magyar oligarchia minden fortélyát és mesterkedését, parlamenti obstrukcióval akadályozva meg, hogy a hadsereg kiépítéséhez és modernizálásához az anyagi eszközök rendelkezésre álljanak...

Az az állítás, hogy Ferenc Ferdinánd különösen rokonszenvezett a szlávokkal (csehekkkel, lengyelekkel), egész tapasztalatom szerint az újságokban terjesztett híresztelés volt. Hodža kivételével a trónörökös minden informátora német (ideértve Frank horvátjait is), magyar, román volt. Vadászatokon persze összekerült a szláv főnemesség tagjaival is. Nem képzelhető azonban, hogyan lehetett volna még csak meg is kísérelni szláv irányú befolyásolását oly férfiak közvetítésével, mint Brosch és Bardolff (tudtuk és közreműködésük *nélkül*). Azonkívül egész politikai beállítottsága a német birodalommal és barátjával, II. Vilmos császárral együtt tervezett, előbb-utóbb elkerülhetetlen leszámolásra támaszkodott az orosz pánszlávizmussal. (Lásd Bethmann-Hollweg kancellár beszédét a birodalmi gyűlésben 1913 nyarán.) Ausztria-Magyarország Németország nélkül árva gyermek volt.

Ferenc Ferdinánd folyékonyan, kifogástalanul beszélt olaszul, de politikailag nem szívelhette a „digókat” (Trento, Trieszt).

Biztosan gondolt egy délszláv államra, Szerbia bevonásával. (A román részek [Timok] átadása Romániának közös eljárás esetén a szerb agresszió gyors elintézésére.)

Ferenc Ferdinánd képzelete valószínűleg játszott egy lengyel birodalom illúziójával is, de a realpolitikus Brosch és Bardolff, valamint más informátorai is bizonyára mindig visszavezették a valóság útjára. Határozottan rokonszenvezett a derék szlovák paraszti néppel.

Éppígy a románokkal is.

Atyjától hallotta – mondotta nekem az első audiencián – és az osztrák-magyar hadsereg hadtörténetéből is tudta, milyen derekasan harcoltak minden háborúban a román ezredek, elsősorban a naszói és bánáti határőrök.

A csehekről velem politikai szempontból nem beszélt. Németül nevezte őket [Böhmen]. Mindazon nehézségek következtében, amit a magyar kormányok az ellenzékkel való szokott kölcsönös és kiegészítő játékkal a hadsereg kiépítése ellen és annak demoralizálására okoztak, határtalan ellenszenv fejlődött a trónörökös lelkében Magyarország grófi és dzsenti oligarchiájával szemben. Ellenszenv sokszor heves kifakadásokra vitte...

Apránként a magyar nép elleni gyűlöletté fajult a magyarországi oligarchiától való idegenkedése.

Brosch elbeszélte: főnöke időfecsérlésnek tartotta, hogy ő tájékoztatása céljából a magyarországi lapokat olvassa. „Azzal a néhány gróffal és ügyvéddel Budapesten egykönnyen elbánunk majd. Térden fognak csúszni.”

Ferenc Ferdinánd számára – természetesen fedőnéven – Broschhoz juttattam egy választási törvénytervezetet. Az indokolásban kifejtettem, hogy ha a parasztek Magyarországon tevékeny részt vehetnének a politikai életben, akkor nem jelentene többé nehézséget sem az agrárszocializmus, sem a nemesi oligarchia örökös zsarolása Ausztriával és a császárral szemben. Ha azonban a parasztot az óvónőtől kezdve a politikai szónokig naponta uszítják, és szenvedéséért és szűkölködéséért minden vétket a császárra és németjeire hárítanak, akkor visszaélnék vele, hogy az egyház és a nagybirtokosok parasztot kizsákmányoló latifundium-gazdálkodásának szociális következményeiről a figyelmet a császárra és németjeire tereljék.

A magyar parasztek azonban lényegében *nem rosszabb és nem jobb* mint bármely más magyarországi nemzetiség vagy a világ bármely más parasztja stb.

A tervezet vétele után Brosch személyes megbeszélésre hívta Vajdát, és közölte, hogy ez utóbbi mondata miatt nem meri azt főnöke elé terjeszteni, ha mégúgy becsületes meggyőződésből fakadt (amit ő is oszt). Megtörténhetne azonban, hogy a trónörökös ezt kísérletnek tekintené az ő szelídebbre hangolására

⁸ Itt és a továbbiakban: die Ungarn.

a magyarok iránt, bizalma megrendülne, gyengülne, sőt esetleg elenyészne rokonszenve a románok irányában. Vajda jobb belátása ellenére („Hogyan vezethet egy jövődó uralkodót egy egész nép iránti ellenszenv?”) törölte a kérdéses mondatot.

Ferenc Ferdinánd joggal látta a hadsereg „elsorvadásának” okát a magyar oligarchia tervszerű eljárásában a monarchia hadi és közös érdekei ellen. A magyar sovinizmust a Habsburg birodalom széthullása csírájának tekintette. Ha a magyaroknak saját alkotmányuk van, akkor a csehek, lengyelek stb. ugyanazt az előjogot követelhetik. Nem szabad Magyarország nem magyarjait továbbra is kísérleti nyulaként kiszolgáltatni a budapesti mágnások magyarosítási politikájának. És mit ér az osztrák–magyar hadsereg Németország szövetségeseiként az orosz pánszlávizmussal való leszámolás esetén?

A kárpátoroszkok nem jöttek tekintetbe, bár ez a néptöredék – görög katolikus lévén – cél tudatos, okos politikával értékes központtá válhatott volna a pánszláv görög-keleti beszivárgással szemben Magyarországon. Így azonban anélkül, hogy valaha is magyarosítani tudták volna őket, csak magyarosítási nyersanyag maradtak.

A magyarokon kívül Ferenc Ferdinánd nyíltan ellenséges érzelmű volt a szerbekkel szemben. Sohasem bocsátotta meg nekik a királygyilkosságot. A szerb-horvát koalíció pörével kapcsolatban (Friedjung professzor és dr. Funder birodalmi postaigazgató ellen) egy audiencián megjegyeztem, hogy Belgrád félrevezette az osztrák külügyminisztériumot⁸, s most a bánáti és bácskai szerbek isszák meg a levét. A trónörökös erre lekicsinylő kézlegyintését éppoly lekicsinylő hangon húzta alá: „A szerbek”.

Ferenc Ferdinándnak trónralépése esetén a legfőbb gondot beiktatása jelentette. Ha megesküszik a magyar alkotmányra, az óhatatlanul megkötöttséget jelent, „a hadsereg elsorvadását, a magyar mágnások diktatúráját és zsarolásait”. Hogyan biztosíthatná cselekvési szabadságát? Katonai irodájához több tanulmányt nyújtottak be e kérdésben (Steinacker Harold, Turba, Bibl professzorok, Kristóffy stb.); valószínűleg haláláig nem jutott végleges elhatározásra, de temperamentuma és tettvágya bizonyára megkoronáztatása elhárítására vitte volna. – Vallási szempontból Ferenc Ferdinánd, a hívő és gyakorlati katolikus, nem tett különbséget a nemzetiségek között, nem mutatott előítéletet a görög-keleti románokkal szemben. Hozzájárult, hogy együtt fogadja a görög katolikus és görög-keleti román egyházak képviselőit⁹, a csernovai véres vasárnap után hívatta Hodzát. (Hívei szerint is és érdekei ellen merev volt viszont antiszemizmusaiban.) – A trónörökös feleségének politikai befolyására Brosch sohasem panaszkodott, csak azt nehezményezte, hogy a háború elkerüléséért imádkozott, mert „addig fogjuk halogatni a háborút, míg elmulasztjuk a kedvező pillanatot”. – Ferenc Ferdinánd trónralépése esetén reformterveiben nem támaszkodhatott volna elég olyan ausztriai német politikusra (hiszen szlávok nem jöhettek tekintetbe), aki átlátta volna a magyarok alattomoságát. A magyarországi németek – Vajda szerint – politikai kételtűek, álcázott németellenesek voltak a nagybirtokos érdekekre hátrányos reformok miatt. A nagytőke és a sajtó teljesen a privilegizált birtokososztály, s a vele tartó római katolikus és református egyház rendelkezésére állt. A trónörökös paradox módon hozzájárult ennek a helyzetnek a fennmaradásához.

Ferenc Ferdinánd ugyanis választási reformmal akarta a nem magyarok parlamenti ellensúlyát megteremteni az engedetlen magyarokkal szemben. Gyűlölte a mágnásokat, de tisztelte a felsőház hagyományát. Beárulta Rómában a magyar püspökök mihaszna életét, de nem akart hozzájárulni, hogy az agrárreform a római katolikus egyház földbirtokainak legalább egy töredékét szétosztassa a nincstelen parasztok között. A római katolikus klérus vagyonaiból csak csekélyiséget faragott volna le egy millió hold kisajátítása. A kisajátítási összeget a kormány állapíthatta volna meg, hogy a római katolikus főpapságot kártalanítsa. Az eladósodott és földéhes parasztfelcsúszás már nem tudott Amerikába kivándorolni. A rosszul táplált újoncanyag minősége évről évre romlott. A magyar parasztság körében elharapódzott az egyke, a kétgyermekes, sőt a gyermektelen rendszer.

Aki meghozta volna az agrárreformot, megnyerte volna Magyarország egész népét, magyarokat és nem-magyarokat egyaránt.

Ferenc Ferdinánd azonban jó katolikusként visszariadt a római katolikus főpapság tulajdonának kisajátításától. Ezeket az óriásbirtokokat viszont sok püspök bérbe adta, és a parasztokat azután ezek albérlőként uzsorázták ki. A keresztényi könyörületesség nevében...

Ferenc Ferdinánd bizonyosan becsületesen és nemes érzelmektől vezetettve újjá akarta építeni a monarchiát, meg akarta szüntetni az oligarchiának a dualizmusra, a felségnyilatkozatra és a koronázási esküre alapozott előjogait Magyarországon. Világosan felismerte, hogy ettől függ a

⁸ Az eredeti szövegben: a „Ballhausplatzot”.

⁹ L. 38. sz. irat (1908. márc. 28-án).

Habsburg birodalom léte vagy nemléte. Mégsem tudta elhatározni, hogy a római katolikus főpapságtól csak néhány tojást is elvegyen omlettjéhez. Mindezen benyomásomat figyelembe véve azt hiszem, hogy Ferenc Ferdinánd uralkodása sziszifuszi munka lett volna, amely semmiképpen sem tudta volna a monarchia *tekintélyét* visszaszerezni.

E megállapítások után Vajda néhány szubjektív emlékét eleveníti fel. Eszerint Ferenc József alaposan hozzájárult a monarchia alapjainak mállasztásához; az osztrák államférfiak is belefáradtak a monarchiába. A szlávok kevés kivétellel Oroszországban bíztak. Románok, szerbek, horvátok nemzeti függetlenséget kívántak, és nemzeti államaikhoz az első lépést az osztrák összbirodalomban¹⁰ látták. A magyarok az önálló Magyarországon a nem magyar lakosság többségét feltétlenül magyarosítani akarták és megakadályozni az uralkodót korlátlan hatalomhoz juttató földreformot. A „fekete-sárga németek” hivatalos Habsburg-hűségük ellenére lelkükben nagynémetek voltak.

84

Iratok a magyarországi kivándorlásügyről, az ezzel összefüggő kormányzati „külföldi actiók”-ról, valamint az ún. „külföldi (kivándorlási) alap” kezeléséről¹

A

1911 márc. 1

Minisztertanácsi határozat „az amerikai kivándorlottak pénzeinek elhelyezése és biztosítása tárgyában indítandó akció megszervezéséről

MT 1911:5/1

A pénzügyminiszter úr előadja, hogy az Észak-Amerikába kivándorolt magyarországi honosok megtakarított pénzei elhelyezése és hazaszállítása biztosításának, valamint a kivándorlottak jogi segélyben való részesítésének és a hazájukkal való kapcsolat fenntartásának kérdésével már az

¹⁰ Az eredetiben: „Grossösterreich”. – E körrel akkori tudomása szerint foglalkozott a műhely külső köréhez tartozó *Eöttevényi* Olivér vitatható értékű történeti memoárjában (Ferenc Ferdinánd. Bp.[1942.] 156–183. l.), megjegyezve, hogy értesülése szerint a trónörökös levelezését vagy hivatalos jellegű nyilatkozatait tartalmazó iratokat az uralkodó 1914-ben ötven évre zároltatta. A műhellyel kapcsolatban *Vajda*, *Hodža*, *Steinacker*, *Kristóffy* nevén kívül említi még *Rauch* Pál br., *Frank* Ivo, *Brandsch* Rudolf, *Popovici* C. Aurél, *Dula* Máté, *Rehák* bencés pap szerepét. Feltételezi, hogy *Cristea* Miron karánsebesi püspök-ké választásának uralkodói jóváhagyását bizonyos huzavona után, a következő – 1910 – évben Ferenc Ferdinánd eszközölte ki. *Vajda* Sándorra nézve pedig figyelemreméltónak tartja, hogy „szabadkőműves volta ellenére a trónörökösnel bejáratos lehetett” (uo., 169. l.). – A tízes évek elején valóban rebesgették szabadkőműves kapcsolatait. *Eöttevényi* i. m. ehelyütt 1921 és 1923-ból közöl adatot párizsi, ill. bukaresti páholy tagságáról.

¹ A közölt iratok közül „az amerikai kivándorlottak pénzeinek elhelyezése és biztosítása tárgyában (lényegében a Magyar Általános Hitelbank tervezett pénzügyi ellenakciója a tengerentúli nemzetiségi pénzügyekkel szemben) hozott minisztertanácsi határozat (A) érdemel külön figyelmet. – *Szmrecsányi* György 1911. máj. 10-i felszólalásából (B) és leszavazott indítványából, valamint az ekkor napvilágra került 1910. dec. 19-i, a belügyminisztérium és a külföldi hajóstársaságok képviselői között kötött bizalmas szerződés 9. szakaszából kitűnik, hogy a magyar belügyi kormányzat szerződéses viszonyba lépett a „Pool”-lal, „amennyiben [annak] minden kivándorló után fejpénzt kell fizetnie a kivándorlási alapba”. A külföldi (kivándorlási) alapnak ez a tétele, mint diszkracionális tétel, a továbbiakban csak közvetett formájában (s feltehetően nem teljes összegében) kísérhető nyomon. Így tudunk arról, hogy a befolyó tételösszegek vagy azok egy része, a miniszterelnökség által kezelt külföldi alapra befizetett belügyminisztériumi hozzájárulás alakjában – 1910-ben 250 ezer koronával – szerepel a külföldi alap költség-előirányzata bevételei között. A „fejpénzek”-ből befolyó bevételnek ennél feltehetően magasabbnak kellett lennie, aminek ugyan ellentmondani látszik egy közel egykorú belügyi irat. A pontos és körültekintő ügyintézéséről ismert *Jakabffy* Imre ekkori belügyi államtitkár (későbbi Krassó-Szörény megyei alispán) 1910. márc. 23-án a miniszterelnökséghez e tárgyban intézett átiratában – ME 1910–XIV–1144 (1534/910) – ugyanis arról ír, „ha a kivándorlási alap jövedelmei csökkennének, jövőre alig leszek abban a helyzetben, hogy 250 ezer koronát utalhassak át”. Ennél fontosabb azonban az említett iratban előforduló további közlése, miszerint „ezen összeget... a miniszterelnökségi tárcanaplóban az informatív

1905. évben foglalkozott a kormány, az 1903. évi IV. törvénycikkben nyert utasítás folytán. Az akkori tárgyalások eredményeképp a Magyar Általános Hitelbank bízott meg a kérdés megoldási módjait a helyszínén való tanulmányozásával, kilátásba helyeztetvén az intézetnek, hogy ha az általa kidolgozandó tervezet a kormány elfogadja, megfelelő állami támogatásban fog részesíttetni. A nevezett intézet a kérdés alapos tanulmányozása után a legelőkelőbb amerikai pénzügyi körök közreműködésével egy magyar befolyás alatt álló amerikai intézet alapítását készítette elő. Az általa előterjesztett részletes tervezet fölötti döntést azonban az 1905. november hó 28-án tartott minisztertanács az akkori politikai viszonyokra való tekintettel függőben tartotta.

Időközben a törvényhozás az 1909. évi II. tc. 31. §-ában foglalt rendelkezéssel ismét utasította a kormányt, hogy a kivándorlottak megtakarított pénzei hazaszállításának biztosításáról a m. kir. postatakarékpénztár vagy valamely megbízható hazai pénzügyi intézet bevonásával lehetőleg gondoskodják.

A szóban forgó actió sikere nem utolsósorban függ az időpont kellő megválasztásától...

Az actió elindítását szükségessé teszi a tengerentúli kisebb „zug”-pénzügyi intézetek növekedő spekulációs kampánya, mely már eddig is jelentős veszteségeket okozott a nekik kiszolgáltatott kivándorlók-nak. Indokoltá teszi továbbá a pittsburgi és New-York-i *Rovnianek-bank* bukása után előállott helyzet. Ez – a pénzügyminiszeri előterjesztés szerint – azzal a kilátással biztat, hogy az Államokba kivándorolt szlovák tömegek „a tervezett actióba valamely módon bevonhatók lesznek”.

Az amerikai pénzáttalások közvetítésére több hazai és amerikai pénzügyi intézet, illetőleg vállalat tett ajánlatokat.

1. A Magyar Általános Hitelbank a legelőkelőbb amerikai cégek részvételét biztosította egy New Yorkban kezdetben 1.000.000 dollár tőkével felállítandó pénzügyi intézet megalapításához*. A vezetésre és irányításra a magyarországi alapítónak állandó túlsúly biztosíthatnák. Az intézet négy osztályból állana. A bankosztály foglalkoznék a kivándorlottak pénzeinek áttalásával, az e célra alkotandó ügynöki hálózat szervezésével s ellenőrzésével, magyar értékpapírüzlet- s egyéb bank-ügyletekkel. A kereskedelmi osztály magyar áruügylettel és Amerika és Magyarország között kereskedelmi összeköttetések szervezésével foglalkoznék. A jogi osztály a kivándorlottak jogi segélyben való részesítését szerveznék. Végül egy munkaközvetítő osztály is létesíttetnék, különös tekintettel a Magyarországon kínálkozó munkaalkalmakra.

szolgálat és sajtóosztály költségeire, valamint a külföldön élő magyar állampolgárok gondozására szolgáló átalány [értsd: a „külföldi actiók” költségvetési alapja] javára vételezzék be”. – Ezeket a kétes értékű funkciókat fedezte tehát nagyrészt „a külföldi magyarok gondozása” címén szerepeltetett, a hajós-társaságoktól szedett s azok által a nekik teljesen kiszolgáltatott kivándorlókra áthárított „fejpénz”. – A kérdés korábbi és egykorú tanulmányozásához l. még *Wekerle* miniszterelnök *Andrássy* belügyminiszterhez intézett 1906. júl. 25-i átiratát és *Andrássy* Wekerléhez szóló 1907. jan. 7-i válasziratát a külföldi vagy kivándorlási alap kezelése és felhasználása tárgyában, ME 1909–XIV–192 (3795/909), ill. ME 1907–XIV–275. – Az 1907. júl. 25-i átiratban *Wekerle* a következőképp összegezi a külföldi alap funkcióját: „...Egyedüli és kizárólagos rendeltetése az, hogy a külföldre vándorolt magyarok nemzeti és vallási gondozására használtassák fel”. A kérdés koalíciós kormányzati szakaszához l. még *Brediceanu* Coriolan román nemzetiségi képviselő 1906. júl. 6-i felszólalását a kivándorlás korlátozása ügyében, valamint *Andrássy* belügyminiszter válaszát *Hencz* Károly képviselő javaslatára a kivándorlás nemzetiségi vonatkozásairól (Képv. Napló, 1906, XII. 41. és 12. l.), továbbá a központi statisztikai hivatal 1906. és 1907. évi munkatervéből a „*Ki- és bevándorlási statisztika*” és a „*Bevándorlási statisztika*” című közleményeket (1906. jún. 3-án, ill. okt. 12-én – *Földrend. Ir.*, 1906, ül. 347–349. és 453–454. l.) – A *Khuen-Héderváry* kormány miniszterelnökségi iratanyagából a „romániai actiók”-ra vonatk. l. *Radnai* Farkas besztercebányai róm. kat. püspök, a Szent László Társulat elnökének és *Várady* L. Árpád c. püspök, min. tanácsos, a Társulat alelnökének egyidejű, 1910. ápr. 20-án kelt felterjesztéseit – ME 1910–XIV–1144 (2240/910), br. *Bánffy* Dezső, mint a magyarországi ref. egyház főgondnoka és világi elnöke 1910. máj. 3-i átiratát *Khuen-Héderváry* miniszterelnökhöz „a külföldi actiók törvényben biztosítandó szubvencionális szerződése” tárgyában – ME 1910–XIV–1144 (2240/910), valamint *Lukács* László pénzügyminiszter 1910. szept. 12-i *Khuen-Héderváry*hoz intézett átiratát „a külföldi actiók hitel túlkiadásai tárgyában” – ME 1910–XIV–1144 (5285/910). – Utóbbi kérdéssel foglalkozik az 1910. szept. 29-i minisztertanács ülés ez ügyben hozott határozatáról szóló miniszterelnökségi jegyzőkönyvkiadvány – ME 1910–XIV–1144 (6176/910). Ebből kitűnik, hogy a külföldi actiók kiszélesedése (az irat szerint: a szlavoniai actió fokozása, az amerikai kivándorlottak jogi védelme, az itteni gör. kat. magyar állampolgárok „egyházi helyzetének végleges rendezése” s „a romániai actió intézményeinek természetszerű kiépítése, úgyszintén a múlt év [1909] végén kezdeményezett boszniai actió fejlődése”) következtében az 1910. évi költség-előirányzathoz viszonyítva a tétel 128 ezer korona túlkiadást mutat.

(Az eredetiben leírási hiba: „megállapításához”.)

Az egész szervezet működéséért úgy az amerikai intézet mint a Magyar Általános Hitelbank elvállalná a teljes anyagi felelősséget a kivándorlottak, valamint a postatakarékpénztár irányában.

Anyagi támogatásul 4.000.000 K kamatmentes betét elhelyezését kéri 4 évre.

2. A Magyar Takarékpénztárak Központi Hitelbankja részvénytársaság az általa New Yorkban alapított Hungarian American Bank megbízatását kéri, amelynek alaptőkéje 100.000 dollár, és tartaléka ugyancsak 100.000. Az ajánlattevő intézet az amerikai intézetnek tárcájában levő részvényeiből egy részre optiojogot adott a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak. Az amerikai intézet hajlandó a pénztátulások közvetítésére, a Magyar Takarékpénztárak Központi Hitelbankja kötelékébe tartozó vidéki intézetek parcellázási actiója kapcsán a visszatelepítés előmozdítására, a kivándorlottak jogi segélyezésére, magyar értékpapírüzlet folytatására és az általa 100.000 dollárral alapított amerikai külkereskedelmi vállalat útján kereskedelmi összeköttetések fejlesztésére. Az amerikai szervezetért a Takarékpénztárak Központi Hitelbankja és az amerikai intézet vállalna anyagi felelősséget, azonban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank erre nem hajlandó.

Anyagi támogatásul 5.000.000 K mérsékelt kamatú betét elhelyezését kéri határozatlan időre.

3. A Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank New Yorkban képviselőiséget állítana fel, s ezzel igyekeznék szervezeti összeköttetésbe hozni a jelenleg működő kis bankárokat. Működési köre ugyancsak a pénztátulásokra, saját parcellázásai kapcsán a visszatelepítésre, jogsegélyre, munkaközvetítésre, kereskedelmi összeköttetések létesítésére, valamint hajójegy- és biztosítási ügyletek közvetítésére terjedne ki.

Anyagi támogatásul a szervezési költségekhez való hozzájárulást, és 5–10 évre bizonyos meg nem jelölt összegű kamatmentes betét elhelyezését kéri.

4. A New York-i Hannover Bank a postatakarékpénztár képviselőivel való megbízatást kéri a pénztátulások céljaira. Ügynökségeinél a magyar nyelvet bíró egyéneket alkalmaznak. Hajlandó nagyobb óvadékot letenni, s nem zárkózik el az elől sem, hogy egy magyar intézet megbízása esetén azzal szövetségben működjenek a pénztátulásoknál.

5. A Canadian Pacific Railway Company a postatakarékpénztár képviselőivel való megbízatás esetén a kivándorlottak pénzeinek átvételével 14.000, azonban túlnyomólag Canadában levő állomását bízná meg. Hajlandó megfelelő óvadékot letenni s kötelezettséget vállalni, hogy a Canadában birtokában levő óriási területek betelepítésénél a magyarországi kivándorlottakkal való összeköttetést nem használja ki.

6. A túrócszentmártoni Tatra Bank az amerikai tót szervezettel és 450.000 dollárral hajlandó egy tót intézetet alapítani, ha ugyanily összeggel egy magyar intézet alapíttatik, s a kettő szövetségbe lép.

Az egyik vagy másik tiszta amerikai intézet közvetlen megbízatását előadó miniszter úr nem ajánlhatná, mert eltekintve attól, hogy felajánlott működésük csak a pénztátulásokra terjed ki, s nem meríti ki a kivándorlottak sokoldalú sociális és anyagi támogatásának követelményeit, sőt a dolog természeténél fogva ezekkel a feladatokkal tiszta amerikai intézetek alig is lennének megbízhatók, ily intézetek igénybevétele veszedelmes lenne, mert minden amerikai intézményben megvan a törekvés a bevándorlottak americánisálására, s valószínű, hogy pusztán üzleti okokból is előbb utóbb oda hatnának, hogy kivándorlottaink állandóan letelepedjenek, s leszokjanak a pénz hazautalásáról. De amerikai intézet közvetítése esetén a hazájukkal való érintkezés érzése is megszűnnék kivándorlottainkban. A megbízandó intézet megválasztásánál irányadóul kell tekinteni még, hogy az államnak prestige-e nem engedi meg, hogy a felállítandó nagyarányú szervezet megalakításánál olyan szerényebb állású s fiatalabb pénzüzetekkel télessék kísérlet, amelyek ez idő szerint ily nagyszabású és kényes külföldi akcióra sem megfelelően nagy anyagi biztosítékokat nyújtani nem képesek, sem a kellő nemzetközi tekintéllyel, sem pedig a megkívántató jártassággal és kipróbáltsággal nem bírnak. Ilyen misszióval csakis közvetlenül a legelsőrendű és kipróbáltan legelőkelőbb nemzetközi összeköttetésekkel bíró pénzüzetet vagy pénzüzetek bízhatók meg.

Ehhez képest előadó miniszter úr a miniszterelnök úrral, úgyszintén mint a belügyminisztérium vezetőjével és a kereskedelemügyi m. kir. miniszter úrral egyértelmű megállapodást kíván a Magyar Általános Hitelbankkal létesíteni, hogy arra az esetre, ha a nevezett intézet – lehetőleg a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltóbankkal és esetleg a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal együttesen – egy év alatt Észak-Amerikában a kormány által előírt feltételeknek megfelelő szervezetet létesít, az első szervezés költségeihez való hozzájárulás fejében az intézetnél négy év tartamára 4.000.000 K nem kamatozó állami betét helyeztessék el. Továbbá az Észak-Amerikában alapítandó pénzüzetet Észak-Amerikára nézve a m. kir. postatakarékpénztár kizárólagos képviselőivel bíznák meg, részére a monarchia külképviseleti közegei által való lehető támogatás eszközöltetnék ki, s kilátásba helyeztették, hogy a kormány oda hatna, hogy a vele szerződéses vi-

szonyba lépett hajózási vállalatok az amerikai intézetet ügynökségükkel bízzák meg, és pedig lehetőleg kizárólagos joggal. Megjegyzi, hogy különös súlyt helyez arra, hogy a megbízandó intézet actióját egy vagy más módon a kivándorlottak túlnyomó részét tevő nemzetiségiekre is kiterjessze...

A pénzügyminiszteri előterjesztés, melyet a Minisztertanács „jóváhagyólag tudomásul vesz”, végül felsorolja a létrehívandó szervezettel kapcsolatos kikötéseket. Ezek: 1. a New York-ban legalább egymillió dolláros tőkével, alapítandó központi („alapító”) pénzügyintézetnek Budapesten állandó telephelye legyen; 2. az Egyesült Államokban és Kanadában már az első üzletévben legalább ötven helyi ügynökséget szervezzenek; 3. az itt alkalmazottak beszéljék a kivándorlók nyelvét; 4. az esetleges alkalmazotti elbocsátások kérdésében a Magyar Általános Hitelbank a magyar kormány kívánságait érvényesítse; 5. a budapesti „telephely” (irányító pénzügyintézet) anyagi szavatosságot vállal a New Yorkban létesítendő központi intézet és kirendeltségei gazdasági tevékenységéért; 6. az amerikai központi intézet szorgalmazza magyar állampolgároknak a kivándorlottak körében való elhelyezését; 7. gondoskodjék – rendes tarifa ellenében – a kivándorlók „jogi segélyben” részesítéséről; 8. ezek számára munkát közvetít a szokásos munkaközvetítői tarifa ellenében; 9. „a hazai parcellázásokról és telepítésekről” tájékoztatja a hazatérni szándékozókat; 10. biztosítási akciót szervez és hajójegyet árusít; 11. kereskedelmi osztályt tart fenn az Államokkal való kereskedelmi összeköttetések fejlesztésére; 12. ingyen ellátja az itteni magyar egyházak, iskolák és egyesületek pénzügyi kezelését; 13. köteles „legalább fél évenként részletes bizalmas jelentést tenni” a pénzügyminiszternek és végül; 14. amennyiben helyi előírásokba nem ütközik, gondoskodik arról, hogy „a kivándorlók megtakarított pénzeinek elhelyezése és hazaszállítása céljából az amerikai intézet a m. kir. postatakarékpénztár képviselőjével bízzák meg”.

B

1911 máj. 10

*Szmrecsányi György felszólalása és indítványa a nemzetközi hajótársaságok és a magyar belügyminisztérium között a külföldi hajótársaságoknak a kivándorlók szállítására koncessziót adó szerződés tárgyában*¹

Képv. Napló, 1910–15, VII. 261–265. l.

Szmrecsányi György: A Nordatlantischer Dampferlinien-Verbandhoz tartozó társaságok Pool-já[t] a következő hajószállító társaságok, úgymint: a Hamburg-Amerika Linie, a Norddeutscher Lloyd és expediense a Missler F. cég, a Holland Amerika Linie, a Red Star Linie és a Compagnie Générale Transatlantique alkotják. Ez a Pool körülbelül öt esztendő óta állandóan kísérletezett a magyar belügyminiszterekkel abban az irányban, hogy őket rábírra egy olyan szerződés megkötésére, amellyel neki koncessziót adnak a kivándorlók szállítására. (Uo., 261. l.)

[1910] dec. 19-én a belügyminisztériumban aláírták a szerződést, a tárgyalásokon részt vett br. Lévy Lajos munkapárti képviselő is, mint a Hamburg–Amerika Linie igazgatósági tagja (s volt kivándorlási felügyelő).

A szerződés 9. §-ából kitűnik, hogy a „a Pool-ban levő társaság elszámolási viszonyban van a belügyminisztériummal, amennyiben minden kivándorló után fejpénzt kell fizetnie a kivándorlási alapba”. (Uo., 262. l.)

Gr. *Khuen-Héderváry* Károly miniszterelnök kéri, hogy a *Szmrecsányi* által felvetett összeférhetlenségi javaslatot (aktív képviselő nem lehet ilyen ügylet résztvevő tagja) utasítsák el. „Kérem a t. Házat, hogy az indítványt utasítsa vissza.” (Uo., 265. l.)

A határozathozatal úgy történt, hogy az elnök kérte azokat a képviselőket, akik az indítvány tárgyalás alá bocsátását kívánják, álljanak fel. Ennek megtörténte után megállapítja (*Kabos* Ferenc a házelnök): „a ház többsége nem kívánja az indítvány tárgyalását.” (Uo., 265. l.)

A kivándorló bizottság előadója, *Kostyál* Miklós előadó másnap, 1911. máj. 11-én jelenti (uo., 271. l.),

¹ Szmrecsányi indítványának jelentőségét aláhúzza az a körülmény, hogy röviddel előbb – belügyminiszteri körrendelet alakjában – megjelent a kormány és a hajótársaságok közötti új egyezménynek „a kivándorlók szállítására adott engedélyről” szóló része. (Vö. 1911. márc. 21. Belügyminiszteri körrendelet a törvényhatóságokhoz „a Nordatlantischer Dampferlinien-Verband-ban (Continental Pool) egyesült gőzhajótársaságoknak kivándorlók szállítására adott engedélyről” és 1911. ápr. 9. Belügyminiszteri körrendelet a törvényhatóságokhoz a „Cunard Steam Ship Co. Ltd. gőzhajótársaság részére határszéli kivándorlási irodák engedélyezéséről”. – Magyarországi Rendeleték Tára 1911. 416–421. és 429–430. l.)

hogy a belügyminiszter a kivándorlásról szóló 1909:II. tc. 11. §-a értelmében jelentette a Háznak, hogy a *Cunard* liverpooli hajóstársaságnak, illetve magyarországi helyettesének, az *Adria* m. kir. tengerhajózási részvénytársaságnak engedélyt adott arra, hogy *Pancsova*, *Újvidék*, *Gombos* és *Gyékényes* határállomásokon kivándorlási irodákat állíthasson fel. „E vállalat régebbi irodái közül megtartja a jövőre is *fiumei* és *csáktornyai* irodáját, míg ellenben a régebbi irodái közül a *csacai*, *pozsonyi*, *királyhidai* és *soproni* állomások 1911. évi március 25-étől kezdve a Nordatlantischer Dampferlinien-Verbandban egyesült gőzhajóstársaságok vezetése alá kerülnek.” (Uo., 271. l.)

C

1911 júl. 3

Ivánka Imre függetlenségi képviselő¹ felszólalása a magyar néptömegek kulturális elmaradottságáról és a szlovák kivándorlást előidéző aránytalanul magas községi pótdóról az 1911. évi költségvetés tárgyalásakor

Képv. Napló, 1910–15, IX. 301. l.

...Hiába ábrándozunk addig egységes Magyarországról, ahol a nemzetiségeket meg tudjuk magyarosítani, amíg saját magyar véreinknek nem tudunk kultúrát adni. Nem akarok arról beszélni, hogy az egyetemek túltömöttsége miatt rendszeres felsőoktatás ma egyáltalán nem lehetséges, mert a legékesebb szavú tanár, a legnagyobb tudású tanár ülhet a katedrán, és mégis lehetlenség, hogy az ifjúság a hallottakból tudást merítsen, mert be sem fér a terembe a pesti egyetemen. Nem akarok arról beszélni, hogy a városi és községi pénzügyek mily elhanyagolt állapotban vannak, hogy hány község van, ahol 100%-nál nagyobb a pótdó, holott a kormánynak kötelessége volna itt közbelépni, mert a legtűrhetlenebb állapotoknak, a legnagyobb elszegényedésnek ez az alapja.

Nem mutatott rá még senki ebben a házban, hogy a kivándorlás nagy kútforrását az képezi, hogy a sok tót kisközségben 150–200 százalékos pótdó is van, és hogyha a szegény paraszt meg is bírná fizetni az állami adóját, a pótdó és az azzal járó mindenféle sallang, egyházi adó stb. elviselhetetlenné teszi rá nézve az életet. De mindezek szanálására a kormány részéről a legkisebb jóakaratot, a legkisebb törekvést nem lehet látni. Megelégedtek azzal a dicsőséggel, amelyeket a választási hadjáratokon arattak. A jó nép most már nem választópolgár, hanem csak adófizető. A választópolgárt az isten éltesse majd a jövő választásokon, addig pedig az adófizető fizesse a keserves adót, addig nem kell vele törődni, addig lehet minden törvényt, minden intézkedést a nyakába zúdítani. (*Mozgás és derültség a baloldalon, Az elnök csenget.*)...

Melléklet:

1909 ápr. 19

Miniszterelnökségi fogalmazvány az állami számvevőszék elnökének „a külföldi alap kezelése tárgyában teendő feljegyzése ügyében¹

ME 1909–XIV–192 (2094/909)

(Gépirásos fogalmazvány²)

Volt szerencsém venni Nagyméltóságodnak f. év április hó 15-én 560. eln. sz. a. kelt becses átiratát, melyben ki méltóztatott fejteni kívánóságait és észrevételeit a külföldön élő magyar állampolgárok segélyezésére szolgáló átalányösszeg³ kezelésére vonatkozólag.

Ami elsőben azon összegek elszámolását illeti, melyek idegen alapokból fordíttatnak a kül-

¹ A békési kerület 48-as Kossuth-párti képviselője.

² A fogalmazványt megelőzik az irat felzetén Klebelsberg Kunó gr. feljegyzései, és pedig: [gépirással] „Tárgy: Állami számvevőszék elnöke a külföldi alap kezelése tárgyában. – Iktatmány tartalmát miniszterelnök úr Ó Nagyméltóságának referáltam, mely alkalommal jeleztem azt is, hogy a Julián-Egyesülettől 1905-től, amióta nem e helyről megállapított költségvetés alapján működik, hanem a szlavoniai magyarság nemzeti gondozására átalányösszeget kap, nem kívántatik be számadás. Ó Nagyméltósága erre kijelenteni méltóztatott, hogy nem kívánja a Julián-Egyesület számadásait bekérni, s elégséges lesz, ha az egyesület igazgatóságának a számvizsgálattal megbízott két tagja által a számadások helyességéről tett 1904., 1905.,

földi magyarság gondozására, jelezni kívánom, hogy az eddigi elszámolási mód azért követtetett, hogy az e célra felhasznált hitel magasabb volta külföldön feltűnést ne keltsen. Ez a körülmény annál nagyobb figyelmet érdemelt, mert a közös külügyminisztérium csak azon feltétel alatt egyezett bele a külföldi actiók megindításába, hogy ezen annyira kényes természetű ügykör a nyilvánosság-
nak minél teljesebb kizárásával s minél kevesebb feltűnéssel intéztessék. E megfontolás elől annyi-
val kevésbé lehet elzárkózni, mert az ellenesetben felmerülő külügyi nehézségekért nem volna vi-
selhető a felelősség. Éppen ezért, bár az eddig követett elszámolási rend további fenntartásához
nem ragaszkodom,⁴ azon megoldáshoz, mely szerint a jövőben átvenni szándékolt idegen javadal-
mazásokból származó bevételek a miniszterelnökség költségvetésében az itteni hitel megfelelő
emelése mellett évenként előirányoztassanak, nem járulhatok hozzá. Méltóztassék ugyanis figye-
lembe venni, hogy a fedezetnek közel 300.000 K-val leendő látszólagos rohamos emelése minő nagy
feltűnést keltene, s ezenkívül az idegen javadalmazások közül éppen a legtekintélyesebb, a belügy-
miniszter kezelése alatt álló kivándorlási alap hozzájárulása nem egyszersmindenkorra megállapí-
tott évi összeg, hanem évről évre újabb tárgyalások anyagát képezi, s így a költségvetésbe, mint
feltétlenül biztos bevétel, be nem állítható. Méltányolva azonban a Nagyméltóságod által szám-
viteli szempontból felhozottakat, a fenti összegeket a jövőben akként szándékozom elszámolni,
hogy a költségvetés érintetlenül hagyása mellett az idegen alapokból befolyó bevételeket az előirány-
zat nélküli bevételek közé,⁵ az ezen bevételekből eszközölt kiadásokat pedig az előirányzatnélküli
kiad[á]sok közé állíttatom be.

Ami Excellentiának azon óhaját illeti, hogy egyfelől a külföldi magyarság segélyezésére,
másfelől az informatív és sajtóosztály költségeire szolgáló hitel a jövőben már a költségvetésben
kettéválasztassék, s külön alrovatok alatt vétessék fel a miniszterelnökség költségvetésébe; tisz-
telettel megjegyzem, hogy ezen kívánságnak sajnálatomra nem tehetek eleget, mert ha a külföl-
dön élő magyarság nemzeti gondozása vagy valamely más hasonló megnevezé[s] alatt a költségve-
tésben külön új alrovatot nyitnánk, ez kétségtelenül nagyobb feltűnést keltene, mit pedig, mint
már fentebb volt szerencsém jelezni, kerülnünk kell.⁶

Áttérve Nagyméltóságodnak a külföldi alap 1902–1908. évi számadásaira tett becses észre-
vételeire, a felvetett kérdésekre a következőkben van szerencsém válaszolni.

1. Kovács Sándor és Hodobay Miklós róm. kath. lelkészek Amerikába történt kiküldetésük
alkalmával tényleg 600–600 K előleget kaptak. Ámde az útipénz csupán azért nevezetett előleg-
nek, hogy az illetők legalább bizonyos ideig némi anyagi függésben tartassanak. Időközben azon-
ban a lelkész küldés ügye akként szabályoztatott, hogy minden itteni engedéllyel Amerikába ki-
utazó lelkész 800 K útitsegélyt kap, melyet nem köteles visszatéríteni. Méltánytalan lett volna tehát
a kisebb összegű útipénzt éppen azoktól visszakövetelni, kik a lelkészküldési actió úttörői voltak.

2. Excellentiád szó tárgyává méltóztatott tenni a miniszterelnökségi tisztviselők, díjnokok és
hivatalszolgák részére az 1905. évben adott 1900 K-t is, melyre vonatkozólag szabadjon megjegyez-
nem, hogy a fenti összeg nem jutalomképpen osztatott szét, hanem mint a csatolt nyugtákból ki-
tűnik, hivatalos órán túl és éjjel teljesített szolgálat díjazása fejében adatott azon oknál fogva,
mert éppen abban az időben a külföldi actió a segédhivatalnak rendkívül sok dolgot adott. Ujab-
ban azonban ily természetű kiadások már nem számoltatnak el a külföldi alap terhére.

3. Az amerikai, bukovinai, romániai és szlaviniai actiók vezetői, valamint a Julián-Egyesület
kezeihez kiutalt összegeknek rendel[te]tésükre leendő felhasználása ellenőrzés tárgyát képezi.⁷

1906. és 1907. évi jelentések küldetnek meg visszakérőleg a számvevőszéknek*, mely jelentések a Julián-
Egyesülettől r[övid] ú[ton] bekértek.” – A kék ceruzával írt *-hoz kézírással: „NB. Minthogy a
Julián-Egyesületi számadások a számvevőségnek kiadattak, a jelentéshez itt többé szükség nem lévén,
az egyesületnek visszaadattak. Kl[e]belsberg] s. k.” További megjegyzések kézírással: „NB. Széchenyi
grófnak jeleztem, hogy a számszék a számadások felülvizsgálása iránt kérdést tett, mire a gróf kijelentette,
hogy ő készséggel bocsátja a számadásokat Ő Excellentiája rendelkezésére. Kl[e]belsberg] s. k.” „Erre a
számadásokat Ő Excellentiája átvizsgálás végett kiadta a számvevőségnek. 909 IV/27 Kl[e]belsberg] s. k.”

² „Bízalmas k. s. k.” jelzéssel.

³ „külföldön élő...”-tól eredetileg (áthúzottan): „külföldi alap”.

⁴ „bár...”-tól eredetileg (áthúzottan): „az Excellentiád által ajánlott”.

⁵ „közé” helyett eredetileg (áthúzottan): „között”.

⁶ Utána áthúzottan: „Ezenkívül pedig a mindkét csoportba tartozó ügyek gyorsan változó természe-
ténél fogva a hitel bizonyos ruganyosságát éppen az ügyek sikeres intézése érdekében nem nélkülöz-
hetem.”

⁷ Ennek a szakasznak az eredeti, áthúzott fogalmazása így hangzik: „Az amerikai, bukovinai,
romániai és szlaviniai actiók vezetői az ügyeket e helyről előzetesen megállapított költségvetés alapján

Ami pedig a külföldi alapnak segédhivatali főigazgatóm által való kezelését illeti, megjegyzem, hogy arról 1902-től 1905 végéig egy folytatólagos számadás vezetett, melyet a miniszterelnökségi államtitkár rovincsolt, a számvevőség pedig időnként vizsgált. 1905 végétől a segédhivatali főigazgató a számadásokat évente mutatta be, s azok a számadási okmányokkal együtt átvizsgálás végett kiadattak a számvevőségnek. 1907. évi július hó 1-től kezdve pedig számvevőségem a külföldi alap számadásait havonta vizsgálja, s a megvizsgált számadásoknak egy másolati példányát okmányok nélkül, a havi utalványozási és megszüntetési jegyzékek kapcsán, havonta rendszeresen megküldi Nagyméltóságodnak, s így Excellentiád kívánságának ez érdemben máris elég van téve.

Végül tisztelettel jelzem, hogy számadásokat és számadási okmányokat a jövőben nem szándékozom Excellentiádnak megküldeni, s ezt 1907. évi július hó 17-én 3476. sz. a. kelt átiratommal is csak azért tettem, mert midőn az állami számvevőségek a külföldön élő⁸ magyar állampolgárok támogatására szolgáló átalány ellenőrzését megkezdette, a külföldi actiók megindításának idejétől kezdve rendelkezésére kívántam bocsátani Nagyméltóságodnak az összes vonatkozó számadásokat.

Fogadja stb.⁹

Bpest, 909. IV/19.

Klebensberg s. k.

85

1911 márc. 11

*Rakovszky Iván előadó bejelentése Kisküküllő és Bars vármegyék kérvényeinek tárgyalásáról a magyar nemzeti görögkeleti egyház szervezése tárgyában*¹

Képv. Napló, 1910–15, VI. 55. l.

*Elnök*²: Következik Kisküküllő és Bars vármegyék kérvényeinek tárgyalása a magyar nemzeti görög-keleti egyház szervezése tárgyában. Előadója Rakovszky Iván képviselő úr.

Az előadó urat illeti a szó.

intézik, s a rendelkezésükre bocsátott összegekről évente el is számolnak. A Júlián-Egyesület megalakítása pedig csak azért kezdeményeztetett, mivel Horvát-Szlavonországok autonómiájára való tekintettel a miniszterelnök saját nevében a szlavoniai magyarság nemzeti gondozását nem intézhette. A Júlián-Egyesület egész belső ügymenetét azonban a miniszterelnökség azon osztálya látja el, mely a többi külföldi actiókat intézi, s így az egyesület ügyeibe teljesen betekinthelek. Erre való tekintettel, és mivel az egyesület évi átalányösszeget kap, (zár)számadásait nem kértem be. Magától értetődik azonban, hogy az egyesületi számadásokat az egyesület saját szervei, név szerint az (állandó) egyesületi számvevő állandóan, az igazgatóság két tagja pedig évről évre ellenőrzi. E két tagnak az 1904. és 1905., valamint az 1906. és 1907. évre vonatkozó számvizsgálati jelentéseit van szerencsém Nagyméltóságodnak vissza kérőleg tisztelettel megküldeni.” Az utolsó mondat kézírású változata: („Hogyha azonban Nagyméltóságod súlyt méltóztatik helyezni arra, hogy a nevezett egyesület számadásai is bekéressenek, ennek nem lenne semmi akadálya”).

⁸ „külföldön élő” helyett eredetileg (áthúzottan): „külföldi”.

⁹ Előző, áthúzott fogalmazása: „Midőn azon reményemnek adok kifejezést, hogy a fentiekkel Nagyméltóságod becses kérdéseire megfelelttem, s esetleges aggályait minden tekintetben eloszlattam, fogadja stb.” – A kérdés vizsgálatához l. még a „külföldi actiók hitel-emelése” tárgyában készült miniszterelnökségi bizalmas jelentést és annak mellékleteként az ezekre fordítandó 1910. évi költségvetés-előnyázat (Sperativum) – ME 1910–XIV–1144 (4108/910). – Továbbá: a külföldi és társországi magyar könyvtárak könyvvállományának kiegészítését célzó egykorú akció miniszterelnökségi iratait – ME 1916–XXII–70 (1907/911).

¹ Rakovszky Iván, az ügy előadója, a stubnyai ker. munkapárti képviselője. – A magyar görögkeleti egyház ügye a következő években ismételen foglalkoztatta a megyei és a városi törvényhatóságokat. Az országgyűléshez eljuttatott kérvények és feliratok tanúsága szerint – mint ez az országgyűlési jegyzőkönyvekből kitűnik – a közölt kérvények benyújtása időpontjában 18 megyei (Bács-Bodrog, Békés, Bihar, Csík, Heves, Kolozs, Komárom, Pozsony, Szatmár, Szilágy, Szolnok-Doboka, Temes, Tolna, Udvarhely, Ugocsa, Vas, Zala és Zólyom) és 3 városi (Debrecen, Marosvásárhely, Zombor) törvényhatóság fordult felirattal, illetve kérvénnyel a képviselőházhoz „a görögkeleti vallású magyar nemzeti egyház szervezése iránt”. – A „magyar görögkeleti egyház” létesítésének kérdése – mint arra *Apponyi* Albert

Rakovszky Iván előadó: T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) A görög-keleti egyház szervezetét hazánkban az 1868. IX. tc. szabályozza olyanképpen, hogy az országban két görögkeleti egyház áll fenn, nevezetesen a görögkeleti szerb és a görögkeleti román egyház. A görögkeleti egyházak szervezetük szerint ún. autokefál egyházak, amelyek úgy liturgiájuk, mint egyházkormányzatuk nyelvét saját maguk határozzák meg. A törvénynek e szabályozása folytán a helyzet ma Magyarországon az, hogy a görögkeleti egyházközsegekben a liturgia és egyházi kormányzat nyelve vagy csak szerb, vagy román lehet, ellenben magyar liturgiával és magyar kormányzati nyelvvvel bíró görögkeleti egyházközség az országban fel nem állítható. (*Mozgás.*)

A kérvényező törvényhatóságok azt kérik az országgyűléstől, intézkedjék, hogy állíttassék fel Magyarországon a görögkeleti szerb és görögkeleti román metropoliákon kívül egy magyar metropolia is, amelybe magyar anyanyelvű görögkeleti román lakosok tartozhatnának, és amely metropolia keretén belül magyar egyházi közsegeket alkothassanak. (*Helyeslés.*)

A statisztikai adatok szerint, az 1900-i népszámlálás szerint mintegy 35.000 ilyen magyar nyelvű görögkeleti lakos él az országban. A legutóbbi népszámlálás valószínűleg 50.000 ilyen lakost fog kimutatni. Méltányos és természetes tehát, hogy e görögkeleti vallású magyar anyanyelvű lakosoknak külön metropolitája legyen az ország területén, mert nem helyes, hogy Magyarországon éppen a magyar nyelvű lakosok ne alkothassanak oly egyházat, amelyben a liturgia és az egyházi kormányzat az ő anyanyelvük legyen. (*Helyeslés.*)

Ebből az okoskodásból kiindulva, a kérvényi bizottság javasolja, hogy adassék ki a kérvény pártolóan a m. kir. vallás- és közoktatási miniszternek. (*Élénk helyeslés.*)

Elnök: Azt hiszem, kimondhatom, hogy a t. Ház ehhez hozzájárul. (*Helyeslés.*)

Gr. Batthyány Tivadar: Egyhangúlag!

Elnök: E szerint a kérvény pártolóan kiadatik a vallás- és közoktatásügyi miniszternek.

86

A nemzetiségi kérdés vitája az 1911. évi állami költségvetés általános tárgyalásakor¹

A

1911 márc. 17

Kállay Ubul függetlenségi képviselő felszólalása a romániai magyar, illetve a magyarországi és erdélyi román nemzetiség eltérő politikai, gazdasági és kulturális helyzetéről az 1911. évi állami költségvetés tárgyalásakor

Képv. Napló, 1910–15, VI. 103., 104–105. l.

Beszéde bevezető részében kijelenti: „nem akarom a nemzetiségi kérdést a maga nagy komplexumában tárgyalni, mert szerintem a nemzetiségi kérdést, mint olyat egységesen úgysem lehet, csak egyik részét akarom kiszakítani, az oláh kérdést, amelyben bennfoglaltatik az erdélyi kérdés is.” – Ezután izgatott hangnemben fejtegeti, hogy míg a román nemzetiségi propaganda a külföldi sajtóban állandóan arról ír, hogy elnyomják nálunk a nemzetiségeket, mi meglepően keveset foglalkozunk – mondotta a

hivatkozott 1907. márc. 19-én a Szatmáron létesítendő magyar görögkeleti plébániára vonatkozó kérvényi bizottsági javaslat (Óváry László és társai kérvénye) nyomán kialakult képviselőházi vitában (Képv. Napló, 1906, VII. 376–379. l.) – először az 1906. évi költségvetési vitában merült fel, s az ügyre jellemzően elsőként br. Bánffy Dezső vetette fel és sürgette – az 1868:IX. tc.-re (A görögkeleti vallásúak ügyében) hivatkozva – annak megvalósítását az 1907. évi költségvetési vitában.

² Návay Lajos.

¹ Az 1911. évi állami költségvetés tárgyalásakor kialakult nemzetiségi vita három fontosabb kérdés körül alakult ki. Az első a *Mihu-féle békeakció* román nemzetiségi, illetve magyar kormányzati és ellenzéki értékelése volt. A másik vitacsomópont a *vasúti pragmatika* törvény (1907:XLIX. tc., a vasúti szolgálati rendtartásról; szövegét l. 27/F sz. irat) ellen intézett horvát támadások, a kérdés kormányzati mérlegelése és a törvényt védő (egykori koalíciós kormánypárti) ellenzéki felszólalásokban jelentkezett. A költségvetési nemzetiségi vita harmadik főkérdése *Fiume* körül alakult ki a *Polónyi Géza* által felvetett „*Fiume elhorvátosodása*” problémával kapcsolatban.

Az első vitakérdés a közölt iratokból (B–C) jól áttekinthető. A román nemzeti párt feltehetően nem véletlenül kijelölt, támadó hangvételű élszónoka, *Vajda Sándor* s a néki még nála is ingerültebben

csíkszeredai Kossuth-párti képviselő – „a romániai hasonló viszonyokkal”. – Szerinte ezen a téren teljes jogegyenlőtlenség tapasztalható. A román alkotmány meghozatalakor a nemzetiségi jogokat kérő csángók tudomására hozták, nem igazi polgára a hazának az, aki a maga számára kivételeket kér. Közszolgálatba – Kállay szerint – csakis román nemzetiségű román állampolgár kerülhet. Az iskolai felvételeknél, ösztöndíjaknál, tanítóképző intézeti felvételnél is eszerint döntenek. Jóllehet a román alkotmány

21. szakasza biztosítja a vallásszabadságot, a templomokban csak az állami nyelv a használatos.

válaszó *Tisza* István összecsapásából kitűnik, hogy a Munkapárt és a Román Nemzeti Párt között egyelőre semmiféle közeledés nem képzelhető el. Kettőjük felszólalásából nyilvánvaló, hogy a két álláspont keresztüztébe került Mihú-akciónak – a második program (l. 77/E. sz. irat) közzétételétől függetlenül is – miért kellett zátonyra futnia. Vajda beszédében ezenkívül benne van mindaz a bomlasztó és aláaknázó törekvés, amivel a trónörökös katonai-politikai irodája, a „műhely” kísérte a nemzetiségpolitikai érdekeit keresztező *Tisza–Khuen–Mihú*-féle tárgyalásokat. *Kristóffy* emlékirataiból tudjuk, hogy ő már 1910. okt. 29-én bizalmas jelentésben figyelmeztette a katonai iroda útján Ferenc Ferdinándot a Mihú-akcióban rejlő „veszély”-re, sőt felfokozta a magyar-román paktumtárgyalások jelentőségét, hogy ezzel a trónörökös törekvéseit szolgáló „magyar műhely” (a Kelet Népe és köre) szerepét aláhúzza. (*Kristóffy* jelentésének részleges szöveggözlését l. *Barabási Kun* József [szerk.]: Gr. Tisza István képviselőházi beszédei IV. köt. 504. és kk. l.) – A Mihú-akció körüli képviselőházi csatározásnak további tanulsága, hogy hiába tiltakozik eddig nem tapasztalt élességgel *Tisza* Vajda kijelentései, valójában a Román Nemzeti Párt és szélesebben az országgyűlési nemzetiségi pártnak a Mihú-akciót kontreminálo eljárása ellen, már ebből a beszédből is kiérződik, hogy belátható időn belül sor kerül a román nemzeti párttal, a román komité tagjaival való közvetlen tárgyalásokra, amint az 1912 nyarától 1914 januárjáig bezárólag valóban bekövetkezett. – Az egykorú ellenzék – mint az a függetlenségi *Kállay* Ubulnak a romániai szövénymagyarság helyzetéről nem kevés reális érzékről tanúskodó, de nyilvánvaló nemzeti antagonizmustól fűtött felszólalásából (A) is kitűnik – nem ismerte fel, és főleg nem értette meg a Tisza és a román nemzeti párt között folyó taktikai küzdelmet. Megmutatkozott ez a Tiszának 1911. márc. 24-én válaszó *Pop Cs.* István beszédét (l. Képv. Napló, 1910–15, VI. 221–6. l.) kísérő elfogult ellenzéki közbeszólásokban, *Batthyány* Tivadar ugyanekkor, a romániai magyarok nemzetiségi helyzetéről szóló, Kállay beszédén is túlmenő ingerült hangulatkeltésében (uo., 227–8. l.), de nem kevésbé az egyidejű sajtóvisszhangban is. Rákosi Jenő Budapesti Hírlapja már a Tisza-beszédet követő napon így bírálja és kommentálja Tisza akcióját: „A Mihú-féle memorandumról... azt mondja Tisza István, hogy sok változtatáson kell keresztülmennie, hogy mint békeokmány tárgyalható legyen. Ezt igen gyenge nyilatkozatnak tartjuk. Mihú memorandumának alap gondolata kizárja azt, hogy tárgyalható legyen. A túlzók álláspontjától csak abban különbözik, hogy mellőzi a nemzetiségi párt elveinek és céljainak a proklamálását, de minden intézkedése egyenes úton szolgálja ez elveket és célokat. Hálásak vagyunk a túlzóknak – véli a lap kommentátora –, amiért e memorandumot lehetetlenné tették”. (*Budapesti Hírlap* 1911. márc. 24; 71. sz. – *Articol din Budapesti Hírlap*. Dragomir, S.–Mihú, I.: Spiciuri [Tallózások...], 327–330. l.) – A Mihú-akció ilyen együgyű értelmezése, mellyel az ellenzék többsége nemcsak a kormányzat, de Justh nemzetiségi (román és főleg szerb) közeledési kísérleteivel is szembehelyezkedett, természetesen megkönnyítette a Munkapárt nemzetiségi politikáját. Míg Tisza a háttérben valóban gyakori levélváltásban van Mihúval, Khuen tudomásunk szerint csak egy ízben találkozik a román békepolitikussal, s ez is negatív eredménnyel, az ún. második program elutasításával zárul. Khuennak – Tisza irányítása mellett – nincs is más szerepe egy csillapító jellegű, felszínese, valójában semmitmondó nemzetiségi politika vitelénél. Kisebbségi engedményekre persze Khuen is hajlandó. 1911. márc. 27-i beszédében például ígéretet tesz a vasúti pragmatika törvény módosítására. „...A kérdést közmegnyugvással megoldani rendeleti úton óhajtja a kormány: a magyar és a horvát nyelv használatát a szükséghez képest biztosítani...” – jelenti ki ekkor a miniszterelnök. (L. Képv. Napló, 1910–15, VI. 243. l.) Ismeretes, hogy a román nemzeti színek viselése terén az első engedmény nem is Tiszától, hanem tőle való. Az ekkor pártonkívüli ellenzéki orgánumnak számító *Pesti Hírlap* egy rövid közleményéből tudjuk, hogy már hónapokkal 1911 nyara, a kérdéssel szülő híradás megjelenése előtt, Khuen bizalmas körlevélben felhívta a hatóságokat, hogy amennyiben tüntető szándék nem forog fenn, ne gátolják, különösen nők esetében a román nemzeti színek viselését. A köriratnak azonban kevés fogantatja lehetett, mert a szóban levő közleményből megtudjuk, hogy a csendőrök továbbra is eljártak a népviselet összetételében a román színeket hangsúlyozó vagy ilyeneket a ruhájukra kitűző férfiak és nők ellen. A román nemzetiségi képviselők ez ügyben küldöttségileg felkeresték a miniszterelnököt, aki megígérte a „konkrét panaszok” orvoslását. (*A miniszterelnök a román trikolór eldobásáról*. – *Pesti Hírlap* 1911. júl. 5; 157. sz. 6. l.) A kérdés 1914 őszén, a Tisza-féle román „háborús paktum” alkalmával ismét, ugyancsak bizalmas, de nem kevésbé eredménytelen törvényhatósági utasítás formájában ismét feltűnik; Tisza egyik egykorú levele záradékában is találunk erre utalást. Mindez azonban nem vitte lényegesebben előre a nemzetiségi közeledés ügyét, bár kétségkívül jelentős pozitívumnak számított nemcsak *Tisza* Kálmán, *Bánffy* és a koalíció, de *Szapáry* és *Széll* Kálmán kormányzati nemzetiségi politikájához viszonyítva is. A „paktum-tárgyalások” reális szakaszát, a Mihú-akciót Tisza és Khuen nyilvánvaló taktikai megfontolásokból zátonyra futtatták, holott Mihú – az akció csúcspontját jelentő második programban olyan, Tiszának kedvező választójogi koncessziót tett, mely Hodzának a Kelet Népeben közölt indokolt megállapítása szerint önmagában elegendő volt az akció meghiúsulásához.

...1893-ban az oktatás szabadságának szellemében alkotta meg a román törvényhozás a közoktatásról szóló törvényt, és azóta a római katolikus püspök mást, mint román nyelvű katekizmusokat egyáltalában nem engedélyez.

A papnevelő intézet bár önkormányzattal bír, tényleg mégis román nemzeti intézmény, mert a közoktatási törvény értelmében csak román honosok vehetők fel, és miután a növendékek román honosok, a tanítás nyelve sem lehet más, mint román.

A *Mihu*-féle román békeakción kívül – mint említettük – az 1911. évi állami költségvetés tárgyalásakor még két jelentős összefüggő nemzetiségi probléma merült fel a *horvát-szlavon*, illetve a *fiumei* kérdéssel kapcsolatban. E két utóbbi nemzetiségi vita a társországi költségvetési tétel tárgyalásakor jelentkezett. A *horvát vitából* *Batthyány*inak, a kormányzat horvát és bosznia-hercegovinai politikáját bíráló hosszabb felszólalását (1911. márc. 27-én, Képv. Napló, 1910–15, VI. 256–258. l.), *Polónyi* Géza két terjedős közjogi fejtegetését (márc. 29-én és 30-án), továbbá a Kossuth-párti *Ostffy* Lajos (márc. 28) és *Papratovics* Ferenc (márc. 29) horvát-szlavon képviselő, illetve *Khuen-Héderváry* válaszbeszédét (márc. 29) emelhetjük ki. – A soron következő s az előbbivel több ponton összefüggő „*fiumei vitában*” sem kevés a hosszabb felszólalások száma. Az 1911. márc. 30. és ápr. 5. között lezajló újabb nemzetiségi polémiában *Polónyi* (márc. 30), *Apponyi* (márc. 30), *Batthyány* (márc. 30), a Maylender Mihály örökébe lépett új fiumei képviselő, *Vio* Antal (napirend előtti felszólalása márc. 31-én hangzott el) és ismét *Batthyány* Tivadar (interpellációja Fiumét érintő kérdésekben a miniszterelnökhöz és *Zichy* János kultuszminiszterhez, 1911. ápr. 5-én) játszottak jelentősebb szerepet. (A horvát és a fiumei vita egész képviselőházi anyagát l. Képv. Napló, 1910–15, VI. 283–338., ill. 465–470. l.)

Míg a *horvát* kérdés tárgyalásakor a vita középpontjában a *vasúti pragmatika törvény elutasítása* és *Tomašić báni politikájának bírálata* állott – akiért *Khuen* a vitában „személyes felelősséget” vállalt, míg *Polónyi* dinasztikus érdeket szolgáló „trialista politikus”-nak mondta –, a *fiumei vita* előterében Horvátország állítólagos agresszív fiumei politikájának, itteni kétségtelen gazdasági és politikai előretörésének elemzése állott. Fokozott figyelmet váltottak ki például *Polónyi* márc. 30-i felszólalásának a horvát pénzügyintézetek itteni elterjedéséről szóló adatai (uo., 314–5. l.). „E gazdasági-politikai folyamat végeredményeként – mondotta ekkor *Polónyi* – meg fog történni az, hogy Fiume teljesen elhorvátosítva áll előttünk”, s ennek megállapításában korántsem tévedett. *Polónyi* egyébként izgató tirádákban bővelkedő „fiumei” fejtegetéseit, a koalíció nemzetiségi politikáját mentegette általában osztja *Apponyi* (uo., 316–8. l.), de tiltakozik a koalíció egykori igazságügyminiszterének egyik megjegyzése ellen, hogy ti. *Andrássy* a pragmatika törvénnyel és egyéb intézkedéseivel „izgatta volna a nemzetiségeket”. – *Khuen-Héderváry* *Polónyi*val vitatkozva elutasítja a Fiume elhorvátosításáról szóló, kétségkívül helytálló fejtegetést („Gyanúsításokkal rombolni lehet, de építeni nem” – uo., 326. l.), és a kormányzat fiumei politikáját „változatlan”-nak mondja. „Fiumében – jelenti ki ekkor *Khuen* – nem az a kérdés, hogy ki a horvát és ki az olasz, de az a kérdés, hogy ki a magyarbarát”. – A „fiumei vitához” 1911. márc. 31-én napirend előtt felszólaló *Vio* Antal fiumei képviselő tiltakozott *Batthyány* feltevése ellen, miszerint „horvát tendenciákat táplálna”. Magát „olasz származású és nyelvű, hazafiás fiumei”-nek mondja (uo., 338. l.) – A hosszadalmas költségvetési vita keretében – ez voltaképp csak 1911. júl. 31-én az 1911. évi állami költségvetésről szóló 1911: XIV. tc. létrejöttével ért véget – kialakult külön nemzetiségi vita „fiumei” leágazását *Batthyány* Tivadar említett *Khuen*hoz és *Zichy* kultuszminiszterhez intézett, 1911. ápr. 5-i interpellációja zárta le. Ebben a függetlenségi baloldal vezérszónoka a hónapok óta üresedésben levő fiumei polgármesteri állás betöltését, a fiumei önálló püspökség kieszközlését, és a fiumei főgimnázium függő ügyeinek rendezését kérte.

A bemutatott három főkérdéshez viszonyítva az egyéb nemzetiségi ügyek, mint az *erdélyi szász* (l. *Szterényi* József 1911. márc. 31-i beszédét az erdélyi magyar-szász együttműködésről – uo. 349–350. l.) és a *szlovák* nemzetiségi kérdés megvitatása (vö. *Szmrecsányi* György, *Blanár* Béla és *Haydin* Imre 1911, ápr. 3-i és 5-i felszólalásait a szlovák nemzetiségi kérdést érintő közigazgatási ügyekben, uo., 396–399. ill. 447–451. l.) kétségkívül másodrendű szerepet játszott a tizes évek elejének egyik legjelentősebb országgyűlési nemzetiségpolitikai eszmecseréjében. – Az egyes tárca-költségvetések közül még a *földművelésügyi* tárca nemzetiségi tárgyú felszólalásai érdemelnek említést. Ennek keretében, 1911. ápr. 19-én *Mihali* Tivadar határozati javaslatot nyújtott be a rendszeres *fásítás és gyümölcsfa ültetés* tárgyában (uo., 90–97. l.), *Juriga* Nándor 1911. máj. 6-án a *Vág* és a *Morva* folyó vízszabályozását sürgette – elégtelennek tartva az utóbbira a költségvetésbe beállított 400 ezer koronás tételt. Ugyanakkor a szlovák nemzetiségi képviselő – igen indokoltan – a földművelésügyi minisztérium szakkiadványai szlovák nyelvű kiadását kérte (uo., 185–189. l.), míg román képviselőtársa, *Pop Cs.* István 1911. máj. 9-én tiltakozott az ellen, hogy az erdőtörvény a kihágási ügyekben széles körű visszaélési lehetőséget nyújtson az erdőöröknek a nemzetiségi lakossággal szemben. (Uo., 127. l.) A román nemzetiségi képviselő ugyanakkor foglalkozott a *székely akció* néven ismert állami segélyakcióval, és hasonlókat sürgetett a havasi román lakosság (Mócvidek stb.) megsegítésére. – Az erdőörök hatósági visszaéléseinek képviselőházi bírálata miatt *Szüllő* Géza munkapárti képviselő még a máj. 9-i ülésen megtámadta *Pop Csicsót*. Ez 1911. máj. 27-én – napirend előtti felszólalás keretében – tiltakozott *Szüllő* kijelentése ellen. *Pop Cs.* István ekkor bemutatta a körösbányai járási bíróság egyik tárgyalási jegyzőkönyvkivonatát, mely szerint az ártatlanul elítéltek bünvádi feljelentést tettek egyes hamisan tanúzó erdőörök ellen. *Szüllő* újabb fel-

Részleteket idéz *Vizanti* András (Andrei Visanti) iasi-i egyetemi tanár, az 1886. román közoktatásügyi törvény előadója képviselőházi indoklásából, melyben az többek között így indokolja az államnyelvi oktatás általánossá tételét: „Hogyan tűrhetjük továbbra is azt a szomorú látványosságot, mit az ország községeiben is eléggé jelentékeny területeken tapasztalhatunk, hol a lakosok, dacára annak, hogy szintén román állampolgárok, hazájuk nyelvét még nem is ismerik, nemhogy értenék, s így a nemzet többi polgáraival meg sem értethetik magukat, de nem érezhetik azt a szent tüzet, azt az összetartást sem, melyet egyedül csak az azonos és közös nyelv és nemzeti érzés adhat meg.”

T. Ház, ez egy céltudatos nemzeti politikának fennkölt büszke szózata: ezt bátran lehet állítani. (*Igaz! Úgy van! – a bal- és a szélsőbaloldalon.*) De ha Magyarországon egy magyar államférfiú ilyen szellemben állítaná fel a kérdést, akkor a külföldi lapok másnap már hasábos cikkeket közölnének a tyúkszemre taposó magyar politikáról. (*Igaz! Úgy van! – balfelől.*)

Pop Cs. István: Magyarország poliglott állam! (*Nagy zaj. Elnök csenget. Halljuk! Halljuk!*)

Holló János: Romániában nem engedik meg, hogy a templomokban a mi nyelvünket használjuk! (*Folytonos zaj.*)

Pop Cs. István: Nem áll!

Kállay Ubul: Nálunk, sajnos, a románok nagyon el vannak nyomva, mint ők hirdetik, mert hiszen a törvényhatóságokban, ha a bizottsági tagoknak csak 1/5-e kívánja, a törvényhatósági közgyűlési jegyzőkönyv oláh nyelven is vezetendő. (*Igaz! Úgy van! a szélsőbaloldalon.*) Az oláh képviselőtestületi gyűlésekben a jegyzőkönyv is oláh nyelven vezetetik. (*Zaj. Közbeszólások a középén.*)

Elnök: Csendet kérek!

Kállay Ubul: Gimnáziumaikban, iskoláikban, papnevelő intézeteikben, tanítóképezdéikben oláhul tanítanak. (*Zaj.*) Nos, hát engedje meg a t. Ház, hogy a románoknak erről az elnyomatásáról egy kis statisztikai képet nyújtsak. (*Halljuk! Halljuk!*)

Van a románoknak hét, mégpedig négy görög katolikus és három görögkeleti egyházmegyéjük. Ennek a hét egyházmegyének és hitközségnek egyházi vagyona kerek számban 25,5 millió korona. (*Zaj balfelől.*) Kaptak a magyar államtól 1906-ban államsegély és lelkészek kongruája címen kerek számban 15.600.000 koronát. Itt csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy Romániában államsegélyben csak a görögkeleti egyház részesül, bár a kultuszadót vallására való tekintet nélkül minden állampolgár fizeti. (*Úgy van! a szélsőbaloldalon.*) Van négy főgimnáziumuk, négy papnevelőjük, két tanítóképzőjük, egy algimnáziumuk, egy alreáliskolájuk, egy felső kereskedelmi iskolájuk.

Vajda Sándor: De egyet sem tart fenn az állam!

Kállay Ubul: Romániában azt sem szabad. 1906-ban volt 3027 elemi iskolájuk 3088 tanítóval, volt 7 tanítóegyesületük, továbbá három leányiskolájuk internátussal kapcsolatban. Közművelődési intézményeik nagyon szép számmal vannak. Így felemlíthetem az Astrát és a román színházalapszerzési társulatot: az aradi román népművelő nemzeti egyesületet, a máramarosi román népművelési egyesületet stb. Ezenkívül van 25 nőegyletük: 113 dal- és zeneegyletük, 33 olvasókörük, és e közművelődési célokra szolgáló intézményeknek vagyona körülbelül 44 és fél millió koronát tesz ki.

Az Astra 1907-ben öt tudományos és irodalmi szakosztállyal rendelkezett: van 49 fiókja, 165 ügynöksége, amelynek kebelében 230 falusi népkönyvtár szervezetett, és ezeknek 1907-ben 3820 kötet könyvet küldött ki ingyen. Az Astra népies kiadványokat ad ki, amelyeknek a faji öntudat fenntartása az első feladata. 1907-ben 341 népies felolvasást rendezett. Gazdasági vándortanítói állást szervezett. Fenntart egy leányiskolát és internátust, és gyűjti az anyagot egy román enciklopédiához, továbbá román történelmi és néprajzi múzeumot állított fel.

A pénzügyintézetek száma (*Halljuk! Halljuk! a szélsőbaloldalon.*) 1907-ben a fiókokkal együtt 170 volt, és ezek vagyona 27.563.654 koronára rúgott. Szövetkezeteik, segélyegyleteik stb. száma 51. Az erre vonatkozó adataim hiányosak: nem állíthattam össze teljes mérlegét, de annyit tudok, hogy e pénzügyintézetek jövedelmüknek 3–10%-át adózzák kultúrintézetekre. (*Úgy van! a szélsőbaloldalon.*) 1907-ben, ha jól emlékszem, az Albina 18 000 koronát adott erre a célra, sőt vannak

szólalásában a román nemzetiségi képviselő dokumentált kijelentését „Magyarország tisztviselői kara rágalmozásának” mondotta (uo., VIII. 46–7. l.), mire *Pop Cs. István* kijelentette, hogy a munkapárti képviselő fenyegetései sem fogják visszatartani attól, hogy „minden törvényellenességet, amelyről tudomást szerez, az országgyűlés elé tárjon” (uo., VIII. 46–7. l.). A földművelésügyi tárca költségvetési vitájában még egy figyelmet érdemlő felszólalás hangzott el. *Rákosi Viktor* 1911. máj. 11-i beszédében felémlítette a görög katolikus és görögkeleti székelység körében jelentkező „felekezeti elrománosítás” problémáját (uo., VIII. 281. l.).

kisebb pénzintézeteik, amelyek egész jövedelmüket román kulturális célokra fordítják. Így pl. a szelistei román takarékpénztár, amely a községben parkot tart fenn, fürdőt létesített, és különböző községi érdekeket támogat.

Egyik mintagazdasági szervük a Szeben megyei román gazdasági egylet, amely e tekintetben sikeresebb akciót fejt ki, mint a hasonló magyar egyletek.

Vajda Sándor: Mert szorgalmasak!

Kállay Ubul: Van továbbá a román iparosoknak és kereskedőknek 17 egyletük, a különböző társadalmi egyletek száma pedig 27.

Ez az elnyomatásnak statisztikai képe, és szembeállítva azt, amit Romániáról elmondottam, e magyarországi tényekkel, mindenki megítélheti, mennyire jogosultak a román izgatóknak (*Úgy van! a szélsőbaloldalon.*) a magyar állameszme elleni izgatásai. (*Úgy van! a szélsőbaloldalon.*) Ezen adatok birtokában, az igazat megvallva, képtelenségnek tartom a hírlapok utolsó számaiban az úgynevezett békeakcióról megjelent híreszteléseket, amelyekben már kész pontozatokat is közölnek. E pontozatok a valóságnak nem felelhetnek meg, mert ugyan milyen célokat szolgálhatnának ezek a pontozatok? A magyar nemzeti állam, a magyar nemzeti egység céljait semmi esetre. (*Úgy van! Úgy van! a szélsőbaloldalon.*)

A költségvetést nem fogadja el.

B

1911 márc. 21

Vajda Sándor román nemzetiségi képviselő felszólalása gr. Tisza István román nemzetiségi politikájáról és a Mihu-féle közeledési akció kudarcának okairól az 1911. évi állami költségvetés tárgyalásakor
Képv. Napló, 1910–15, VI. 137–138., 143–144. l.

A kormány iránt nincs bizalommal, a költségvetést általánosságban sem fogadja el. Előre bocsátja, – szerinte – nem az országgyűlésen jut kifejezésre elsősorban a nemzetiségi politika, hiszen nem a nemzetiségi pártra leadott több mint 50 ezer szavazat alapján nyertek képviselést. – Felszólalását az indokolja, hogy Tisza 1910. júl. 12-i beszédében a nemzetiségi kérdést a megoldandó problémák közé sorolta. S jóllehet Tisza ebben a beszédében rendészeti eljárásokról is beszélt, lényegében úgy értékeli ezt a megnyilatkozást, hogy arra reflektálni kell.

Ha már most vizsgáljuk, t. Ház, hogy július 12-e óta, amikor Tisza István ezt a beszédét tartotta, mit tett tulajdonképpen a kormány, amely elsősorban volna hivatva a béke talaját előkészíteni, akkor konstatálhatjuk, hogy az igen tisztelt igazságügyminiszter úr, Székely Ferenc kivételével, a többi miniszterek mindent megtettek, amit csak megtehettek, hogy a román nép és a többi nem magyar ajkú nemzetiségek ellen tovább folytassák a tyúkszemre hágás politikáját. (*Zaj.*)

T. Ház! Nem lehet, közöttünk szó békéről addig, amíg önök, ti. az igen tisztelt kormány tagjai, akiknek kezében van a lehetőség, nem készítik elő a kedélyeket. Hogy lehet mindaddig, amíg nap nap után a magyar sajtó és [a] magyar közvélemény lenézéssel, inzultussal illette a nem magyar ajkúakat; mondom, hogy lehet mindaddig a kedélyektől remélni, hogy békét lehessen teremteni?

*Nadányi Gyula*¹: Hát önök mivel illetik a magyarságot? (*Úgy van! balfelől.*)

Vajda Sándor: Ha már a tyúkszemre hágás politikájáról beszélek, ott van például az Apponyi-féle rendelet, amely szerint a nem magyar ajkúaknak román iskolákban magyarul tanítandó a hitoktatás. (*Általános helyeslés.*)

Nadányi Gyula: Természetes! Hát Romániában hogy oktatnak? (*Zaj.*)

*Elnök*²: Csendet kérek!

Vajda Sándor: Gr. Apponyi Albert rendeletét gr. Zichy János nem vonta vissza (*Felkiáltások a jobb- és baloldalon: Jól tette!*), hanem ellenkezőleg, bár gróf Tisza István elítélőleg nyilatkozott erről a rendeletről (*Zajos ellenmondások a jobboldalon.*), és direkte fel is említette azt a nagyváradi beszédében, mint a tyúkszemre hágás politikáját... (*Zaj és ellenmondás jobbfelől.*)

¹ *Nadányi Gyula* Bihar-Torda megyei földbirtokos, 48-as Kossuth-párti képviselő.

² *Berzeviczy Albert.*

*Nyegre*³ László: Nem értette meg, hogy mit mondott Tisza! (*Zaj. Elnök csenget.*)

Vajda Sándor: ...a rendeletet továbbra is érvényben hagyta. (*Helyeslés.*) Úgy látszik tehát, t. Ház, hogy ha volna is lelkesedés gróf Tisza Istvánban az iránt, hogy a kedélyeket a békére előkészítse, nincsen meg a kellő befolyása a kormány körül, hogy a kormányt meggyőzze arról, hogy ezzel a tyúkszemre hágás politikájával végre valahára fel kellene hagyni. (*Zaj és derűtség.*) Mivel pedig a tyúkszemre hágás politikája az igen t. kormány tagjai által következetesen tovább vitetett, mi lett ennek az egész akciónak végeredménye? Akként lett vége, t. Ház, hogy egy fehér holló, dr. Mihi János, tényleg sokat fáradozott népünk érdekében anélkül, hogy erre megbízása lett volna, anélkül, hogy tényleg joga lett volna a román nép nevében beszélni (*Felkiáltások a jobboldalon: Úgy, mint önnek!*) nehogy azt mondják, hogy mi Spielverderberek vagyunk, hagytuk, hogy menjen a maga útján, mert örvendtünk, hogy egy becsületes ember vezeti ezt az ügyet, egy fehér holló, aki még hisz annak lehetőségében, hogy a jelen körülmények között, mikor a talaj még nincsen előkészítve, mikor a kormány még fegyverszünetet nem csinál, már is békét lehet teremteni, aki még hisz abban és annak az illúzióknak adja oda magát, mintha a béke lehetséges volna. (*Zaj.*)

Mi igenis örültünk annak, hogy egy becsületes ember, egy fehér holló vezeti ezeket a béketárgyalásokat, mert hiszen elég sok szürke varjú kísérelte meg a mi táborunkból, hogy a békét létrehozza; ti. azzal a szándékkal, hogy egy csontocskát, egy kis darabka rothadt húst magának megszerezzen. (*Mozgás a baloldalon.*)

Mezőssy Béla: Hiszen az önök embereiről van szó! (*Mozgás és zaj a baloldalon és a középén. Elnök csenget.*)

Vajda Sándor: Igenis, a mi embereinkről! És mi lett a végeredménye? (*Halljuk! Halljuk!*) Az, hogy a kormány magatartása következtében ma dr. Mihi akciója teljesen csődöt mondott, és hogy mindazok, akik eléggé naivak voltak ahhoz, hogy hittek ennek az akciónak sikerében, most már belátták, hogy ez csak egy illúzió volt, amelynek megvalósulására az idők még nem értek meg.

A továbbiakban vitatja gróf *Tisza* István nézetét, mely szerint Románia állami függetlensége létrejöttét id. gróf *Andrássy* Gyula külügyi politikája eredményezte. – Elutasítja *Kállay* Ubul beszédének (A) irányvonalát és megjegyzéseit. A román nemzetiségi pénzintézetek anyagi helyzete csak elismerést érdemel. Egyébként is – mondotta – „egy nagy magyar banknak több a vagyona, mint a mi bankjainknak”. Kétségbevonja *Kállay*nak a romániai magyarok hátrányos helyzetéről tett kijelentései reális voltát. A bukaresti, krajovai, brailai magyarok nyilvános felvonulásokon háromszínű nemzeti zászlót visznek, és a Himnusz énekelik. Leteszi a Ház asztalára azt a kultúradó-bélyeget, melynek befolyó jövedelméből az ottani magyar iskolát fenntarthatják. – Kijelenti, hogy a román nemzetiségi mozgalomnak nem áll szándékában megszakítani kapcsolatait az országban élő egyéb nemzetiségekkel, mégha ez *Tisza* Istvánnak – az állítólagos „szláv veszedelem”-re való állandó hivatkozásaiból következtetve – érdekében is állana. – Beszéde befejező részében visszatért gr. *Tisza* István nemzetiségi politikája általános kritikai elemzésére. – Kéri a képviselőket, foglalkozzanak legalább oly „intenzíven” a nemzetiségi kérdéssel mint *Tisza*, de vele szemben „helyezkedjenek demokratikus álláspontra”, mert – szerinte – *Tisza* „nem tud megszabadulni azoktól az előítéletektől, amelyek reá, mint egy kiváltságos osztály tagjára, s így gondolkodásmódjára is befolyással vannak”.

C

1911 márc. 21

*Schuller*¹ *Rezső* erdélyi szász képviselő felszólalása és erdélyi szász nézőpontról adott értékelése a nemzetiségi kérdésről és a magyar–román közeledési akciókról az 1911. évi állami költségvetés vitájában
Képv. Napló, 1910–15, VI. 166–167. l.

Beszéde elején annak a véleményének ad kifejezést: aggodalommal tekintené, ha az államot megalapozó „történeti arisztokratikus formák” újkori radikalizmussal keverednének. „Annak pedig – mondotta a továbbiakban – hogy csupán az elveket hirdessük és ezután keressünk valamely kibúvót, hogy az elveket mégis kijátszassuk, ennek a politikának a komolyságát legjobb akarattal sem tudom belátni.”

³ *Nyegre* László Máramaros megyei főszolgabíró, a megyei gazdasági egyesület elnöke, munkapárti képviselő.

¹ A szentágotai kerület munkapárti programmal megválasztott erdélyi szász nemzetiségi képviselője. Nagyszebeni ügyvéd, az erdélyi gazdasági egyesület jogtanácsosa.

Áttérek ezen a ponton az ún. nemzetiségi kérdésre. (*Halljuk! Halljuk!*) Én teszem ezt nem érzelmi szempontból, nem gravaminális szempontból, hanem igyekezni akarok a kérdést csupán politikai szempontból megítélni és megjelölni azokat a határvonalakat, amelyeknek irányadónak kellene lenniök.

Gr. Tisza István a maga beszédében hangoztatta, hogy alig van nehezebb kérdés, mint ez, és én ezt nagyon igaznak tartom: mindenesetre alig van kérdés, amelyhez inkább kellene szenvedély nélkül nyúlni és az ész uralmát mindenben fenntartani. Gróf Tisza István azt is említette, hogy a mostani helyzet is a nemzetiségekre nézve sok lemondással és érzelmi áldozattal jár. Azt hiszem, hogy ennek arra kellene készítenie mindenkit e házban és házon kívül, hogy ezen kérdést teljes tárgyilagossággal, méltányossággal és igazságszeretettel kezelje...

A nemzetiségi érzés az egyes nemzetiségeknél különböző fokon jelentkezik. Tisztán elméleti okfejtéssel azonban nem jutunk előre, mert gyakorlati megoldásra van szükség. „Vannak, akik... tagadják a nemzetiségi érzés jogosultságát... és vannak, akik azt hiszik, hogy a sovinizmust politikai elvvé lehet avatni. Ezek sem gondolják meg, hogy szenvedéllyel ellenszenvédélyt hozunk létre.” – Ezután Tiszának azzal az elképzelésével foglalkozik, hogy „a románok szervezkedjenek, hogy autoritatíve fejzessék ki álláspontjukat, és azután lépjenek be a magyar pártokba”.

Ami a pártokba való belépés kérdését illeti, azt – ha jól vagyok informálva – a nemzetiségi törvényben foglalt egységes magyar nemzet kifejezésével hozzák összeköttetésbe. Én azt hiszem, hogy bajos dolog olyan általános és sok értelmű kifejezésből olyan messzemenő konzekvenciát levonni, amely különben sem exekválható, és ezt a kérdést menten jogi vonatkozásoktól, politikai kérdésképpen kezelni lesz szükséges.

Minket százszok a román–magyar kérdés közelebről nem érdekel. Mi meg vagyunk győződve, és erősen hisszük és bízunk abban, hogy az esetleges magyar–román békekötés nem fog a mi érdekeink rovására megtörténni. Ellenkezőleg, azt hisszük, hogy minél többen lesznek olyanok, akik a magyar pártokba lépnek, és minél többeknek a lojális érzelmeire lesznek majd a pártok figyelemmel, annál inkább javulni fog az egész nemzetiségi helyzet.

Mindenesetre nagyon távol áll tőlünk az, hogy mi úgy tekintsük ezt a kérdést, mintha mi mások viszályaiban a magunk hasznát látnók, örvendünk, ha minél általánosabb és áldásosabb béke uralkodik az országban. Azt hiszem, hogy román képviselőtársaim éppen azon népszerűség folytán, amelyre nemzetiségüknel szert tettek, nagyon sokat tehetnének ebben a kérdésben, és megkönnyíthetnék, ha jól vagyok értesülve, a román episkopátus helyzetét és szabad mozgását, de azt hiszem, hogy e célból – és ezt román barátaimnak is megmondottam – nem szabad olyan felfogásból kiindulniok, mintha egy harmadik vagy ötödik vagy hatodik európai nagyhatalom volnának (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*), és nem szabad azt hinniök, hogy egy akármilyen őszinte békekötés útján egy állam egész jellegét más alapokra lehessen fektetni. (*Élénk helyeslés és taps a jobboldalon.*)

Azt hiszem, t. Ház, hogy nagyon szép volna az élet, hogyha a gondviselés, ha már ésszel áldott meg minket, ebből a portékából valamivel többet adott volna (*Élénk derűtség a jobboldalon.*), mert azt hiszem, hogy akkor sem radikális, sem liberális jelszavakon nem törnök a fejünket, és a nemzetiségi kérdés tekintetében is inkább az ész uralkodnék, mint az érzelmek; s azt hiszem, hogy abban a tekintetben sem mondok újat, hogy akkor, midőn ilyen általános kérdésekben kell intézkednünk, Magyarországra nézve egyenesen vitális jelentőségű az, hogy helyes elvekből induljunk ki. Más országok folytathatnak téves politikát és ez legfeljebb fejlődésükre lesz befolyással, nálunk azonban a rossz politika létkérdéssé válhatik. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Az ország több mint 40 éven keresztül áldásos békét élvezett, s azt hiszem, hogy ezt a békét akkor mozdíthatjuk elő legjobban, ha a belföldön is érett, megfontolt, a viszonyokkal szolgáló és minden jelszavaktól mentes politikát üzünk. (*Élénk helyeslés és taps jobbfelől.*) A költségvetést elfogadom. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

D

1911 márc. 23

Gr. Tisza István beszéde Vajda Sándor felszólalása kapcsán a nemzetiségi kérdésről, valamint a Mangra¹ Vazul kormánypárti románképviselő ellen pesti román főiskolások által rendezett tüntetésről, továbbá Pop Cs. István felszólalása „személyes megtámadtatás címén” a Tisza István beszédében elhangzottakkal kapcsolatban az 1911. évi állami költségvetés általános vitájában

Képv. Napló, 1910–15., VI. 195–196. és 197–199. l.

T. képviselőház! Nem volt szándékom a jelen vitában felszólalni, mert úgy gondolom, hogy midőn a képviselőház március végén a költségvetés általános vitájánál tart, akkor csakugyan lehetőleg igyekeznünk kell azon, hogy minél előbb tető alá hozzuk a költségvetést, hogy az országnak mindama nagy érdekei kielégítést találjanak, melyek csak a költségvetés hatálybalépével nyerhetnek kielégítést. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Nem is fogok jelen, lehetőleg rövidre szabott felszólalásom keretében kiterjeszkedni semmi más kérdésre, hanem kizárólag arra szorítkozom, hogy inkább pár rektifikáló szót mondjak a vita folyamán elhangzott olyan megjegyzésekre, melyek a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontommal és román polgártársaink egyik-másik tekintélyes tagjával folytatott eszmecsereimmal szoros kapcsolatban állanak. *(Halljuk! Halljuk!)*

Az utóbbi időben ismételtelen merültek fel különböző téves és tendenciózus híresztelések a sajtóban ezekre az eszmecserekre vonatkozólag. Én nem reagáltam ezekre a híresztelésekre, mert a magam részéről lehetőleg kerülni igyekszem azt, hogy a sajtóba becsúszott téves kijelentésekkel vagy megjegyzésekkel polemice foglalkozzam...

Előljáróban mégis kénytelen néhány helyreigazító megjegyzést tenni Vajda felszólalásával kapcsolatban. Hangsúlyozza, ő már húsz évvel ezelőtt Nagyváradon „majdnem szóról szóra ugyanazokat” mondotta, mint közelmúltban tett kijelentéseiben.

T. képviselőház! Ha közhelyet ismétlek is, de másból most sem indulhatok ki, mint abból a két sarkalatos tantételből, amiből, gondolom, pártkülönbség nélkül kiindulunk ebben a kérdésben mindnyájan: egyfelől a politikailag vett magyar nemzet egységéből és a magyar nemzeti jellegéből mint *conditio sine qua non*ból *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*, másfelől azon széles körű jogokból, amelyeket a magyar nemzet szabadságszeretete és testvéries méltányossága biztosított ez ország nem magyar ajkú polgárai számára is. *(Helyeslés jobbfelől.)*

A t. képviselő úr félreért vagy félremagyaráz engem, midőn azt mondja, hogy én a románoktól azt kívánom, hogy ők kivetkőzzenek nemzetiségükből. Ellenkezőleg, minden szavammal azt hirdetem, hogy én respektálok Magyarország román ajkú polgárainak nemzetiségükhöz, nyelvükhöz, kultúrájukhoz való jogait. *(Helyeslés jobbfelől.)* Én nem veszem rossz néven, ha ezekhez ragaszkodnak, és hajlandó vagyok teljes testvéri elbánással gondozni mindazon nem magyar ajkú polgártársainknak is minden jogos érdekét, akik fenntartás és hátsó gondolat nélkül a magyar nemzeti állam szolgálatába szegődnek. *(Élénk helyeslés és taps a jobboldalon és a középén.)*

Ez az út, amelyen meg fogjuk érteni egymást. Ez az út, amelyen megértettük egymást német ajkú polgártársainkkal. *(Úgy van! jobbfelől.)*

A Schuller-felszólalás alapján értékeli az erdélyi szászok „lojális” magatartását, és úgy véli, hogy szerb nemzetiségi körökben „legalábbis a legjobb úton vannak”, hogy a nemzetiségi kérdést egymás között elintézzék. – Erre az útra kellene lépnie a hazai románságnak is, aminthogy vannak, akik ezt az utat keresik és akikkel magánemberként a közelmúltban elbeszélgetett.

...Amidőn tehát konstatalem, hogy az én beszélgetéseim egy magánember beszélgetései voltak, akinek ezekre megbízatása nem volt, akinek beszélgetései senkire másra nézve obligót nem teremthettek, mint saját magára nézve, egyúttal, szemben Vajda t. képviselő úr előadásával, igenis konstatalnom kell azt is, hogy a nemzetiségi kérdés alapfeltételeire nézve is t. barátommal, a miniszterelnök úrral teljes szolidaritásban vagyok. *(Élénk helyeslés és éljenzés jobbfelől.)*

¹ Mangra Vazul (életr. I. Iratok III., 504. l.) a magyarcsékei kerület munkapárti programmal megválasztott képviselője, ez idő szerint már Tisza bizalmas híve.

A másik, amit megjegyezni kívánok az, hogy szemben mindazokkal a megjegyzésekkel, mindazokkal a támadásokkal, hogy mi mindent kínáltam és ígértem én a románoknak, csak egy ténnyt konstatalok. Megtörtént, természetesen olyanoknak rosszhiszemű eljárása és a bizalommal való visszaélése folytán, akik ellenségei lévén a békességnek, megzavarni akarták a tárgyalásokat, megjelent egy bizonyos memorandum, amelyet a románságnak egy igen tiszteletreméltó és a legszebb intencióktól áthatott vezérférfia dr. Mihai János adott volt át nekem.

Ebben a memorandumban sok olyan van, amin megütközött, amit nem helyeselt a magyar közvélemény. Ezzel szemben én csak azt konstatalok, hogy a tárgyalások egyelőre holtpontra jutottak éppen azért, mert ennek a memorandumnak számos pontban lényeges átváltoztatásra lett volna szüksége, hogy azt a további megbeszélések alapjául elfogadhassuk. Világos tehát, hogy mindazok a támadások, amelyek a memorandum egyik vagy másik pontja ellen irányulhatnak, nem érhetik azt a másik faktort, aki ezen az alapon tovább nem folytathatta a tárgyalást. A kérdés itt jelenleg holtpontra jutott azért, mert arra, hogy a megegyezés létrejöhesse, ezen a memorandumon olyan lényeges változásokat kell eszközölni, amelyekhez az adott viszonyok közt még kétes, hogy meg lehetett-e volna nyerni a román közvéleménynek zömét...

Ezen a feladaton azonban a megegyezést óhajtó tényezők fáradozzanak, hogy „azok a változtatások, amelyek az egységes magyar állam szempontjából szükségesek, ezen a memorandumon végrehajtsanak”. – Vajdának a nemzetiségi szavazatokra vonatkozó kijelentésére megjegyzi, hogy „a hazafias irányú jelöltekre sokkal több román szavazatot esett”, s ha Vajda a közeledési tárgyalások egyetlen tényezőjeként a román nemzeti pártot jelöli meg, úgy kénytelen ezt „a nagyzási hóbort egyik legmulatságosabb példájának” tekinteni. – A továbbiakban arról beszél, hogy a hazai románságon belül is van jelentős ellenzéke a román nemzeti párti irányzatnak. Olyanok körében is, akik egyelőre még fenntartással vannak mindenféle békeakcióval szemben.

Van azután t. Ház, nagyon jól tudom, a román társadalomnak egy jelentékeny súllyal bíró része, amely – fájdalom – ma még nincs a mi táborunkban, de amely régen pálcát tört az urak felett (*Úgy van! jobbfelől.*), amely régen elítéli az urak eljárását: amely nagyon jól tudja, hogy önök sokkal több kárt csinálnak a román ügynek, mint a magyar államnak (*Úgy van! a jobboldalon.*), de azért ma még nem bír elég bátorsággal ahhoz, hogy síkra szálljon az urak lelkiismeretlen terrorizmusával szemben. (*Élénk helyeslés és taps a jobboldalon.*)

Pop Cs. István: Ezt még sohasem hallottuk! (*Felkiáltások a jobboldalon: Majd olvassa el! Elnök csenget.*)

Gr. Tisza István: Ennek a terrorizmusnak egy díszpéldányát találtuk meg Vajda Sándor t. képviselő úr beszédében is (*Halljuk! Halljuk!*), aki azt mondta, hogy (*olvassam*)...” sok szürke varjú kísérelte meg a mi táborunkból, hogy a békét létrehozza, azzal a szándékkal, hogy egy csontocskát vagy egy kis darabka rothadt húst magának megszerezzen”. Itt van tehát a hazafias románok intencióinak meggyanúsítása (*Úgy van! a jobboldalon*), a hazafias románok rágalmozása azzal, hogy ők a legszordidusabb anyagi érdekből cselekszenek. (*Úgy van! a jobboldalon.*) Én nem tudom, hogy véletlenül-e vagy sem, de ez a nemtelen hang megteremtette már ugyanazon ülés végén, tegnapelőtt (*Élénk felkiáltások a jobboldalon és a szélsőbaloldalon: Elég gyalázat!*) a maga mérges gyümölcsseit.

Egy magyar képviselő², aki becsületesen, önzetlenül szolgálta egy hosszú életem keresztül a hazafias román politikának ügyét, aki tizenkét éven keresztül csendben, nyugodtan végezte kötelességét a maga fontos egyházi állásában anélkül, hogy bárminő törekvést a saját egyéni ambíciója szempontjából elárult volna, akkor, midőn távozott a magyar parlamentből, itt Budapesten (*Élénk felkiáltások a jobboldalon és balfelől: Gyalázat!*), az ország székhelyén, a parlament kapujában inzultálta egy pár szerencsétlen, éretlen, önmagáról megfélemedezett tacsó. (*Élénk felkiáltások a jobboldalon: Gyalázat!*)

Pop Cs. István: Csak abcugoltak! (*Nagy zaj a jobboldalon: Elnök csenget.*) Semmi sem történt. (*Felkiáltások jobbfelől: Hallgasson! Szégyeljék magukat! Zaj.*)

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István: A képviselő urak elég vakmerőek Romániára hivatkozni velünk szemben. Mit gondolnak, mi történnék Romániában azzal a magyar publikummal (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*), amely egy román képviselővel vagy egy Románia mellett lojálisan nyilatkozó magyar ajkú román honpolgárral szemben így viselkednék? (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Zaj! Halljuk! Halljuk!*)

² É. Mangra Vazul.

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István: Azok a szerencsétlen ifjoncok, remélem el fogják venni a maguk büntetését a rendőrségtől és az egyetemi hatóságtól, noha tulajdonképpen azok részvétre méltó emberek, mert az igazi bűnösök itt ülnek (*Felkiáltások a jobboldalon: Igaz! Úgy van!*), akik demagóg eszközökkel megszervezvén maguknak a nép meg nem érdemelt bizalmát, azt arra használják fel, hogy konkolyt hintsenek, és hogy a jobb sorsra méltó, de könnyen elbolondítható román nép hiszékeny lelkületébe belecsepegtessék a hazaellenes izgalomnak mérgét. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) Ezért szemben fogok állani az urak hazafiatlan törekvéseivel mindenkor. (*Élénk helyeslés és éljenzés a jobboldalon.*) Szembe fogok állani nemcsak mint magyar ember, de mint a román nép igazi barátja is, mert meg vagyok győződve róla, hogy a román nép érdekeinek legveszedelmesebb ellenségei önök. A költségvetést elfogadom. (*Hosszantartó meg-megújuló élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon. A szónokot számosan üdvözlik. Pop Cs. István szólásra jelentkezik. Felkiáltások a jobboldalon: Üljön le! Milyen címen akar beszélni?*)

Pop Cs. István: T. Ház! (*Nagy zaj.*)

Elnök: Milyen címen kíván a képviselő úr szólni?

Pop Cs. István: Személyes megtámadtatás címén. (*Élénk felkiáltások a jobboldalon: Senki sem támadta! Üljön le!*)

Pop Cs. István: Személyes megtámadtatás címen kérek szót. (*Nagy zaj a jobboldalon. Felkiáltások: Nem lehet! Nem támadta senki!*)

Elnök: Csendet kérek! Tessék szólni, kérem.

Pop Cs. István: T. Ház! Gróf Tisza István képviselő felszólalásában felénk fordulva azt monddta, hogy a tegnapelőtt rendezett (*Élénk felkiáltások jobbfelől: Ahá! hát rendezték. Zaj. Elnök csenget.*) állítólagos tüntetés értelmi szerzője mi vagyunk. (*Nagy zaj.*) E váddal kapcsolatban kötelességemnek tartom becsületszavamra kijelenteni, hogy sem én, sem képviselőtársaim erről semmit sem tudunk, abba semmi irányban sem előzetesen, sem utólag bele nem avatkoztunk, szóval senkivel ebben a kérdésben nem érintkeztünk. (*Folytonos nagy zaj és felkiáltások a jobboldalon: Ez már elvetett mag gyümölcse volt! Elnök csenget.*)

Igen sajnálom, hogy éppen gróf Tisza István úr, aki igen viharos agitacionális választási hadjáratokban vett már részt, néhány ártatlan „abcug” kiáltásból (*Nagy zaj.*) olyan borzasztó nagy vádat kovácsol ellenünk. (*Folytonos zaj és felkiáltások a jobboldalon: Tojások is voltak!*) Én érdeklődtem az ügy iránt, éppen azért, mert sejtettem, hogy reánk akarják majd sózni ezért a felelősséget, és azt a határozott információt nyertem, hogy az egész nagy tüntetés arra redukálódik, hogy néhány fiatal ember abcugot kiáltott. (*Nagy zaj a jobboldalon.*) Mélyen tisztelt gróf Tisza István úr, nagyon jól tudja, hogy neki még kellemetlenebb tüntetésekben volt része (*Zaj.*), és ezért mégis megvan, nincs és nem is volt veszélyben akkor sem a magyar haza. (*Nagy zaj.*)

Ebben az esetben ezekből a kicsinyes incidensekből azt következtetni (*Nagy zaj és közbekiáltások jobbfelől*), hogy mi terrort fejtettünk ki, igazán nem lehet. Legyen meggyőződve a t. képviselő úr, hogy azokat, akiről azt hiszi, hogy megnyerheti őket, nagyon szívesen átengedjük. (*Zaj.*) Ha a képviselő úr abban a hiszemben van, hogy azok a román nép szíve érzelmeinek igaz képviselői, ám legyen boldog ezzel a gondolattal. (*Zaj.*) Mi azt hisszük és gróf Tisza István úrnak, mint alkotmányos...

Elnök: (*csenget.*) Ez nem személyes megtámadtatás, és a képviselő úrnak nincs joga vitatkozni (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.*)

Pop Cs. István: T. képviselőház! Maradok tehát kizárólag abban a keretben, hogy személyünkben támadtattunk meg, amikor összeköttetésbe hozott minket a képviselő úr egy ilyen ártatlan tüntetéssel. (*Zaj.*)

Én ezt a vádat képviselőtársaim nevében is visszautasítom, és azt hiszem, hogy a t. képviselőházat megnyugtátja az a kijelentésem, amit becsületszóra tettem, hogy nekünk abszolúte semmi közünk nem volt ehhez az egész, különben teljesen ártatlan jellegű tüntetéshez (*Nagy zaj.*), amelyből kifolyólag semmiféle rendőri eljárás nincsen folyamatban. (*Nagy zaj.*)

E

1911 márc. 24

Radičević Lőrinc horvát–szlapon képviselő felszólalása és kérdése a horvát–szlapon képviselők nevében gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz a vasúti pragmatika törvény (1907: XLIX. tc. a vasúti rendtartásról) módosítása tárgyában az 1911. évi költségvetési vitában¹
Képv. Napló, 1910–15, VI. 211. l.

T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Mikor mint a horvát–szlapon–dalmát országgyűlés által küldött képviselők a közös országgyűlésbe beléptünk, volt szerencsénk kinyilatkoztatni, hogy a vasúti pragmatika kérdése, amely most is az egész horvát közvéleményt uralja, a mi politikai álláspontunkat kell hogy irányítsa. Azon alkalommal azt is hangsúlyoztuk, hogy e kérdés mikénti elintézésétől fogjuk függővé tenni a közös kormány iránt való magatartásunkat.

Mielőtt tehát a költségvetési vitába belemennénk, okvetlenül ahhoz kell ragaszkodnunk, hogy e fontos kérdésre világos feleletet kapjunk.

Van szerencsém tehát a horvát képviselők nevében a t. kormányt teljes tisztelettel kérdezni: szándékozik-e egyáltalában a vasúti pragmatikai törvényt oly más törvényjavaslattal megmászítani, mely a kiegyezési törvény által biztosított jogainkat fogja respektálni, és mikor fogja ezt a törvényjavaslatot a ház elé terjeszteni? (*Helyeslés a jobboldal hátsó padjain.*)

F

1911 márc. 27

Gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök válasza a vita során elhangzott aznapi nemzetiség-politikai nyilatkozatokra, különös tekintettel Radičević Lőrincnek a horvát–szlapon képviselők nevében hozzá intézett felszólalására az 1911. évi költségvetés általános vitájában
Képv. Napló, 1910–15, VI. 242–243. l.

Gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök (Halljuk! Halljuk!): Az imént lefolyt általános vitára nem kívánok bővebben reflektálni, mert amennyire alkalmam volt azt követni, úgy vettem észre, hogy nem általános panaszokra, illetőleg nem a kormány általános politikájára vonatkozólag történtek felszólalások, hanem inkább az általános vitának tárgyát képezhető kérdéseket vitattak itt meg, amelyekre reflektálni és amelyeket inkább a részletes vita folyamán, mint az általános vita keretében bővebben lehet megvitatni...

Felszólalásának első oka az, hogy reflektálni kíván a nemzetiségi kérdés tárgyában elhangzott egyes nyilatkozatokra. Úgy véli, hogy több nemzetiségi területen, így a szlovákság körében „nyugtalanság... most sokkal kevésbé észlelhető, mint azelőtt. (*Szmrecsányi György: Félre van vezetve a miniszterelnök úr!*)” – A Tisza által említett „tyúkszemrehágás politikáját” lehetőleg eliminálni akarja, ha konkrét esetekről értesül. – Válaszolni kíván azonban már most arra a kérdésre, amit *Radičević Lőrinc* az ún. vasúti pragmatika tárgyában intézett a kormányhoz.

...Az 1907. évi XLIX. tc. szól a vasúti rendtartásról. 1907. augusztus 28-án e törvény alapján az akkori kereskedelemügyi miniszter kibocsátotta a végrehajtási utasítást, de már három hónappal később, november 26-án felhívást intézett a magyar államvasutak igazgatóságához és a kebelbeli vasúti osztályhoz, hogy az észlelt tapasztalatok alapján tegyen jelentést és előterjesztést azokról a módosításokról, amelyek az életbeléptetett rendtartás alkalmával szükségesnek mutatkoztak. (*Halljuk! Halljuk!*) A vasúti igazgatóság azonban jelentését nem tudta megtenni, mert arra hivatkozott, hogy három hónapi tapasztalás nem elegendő, és időhalasztást kért, hogy azután tehesse meg kimerítő jelentését.

Bizonyos idő múltán újra felszólították az igazgatóságot, hogy a rendelkezésére álló tapasztalatok alapján kimerítő jelentésbe foglaljanak elő azokat a módosításokat, melyeket szüksége-

¹ A miniszterelnök 1911. márc. 27-i beszédében reflektált *Radičević* felszólalására és kilátásba helyezte az ügyben egy újabb, az előbbi módosító törvényjavaslat betérjesztését.

seknek tart. (*Halljuk! Halljuk!*) Ezután hosszabb idő telt el, de csak 1909 végén vagy 1910 elején jutott az igazgatóság abba a helyzetbe, hogy összefoglalhassa mindazokat a módosításokat, melyeket a szerzett tapasztalatok alapján szükségessé tart.

Ez a jelentés azonban csak a kérdés egy részére vonatkozott, úgyhogy a mostani kormány idejében újra utasították az államvasúti igazgatóságot, hogy az egész materiára vonatkozólag terjessze be jelentését.

Ezeket azért voltam bátor előadni, mert kitűnik ebből, hogy már rögtön a törvény megalkotása utáni időben is észleltetett annak hiányos volta s alkalmazhatóságának sok tekintetben való nehézsége. Éppen ezért hívta fel már az akkori kormány is az illetékes faktorokat, hogy a szükséges módosításokra nézve tegyék meg előterjesztéseiket.

Aktákból ugyan nem tudom, de tudom az akkori sajtóközleményekből, hogy a törvény sok tekintetben adott panaszra okot, hogy bizonyos tárgyalások folytak különösen a horvát képviselők és az akkori kormány tagjai között arra vonatkozólag, hogy a kérdésben milyen intézkedések tétessenek? Határozott vélemény nem alakult ugyan ki, legalább az aktákban nem találok ennek nyomát, de úgy látszik, hogy a kormány tagjai is meg voltak arról győződve, hogy bizonyos módosításokra lesz szükség, ami kitűnik abból is, hogy saját hatóságainál is provokálta az azokra vonatkozó jelentés előterjesztését.

Ezek és saját tapasztalataink alapján, de a már eddig beérkezett jelentések alapján is, arra határozta el magát a kormány, hogy miután a törvénynek és a rendeleteknek egyes intézkedései sok tekintetben alkalmatlanoknak bizonyultak, nyelvi tekintetben pedig kivihetetlennek mutatkoztak, újabb törvényjavaslatot szándékozik még az ősszel az országgyűlés elé terjeszteni, amelyben igyekszik a kormány gyakorlati tapasztalatoknak megfelelően a szükséges intézkedéseket megtenni. Nyelvi tekintetben pedig, ha másképpen nem lehetne – és itt közbevetőleg jegyzem meg, hogy ezt nem azért mondom, mert a t. képviselő úr az ügyet pártpolitikai szempontból volt szíves felhozni, hanem azért, mert a kormány nem pártpolitikai érdekből vizsgálja a kérdést, hanem csakis a törvény és a közérdek szempontjából van hivatva állást foglalni, (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.*)

Polónyi Dezső: Megalkudtak!

Gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök: ...a kérdést közmegnyugvással megoldani, rendeleti úton óhajtja a kormány a magyar és a horvát nyelv használatát a szükséghez képest biztosítani. Ezen körvonalakban gondolja a kormány a jövő év folyamán ezen ügyet elintézni. (*Helyeslés jobbfelől.*)...

87

Iratok a gr. Batthyány Tivadar interpellációjában felvetett „önálló fiumei püspökség” és a helyi városi képviselőtestület felosztása tárgyában

A

1911 ápr. 5

Gr. Batthyány¹ Tivadar interpellációja gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz és gr. Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszterhez egy Fiumében felállítandó önálló püspökség és a helyi glagol liturgia megszüntetése tárgyában

ME 1911–XXVII–2201

(Gévelt eredeti irat)

Kivonat

A Képviselőház 1911. évi április hó 5-én tartott 136-ik ülésének jegyzőkönyvéből
Elnök: Kabos Ferenc
Jegyző: Szinyei Merse Félix

¹ Az interpelláció idején a szekszárdi kerület Justh-párti képviselője. – A fiumei kérdés magyar ellenzéki és kormányzati felfogásának eltérő és egyező vonásait egyaránt tükrözik a bemutatott iratok.

1485. Gróf Batthyány Tivadar
előadja az ülés elején bejelentett interpellációját.
Kiadatik a miniszterelnöknek
és a vallás- és közoktatásügyi miniszternek.

Kmf.

Jegyzette és kiadta:

Szinyei Merse Félix s.k.
a képviselőház jegyzője

Interpellatio

a miniszterelnök és a vallás- és közoktatásügyi miniszter urakhoz.

Tisztelettel kérdem:

1. A *miniszterelnök urat*, miért nem intézkedett mind ez ideig, hogy a már hónapok óta üresedésben levő *fiumei polgármesteri állás betöl[t]tessék?*² és hajlandó-e legalább most már utasítani a fiumei kormányzó urat, hogy az ottani képviselőtestületet a polgármester-választás megejtésére ezennel egybehívja?
2. Szándékoznak-e a *miniszterelnök és a vallás- és közoktatásügyi miniszter urak* sürgősen megtenni a kellő lépéseket, hogy Fiume, amely amúgysem lett volna véglegesen a zengg-modrussi egyházmegyébe bekebelezve, hanem csakis ideiglenes jelleggel van a zengi püspök személyes vezetése alá helyezve – egyházilag önállósíttassék, és *Fiumében egy önálló püspökség*² felállíttassék? és hogy Fiume városában a glogolit liturgia használata beszüntetessék?
3. Hajlandó-e a *vallás- és közoktatásügyi miniszter* úr sürgősen gondoskodni arról, hogy a *Fiumei főgymnasium*² ügye véglegesen rendeztessék, úgy amint ezt hivatalbeli elődje már teljesen előkészítette?

Beadja:

Batthyány Tivadar gr. s.k.

B

1911 máj. 1

*Gr. Zichy János*¹ *vallás- és közoktatásügyi miniszter* átirata *gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz* a *gr. Batthyány Tivadar-féle interpellációban felvetett fiumei önálló püspökség tárgyában*
ME 1911–XXVII–2201 (2712/911)
(Gépírásos eredeti irat)*

1520/eln. szám.

Kizárólag saját kezéhez.

Nagyméltóságú gróf, miniszterelnök úr!

Gróf Batthyány Tivadar képviselő úr a képviselőház folyó hó 5-én tartott ülésében Nagyméltóságodhoz és hozzám interpellációt intézvén, ennek 2. pontjában kérdést tett arra nézve is: szándékoznak-e a kellő lépéseket tenni az iránt, hogy Fiumében egy önálló püspökség állíttassék fel, és ugyanott a glogolit liturgia használata beszüntetessék.

A „fiumei kérdés” az 1911. évi állami költségvetés vitája után is tovább gyűrűzik, és megoldására különféle ellenzéki javaslatok és kormányzati határozatok keletkeznek. *Batthyány* Tivadar ezért veti fel az „olasz-magyar érdekeket szolgáló” önálló fiumei róm. kat. püspökség tervét, amiből kitűnik, hogy szerinte a probléma egyházpolitikai eszközökkel rendezhető (A–C). – Ezzel szemben a kormány részéről reálisabban, de önkényesebben nyúlnak a kérdéshez, a helyi részleges önkormányzati szerv: a városi képviselőtestület feloszlásával. – A minisztertanács közölt határozata (D) nyomán lényegesen veszít erejéből a helyi olasz-horvát ellentét és ezzel arányosan kialakul az itteni oktrojált közigazgatással szemben álló, immár jórészt horvát vezetésű fiumei nemzetiségi egységfront.

² Kék ceruzával aláhúzva.

¹ *Zichy* János gr. 1904-ig néppárti, majd pártonkívüli szabadelvű, 1910-től a pécsi kerület munkapárti képviselője. Az 1910–12. évi Khuen-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere.

* Magyar Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter feliratú, színtelen dombornyomású címeres papíron.

Van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, hogy e kérdésben nagybecsű álláspontjáról, engem bizalmasan tájékoztatni méltóztassék.

Ezúttal – vonatkozással az interpelláció 3. pontjára, – van szerencsém Nagyméltóságoddal tisztelettel közölni, hogy a fiumei főgymnasium ügyének rendezése végett már az interpelláció megtétele előtt megbíztam dr. Balogh Jenő államtitkárt, hogy mihelyt a fiumei kormányzó úr erre az időpontot alkalmasnak fogja találni, Fiuméba utazzon, és ott a kijelölt telkeket meg szemlélve és szóbeli tárgyalásokat folytatva, a további teendőkre nézve javaslatokat tegyen.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1911. évi május hó 1.

Zichy s.k.

C

1911 máj. 4

Miniszterelnökségi vélemény a gr. Zichy János kultuszminiszter által felvetett fiumei püspökség ügyében

ME 1911–XXVII–2201
(Gépírásos fogalmazvány)

A kultuszminiszter úr által felvetett fiumei püspökség ügyében a tényállás a következő:

Fiume közjogi különállásának kidomborítása, valamint, mint kikötővárosnak intenzívebb lelki gondozása céljából ajánlatosnak látszott Fiume város kerületének a zeng-modrusi püspökségtől – melyhez különben is ideiglenesen és csak ad personam tartozott – az elválasztása.

Az 1908. évben a fiumei jórészben olasz ajkú lakosság és a horvát jellegű zeng-modrusi püspökség által irányított papság között éles ellentétek merültek fel, s ekkor a szóban forgó püspöki szék is üresedésben volt, és végül ekkor Róma is azon óhajlásának adott kifejezést, hogy a fiumei róm. kath. hívek részére külön püspökség vagy praelatura nullis dioceseos állíttassék fel.

A püspökség felállítása tehát ekkor könnyebben keresztülvihetőnek látszott.

Erre való tekintettel az 1909. évi január hó 30-án tartott M. T. határozata alapján [:64 p.:] az 1909. évi febr. hó 3-án¹ Fiumének a zeng-modrusi püspökség joghatósága alól való kivétele érdekében Ő Felségéhez legalázatosabb felterjesztés intéztetett.

Ezóta azonban a fiumei lakosság kebelében az ezen külön püspökség ügyében megindult agitáció alábbhagyott, illetve a lakosság jelen egyházi helyzettel megelégedettnek látszik. Továbbá figyelembe veendő az a körülmény is, hogy mikor e püspökség alapításának eszméje nyilvánosságra jutott, akkor ez a terv a horvát közvélemény előtt nagy recenzust keltett, sőt az akkori bán is tiltakozott ellene (L. 1192–909 M. E.). Végül időközben a zeng-modrusi püspökség is betöltetett. [:1910 IV/7:]

E püspökség felállításának ügyében tehát egyrészt a most felhozott okokból, másrészt pedig már azért sem tehetők további lépések, mivel az ezen tárgyban kelt legal. felterjesztés dolgában Ő Felsége legm. döntése ide mind ez ideig le nem érkezett.

Mindezekre való tekintettel az osztály tiszteletteljes nézete szerint a fentieknek a vall. és köz. miniszter úrral való bizalmas közlése mellett, az interpelláció ezen pontjára olyan válasz adása volna javaslatba hozandó, hogy jelenleg Fiumében a lakosság egyházi helyzetével megelégedettnek látszik, tehát most már az egyházi helyzeten való változtatás megkísérlése csak újból felizgathatná a kedélyeket, és különösen az ott lakó horvát elemre való tekintettel most már nem volna ajánlatos.

Ez alkalommal egyben esetleg meg volna említhető, hogy a fiumei egyházi viszályok az 1908. év augusztusában vetettek legmagasabb hullámokat, s mivel az akkori kormány, noha tett kezdeményező lépéseket, de mégis 1908. augusztustól egészen 1910-ig, azaz távozásáig nem valósította meg az önálló fiumei püspökséget, ezért most már, mikor e mozgalom lecsillapultnak látszik, nem volna ajánlatos e kérdés újbóli napirendre tűzése.

Budapest, 1911. május hó 4.

Petry [Pál] s.k.

Az időközben beállott kormányváltozás folytán intézkedést nem igényelvén, *ad acta* teendő.

Olvashatatlan aláírás 4/V. 912.
K/Olvashatatlan V/4/1902*

¹ Széljegyzet: (483–908 M. E.).

* Az évszám helyesen: 1912.

D

1911 ápr. 22

Minisztertanácsi határozod a fiumei városi képviselőtestület felosztatásának a fiumei kormányzó útján történő elrendeléséről

MT 1911:7/3

A miniszterelnök úr mint a belügyminiszterium vezetője előadja, hogy a fiumei kormányzó jelentéseiből meggyőződést szerzett arról, hogy Fiume város jelenlegi képviselőtestülete és a kormányzó közt nincs meg az az összhang, amelyre egyrészt a képviselőtestület békés és eredményes működése, másrészt a kormányzó felügyeleti jogának zavartalan gyakorlása s állása tekintélyének csorbíthatlan fenntartása érdekében szükség van.

A képviselőtestület a kormányzóval szemben hivatalának elfoglalása óta állandóan ellenséges magatartást tanúsít, s a súrlódások a közigazgatás nem csekély hátrányára napirenden vannak.

Törvényes alappal bíró tárgyi okok, melyek ezt a feszült helyzetet előidézték volna, nincsenek. Semmi olyan intézkedés, mely Fiume város autonómiáját s törvényes jogait sértette volna, nem történt.

A képviselőtestület ellenséges érületének kialakulásában nagy része volt annak, hogy a kormányzó állásának elfoglalása alkalmával a képviselőtestületnek nem mutatkozott be. Ezt a képviselőtestület közjogi sérelemnek igyekezett feltüntetni; pedig oly törvény vagy törvényes szabály, mely azt előírta, nincs. A kormányzó hivatali elődeinek ily bemutatkozása csupán udvariassági tény volt, amire jogot alapítani nem lehet. A képviselőtestület a bemutatkozás mellőzése miatt határozatilag kimondta, hogy „a kormányzó hivatalelfoglalását nem ismeri el tökéletesen és közjogi hatállyal”, s egyúttal kimondta vele szemben a passiv resistenciát, ami a kormányzó elé tartozó ügyek lehető késedelmes elintézésében és annak elrendelésében nyilvánult meg, hogy a városi hivatalok jelentései nem a kormányzó személyéhez, hanem hivatalához címzendők.

A helyzet elmérgesedését jellemzi az az összeütközés is, mely a kormányzó politikai előadója és a képviselőtestületi első alelnök közt egy hivatalos eljárás alkalmával támadt, s ami nyilvános botránnyá fajult, s bírói eljárásra is alapot nyújtott.

A képviselőtestület renitentiája éles kifejezésre jutott az által is, hogy a képviselőtestület magáévá tette, illetőleg helyeslőleg tudomásul vette az első alelnök szabályellenes eljárását, mely abban nyilvánult, hogy ismételt tiltó belügyminiszteri rendeletek dacára az első alelnök végrehajtotta a városi alkalmazottak illetményrendezésére vonatkozó határozatot, anélkül, hogy ez a határozat kormányhatóságilag jóváhagyatott, s így jogerőre emelkedett volna.

Tájékoztatólag megjegyzi, hogy ebben az ügyben a képviselőtestület közigazgatási panasszal élt, amelyet azonban a közigazgatási bíróság elutasított, s így ebből is látható a renitens eljárás törvénytelenége.

A tarthatatlan helyzet orvoslására a kormányzó a képviselőtestület felosztatását hozta javaslatba; a felosztatást még azzal is indokolva, hogy az 56 tagból álló képviselőtestület ülésein részben lemondások, részben politikai okokból való távolmaradások miatt legfeljebb 33–34 tag jelenhetik meg, s így a képviselőtestület oly fontos ügyekben, melyekben a statutum a képviselőtestület legalább 2/3-ának jelenlétét kívánja meg, érvényes határozatot nem hozhat. A kormányzó javaslatát azzal is támogatja, hogy véleménye szerint a képviselőtestület jelenlegi összeállításában nem képviseli a városi lakosság többségének akarátát, s a városi lakosság többsége nem helyesli a jelenlegi képviselőtestület többségének magatartását, aminek a legutolsó időközi képviselőválasztás alkalmával is jelét adta azzal, hogy a képviselőtestületi többség politikáját képviselő Zanelával szemben a kormány jelöltjét, Vió Antalt választotta meg nagy szótöbbséggel országgyűlési képviselővé.

A fiumei statutum XXVII. §-a szerint Ő Felsége kormánya bármikor elrendelheti a képviselőtestület felosztatását. A felosztatásnak tehát törvényes akadálya nincs, s az a képviselőtestület fent vázolt magatartása miatt indokoltnak mutatkozik, azon az alapon, mert a képviselőtestület jelenlegi összeállításában – a közigazgatás zavartalan menetének veszélyeztetése nélkül – a statutumban előírt feladatának eredményesen megfelelni nem képes.

Ennélfogva a minisztertanácsot kéri, hogy Fiume képviselőtestületének felosztatását a kormányzó útján elrendelni, s ennek megtörténtéről a belügyminisztériumot is értesíteni méltóztassék.

A minisztertanács ezen előterjesztés értelmében határoz.

*Ugron István bukaresti osztrák–magyar követségi tanácsos, később belgrádi osztrák–magyar követ
1911. évi jelentései az egykorú román–magyar közeledési akció tárgyában*

A

1911 ápr. 7

*Ugron István bukaresti osztrák–magyar követségi tanácsos jelentése gr. Aehrenthal-Lexa Alajos
közös külügyminiszterhez az I. Károly román királynál való audienciájáról*

ME 1911–XXV–226 (36/912)

(Német nyelvű gépírásmásolat fordítása)

19, A–E. sz.

Bukarest, 1911.

április 7-én.

Szigorúan bizalmas

Nagyméltóságú Gróf úr!

A király Őfelsége egy tegnap nekem kegyesen engedélyezett hosszabb audiencián megtárgyalta – amint azt tenni szokta – a napi politika minden fontosabb kérdését.

A törökországi eseményekre nézve Őfelsége meglehetősen megnyugvással nyilatkozott. Úgy véli, a kormányzat elbánik az albánokkal és belátható időn belül helyreáll a nyugalom. Mindenesetre meg kell jegyezni, hogy Majorescu úr nemrég bevallotta nekem, hogy konstantinápolyi követük jelentései meglehetősen optimista színezetűek és nem mindig alapulnak egészen jó információn, így persze lehetséges, hogy a törökországi helyzet optimista megítélése Őfelsége részéről részben a Papiniu úr jelentésének számlájára írandó.

A király Őfelsége állítása szerint egészen biztos forrásból – valószínűleg a pillanatnyilag itt tartózkodó és rendszerint jól informált szófiai követől, Diamandi úrtól – tudja azt is, hogy Oroszország „számottevő nyomást” gyakorolt Ferdinánd királyra, hogy Bulgária ez alkalommal nyugton maradjon, s ezzel elkerüljenek egy „európai konflagrációt”. Ferdinánd királynak egyáltalában nincs harci kedve – véli Őfelsége –, és bizonyára sikerülni fog országát meggondolatlan lépésektől visszatartania. Miklós cár békés szándékai tekintetében sem lát Őfelsége aggodalomra okot.

Különösen behatóan foglalkozott a király a magyar királyi kormány által megindított közeledési akció ügyével magyarok és románok között. „Bennünket itt mindnyájunkat nagyon érdekel ez a kérdés, és teljes szívből óhajtjuk, hogy az akció kielégítő eredményre vezessen.”¹

Őfelsége persze úgy gondolja, hogy ez nem fog olyan könnyen és gyorsan menni, de mindkét részről megállapítható a meglevő jóakarata a közeledésre, és ez már nagy nyereség.

A király igen melegen és nagy elismeréssel nyilatkozott Khuen gróf és Tisza gróf egyéniségéről. Ők megtalálták az alapot ahhoz, hogy tartós jó egyetértést lehessen elérni. Az természetesen, hogy a magyarországi románoknak – *nemzeti egyéniségük és vallásuk megtartása mellett* – ragaszkodniok kell a magyar állam eszméjéhez, hüeknek kell maradniok ehhez az eszméhez és szolidaritásnak lenniök a magyar állam céljaival: ez megkövetelhető és bizonyára el is érhető, amire nézve Őfelsége utalt az erdélyi szászokra. Végül is lehet egyszerre hű magyar állampolgárnak és románnak lenni. Mindenesetre – jegyezte meg a király – aligha volna túrhető, hogy a román nemzeti-ségű képviselők lemondjanak a közelebbi kapcsolatról egymás között – Őfelsége valószínűleg egy *nemzetiségi* párthoz való tartozásra gondolt –, és teljesen beolvadjanak a magyar politikai pártokba; ez nemzetiségük feladását jelentené, s azt nem lehet megkövetelni. Teljes joggal elvárható viszont, hogy olyan politikai párthoz csatlakozzanak a magyar parlamentben, amely rokonszenvezik velük – és ez a kormánypárt –, s azzal az ország javáért álljanak sorompóba

Őfelsége megragadta az alkalmat, hogy megemlítsa Kállay elhunyt pénzügyminisztert, akinek kiváló államférfiúi tulajdonságait és szervező tehetségét különösen csodálta; Őfelsége azt állította, hogy már körülbelül 20–25 évvel ezelőtt beszélt ez államférfiúval a magyarországi románok kérdéséről, amikor is az ugyanolyan álláspontot foglalt el, mint amit ma Magyarország vezető politikusai képviselnek.

¹ E bekezdés elejétől négy bekezdés piros ceruzával feltűnő szögletes zárójelbe iktatva.

A felséges királyné egészségi állapotáról Őfelsége valamivel megnyugtatóbban nyilatkozott. A felséges asszony súlyos, nagy betegségen esett át, de már jobban érzi magát, a láz megszűnt, és erős étvágytalanságát is megszüntették. Őfelsége úgy gondolja, hogy a magas beteg kb. 4–6 hét múlva néhány hétre Constanzába mehet majd; mindenképpen hosszú ideig lesz lábadozó. Az udvar bizonyára csak június, sőt akár július havában költözik át Sinaiába.

Fogadja Excellenciád legmélyebb nagyrabecsülésem kifejezését.

Ugron sk.

B

1911 ápr. 20 és 25

Miniszterelnökségi pro domo Ugron István bukaresti osztrák–magyar követségi tanácsos, később belgrádi osztrák–magyar követ I. Károly román királynál tett búcsúkihallgatásáról, a gr. Aehrenthal-Lexa Alajos közös külügyminiszterhez és gr. Tisza Istvánhoz intézett bizalmas levélfogalmazványokkal
ME 1911–XXV–226 (2378/911 [36/912])

(Kézírásos fogalmazványok)

Pro domo!

A követté kinevezett Ugron István búcsúkihallgatása alkalmával a román király aktualis politikai kérdéseket hozott szóba.

Így a többek között érdekes az az optimisticus felfogás, melynek a király a török-albán kérdésben, a törökök javára kifejezést adott. Továbbá igen érdekes Oroszország magatartása Bulgáriával szemben, reánk nézve azonban legfontosabb a jelentés azon része, mely a hazai románságnak a magyarsághoz való közeledését tárgyalja.

E kérdésről a román király a leglojálisabban nyilatkozik ugyan, s hangsúlyozza, hogy a magyarországi románoknak jó magyar állampolgároknak kell lenniök, s össze is egyeztethető az azon törekvésükkel, hogy nyelvüket és nemzetiségüket a szászok mintájára fent akarják tartani, sajnos azonban egyben hangsúlyozza Ő Felsége, hogy azt nem lehet képviselőiktől kívánni, hogy politikai pártjuk a többi magyar pártok között teljesen felolvadjon. – Erről a felfogásról a román vezető körök bizonyára tudomással bírnak, s ez éppen azért sajnos, mert így még kevésbé fognak gróf Tisza István azon felhívásának, hogy a magyar pártok valamelyikébe olvadjanak be (l. gr. Tisza 1910. évi képviselőházi beszédét)¹, eleget tenni.

Miután ezek a kérdések ő Exell.-t bizonyára érdeklik, a jelentést előadandónak vélem:

I.

Igen bizalmas!

Külügyminisztériumnak

A f. évi április hó n² 821. számú hátrati közlemény kapcsán rendelkezésemre bocsátott jelentést, melyben Ugron István, a Bukarestből távozó követségi tanácsos, a román király Ő Felsége által történt kihallgatásáról beszámol, van szerencsém betekintés után Címnek köszönettel visszaküldeni.

A szóban levő jelentésnek minden részlete igen érdekes, különös fontossággal bír azonban reánk nézve azon rész, mely a román király Ő Felségének a román magyar közeledési akcióra vonatkozó felfogásáról tájékoztat. – Miután pedig nem lényegtelen az, hogy a román illetékes tényezőknek véleményéről a jövőben is tájékozódva legyenek, azért van szerencsém Címet tisztelettel kérni, méltóztassék bukaresti követségünket felhívni, hogy e kérdéssel szemben megnyilatkozó felfogásokat kísérje figyelemmel, s arról amint az különben eddig is történt, úgy a jövőben is időnként tegyen jelentést.

Bp. 911. IV/20.³

Dr. Csiky

Csat. az iktatmány, mely pro domo másolandó

¹ L. Tisza, 1910. júl. 12-i beszédét – 69/b. sz. irat.

² Dátum nélkül.

³ Mellette piros ceruzával: *Dátum IV/25.*

II.

Ő Exellentíája rendeletére:

Bizalmas, k. s. k.

Gróf Tisza István v. b. t. t. úrnak
(levél szám nélkül)
Tisztelt Barátom!

A Külügyminisztérium rendelkezésemre bocsátotta bukaresti követségünk első tanácsosának, Ugron Istvánnak azon jelentését, melyben a nevezett diplomata beszámol a román király ő felsége által történt kihallgattatásáról.

Bizonyára érdekelni fog Téged is e jelentésnek azon része, mely a román király Ő Felségének az itthoni román–magyar közeledési akcióra vonatkozó felfogásáról tájékoztat, miért is van szerencsém a jelentés e részének másolatát, bizalmas használat céljából, ezennel rendelkezésedre bocsátani.

Kiváló tisztelettel

K IV/25 J[eszenszky]² Bp. 911 IV/25

Dr. Csiky s. k.

Csat. ad II. a jelentésnek vörös ceruzával [–] megjelölt része³.

C

1911 máj. 26

*Ugron István bukaresti osztrák–magyar követségi tanácsos jelentése a román sajtó magatartásáról
a román–magyar közeledési akció tárgyában*
ME 1912–XXV–36 (3535/911)
(Német nyelvű gépírástól fordítás)

27. E. sz.
május 26-án.

Bukarest, 1911.

Nagyméltóságú Gróf úr!

A kedvező benyomás, amelyet a magyar kir. kormány által a magyarországi románokkal szemben megindított akció, ahogyan f. év április 14-én 21 D sz. alatt jelenteni szerencsém volt, ebben az országban keltett, mind jobban elmélyül. Visszahatása az itteni közvéleményre félreismerhetetlen. Bizonyítéka ennek a magyarországi események megítélése és nevezetesen az itteni román sajtó magatartása.

Nem akarom túl messzemenő optimizmus látszatát kelteni és azt állítani, hogy már is jelentős fordulat konstataható Magyarország javára, és hogy már rezdülő szimpátiáról beszélhetnénk Magyarország iránt. Ettől még távol állunk, és nem tudom, lehetséges-e egyáltalában ilyen változásra belátható időn belül számítani. Mégis tény azonban az, hogy kezdik itt a Kárpátokon túli eseményeket objektívebben és nyugodtabban megítélni; hogy nem keresnek a magyar kormány minden rendelkezésében csak gyűlölködő előítéletet, és kezdik elismerni, hogy a megindított akció bizonyos előfeltételek mellett sikerre vezethet.

Emellett természetesen még olyan megszorításokat tesznek, és olyan követeléseket támasztanak, hogy még mindig igen tág a szakadék, habár talán már nem tűnik egészen áthidalhatatlannak.

A magyar kormány mértéktartó, előzékeny magatartása, bizonyos engedmények, amelyek tétettek és nem vitathatók (számos eljárás beszüntetése politikai vétségeket illetően, a román színek viselésére vonatkozó körözüvény stb. stb.), itt láthatóan jó és megnyugtató benyomást keltettek, amit a mérsékelt elemek el is ismernek.

Az újságok – amint f. év. május 12-i, 26 F. sz. jelentésemben már említettem – sokkal nyugodtabb, józanabb nyelvet használnak, ami persze nem jelenti azt, hogy telve vannak dicsérettel Magyarországról, mégis határozottan hiányzik belőlük a korábbi agresszivitás, és igyekeznek nyugodtabb és mérsékeltbb nyelvezettel élni.

Természetesen – hogy ne kerüljenek túlságos ellentmondásba saját korábbi cikkeikkel, és ne váljanak népszerűtlenné az erősen nacionalista színezetű körökben – most is még sokszor éles

² Elébeírva pirossal: „Dátum:”.

³ L. A irat 4–7. bekezdését.

kritikát gyakorolnak; így pl. úgy találják, hogy a magyar kormány körözüvénye a román színek viselésére vonatkozóan mostani fogalmazásában nem lehet kielégítő, mert utolsó bekezdésében biztosítja a magyar hatóságoknak magától értetődő jogát [arra], hogy a román trikolór hordását eltiltsák, valahányszor annak nem kívánatos politikai demonstráció a célja. Bizonyos lapok annyira mentek, hogy azt állították, ezáltal még inkább szabad teret nyitottak az önkénynek, és talán jobb lett volna, ha ezt a félengedményt egyáltalában nem is teszik. Így írnak itt némelykor, de bizonyosan nem így gondolkoznak itt. Józanul gondolkodó emberek jól értékelik, milyen jelentőséget kell tulajdonítani a magyar kir. kormány ezen előzékeny lépésének.

Csatoltan van szerencsém újólaj Excellenciád elé terjeszteni több, az utóbbi napokban megjelent mindenféle pártállású lapot, amelyekben cikkek közöltek Magyarországról. A nyilatkozatok és kritikák persze nem mindig hízelgők, mégis milyen különbség van formában és tartalomban, ha összehasonlítjuk őket az egy évvel ezelőtti nap mint nap megjelentekkel.

Mindebből kitűnik, hogy örvendetes javulás konstatálható a románoknak Magyarországhoz való viszonyában, nem a román kir. kormányében, amelynek korrekt magatartása korábban is mindig elismerésre méltóan emelendő ki, de javulás az itteni néplélekben, amelynek ellenséges és sokszor szinte gyűlölködő megnyilvánulásai Magyarországgal szemben gyakran még az itteni kormányt is erősen zavarba hozták.

Fogadjja Nagyméltóságod legmélyebb tiszteletem kifejezését.

Ugron s.k.¹

D

1911 máj. 31

Miniszterelnökségi pro domo a gr. Aehrenthal-Lexa Alajos közös külügyminiszter által megküldött, az egykorú román–magyar közeledési akcióra vonatkozó Ugron-jelentések tárgyában a külügyminiszteri válaszfogalmazvány szövegével

ME 1911–XXV–226 (3161/911/[36/912])

(Gépelte fogalmazvány)

Ugron követségi tanácsos 21./D számú jelentésében jelzi, hogy a politikai tényezők, még az ellenzékiek is simpathiával fogadják az akciót s a kormányhoz közel álló lapok minden kritikától tartózkodnak. Az ellenzéki lapok már nem annyira óvatosak s kevés reményük van arra, hogy az akció eredményes s románokra nézve értékes leend. A pártokon kívül álló „Universul” pedig, amely a többi lapok példájára sokat foglalkozik gr. Tiszának és Vajda képviselőnek beszédével, hangoztatja, hogy a magyarországi románok sérelmeinek első orvoslása az általános választói jog behozatala, s ha a magyar kormány őszintén akarja a békét, ezzel a törvénnyel kell azt dokumentálnia.

Magyarország iránti kedvező hangulatváltozáshoz hozzájárult a „Magyarország” című lapnak a román középiskolákról megjelent cikke, valamint az a hír, hogy Aradon tervbe van véve egy magyar–román bank szervezése, bár viszont azt, hogy Mangra Vazul és Burdia Szilárd a vezetőség összeállításánál figyelembe vannak véve, nem tartják szerencsés választásnak.

A nevezett követségi tanácsos 21./C. számú jelentésében jelzi, hogy a román trónbeszédre adott választ a parlament letárgyalta, mely bár semmi markánsabb kijelentést nem tartalmaz, mégis abból a szempontból érdekes, hogy nagy vitákra és a kormány elleni támadásokra adott alkalmat. Különösen érdekes volt a demokrata konzervatív párt vezérének, Take Jonescunak a támadása a kormány és a miniszterelnök ellen, a közelmúltban lefolyt választási erőszakoskodásokért s a miniszterelnöknek a külpolitikára vonatkozó s a „Figaro” munkatársa előtt tett nyilat-

¹ A jelentést „A cs. és kir. Ház és a külügyek minisztériuma” 1911. jún. 16-án küldte meg Müller László aláírásával, 1355. sz. a. gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknek; ide érkezett: VI. 17. – Az Ugron-jelentések közös külügyminisztériumi fogadtatásához l. még az irathoz mellékelt 1911. máj. 27-i, Khuen-Héderváry miniszterelnökhöz intézett közös külügyminiszteri átiratot. Ebben a jelentések egyidejű megküldésével kapcsolatban két figyelmet érdemlő utalást találunk. – Az egyik az átiratnak az a megállapítása, hogy a jelentésekben Ugron „a román közvéleménynek a magyarok és a magyarországi románok közeledését célzó törekvések tekintetében elfoglalt álláspontját ismerteti”. A másik érdekes utalás, hogy a közös külügyminiszteri átirat a jelentéseket visszavárólaj és „szigorúan bizalmas közleményekként” küldi meg – ME 1911–XXV–226 (3161/1911 [36/912]).

kozatáért. E nyilatkozat egyrészt a macedoniai kérdésre, másrészt a magyarországi magyar-román közeledési akcióra vonatkozik. – Ez utóbbira a román belügyminiszter válaszolt, s azon lojális kijelentést tette, hogy a román kormány a hegyen túli románokkal oly kevésbé törődik, amint azt csak teheti, s reájuk kell hagyni, hogy saját erejükből érjenek el méltányos eredményeket, mert a románság ügyének ezzel a magatartással tesznek legjobb szolgálatot.

A harmadik és pedig a 21/.A-U. számú jelentés a követségi tanácsosnak Take Jonescuval folytatott magán beszélgetésével foglalkozik.

E beszélgetésből megállapítható, hogy bár a nevezett államférfi taktikából a román kormányt a román–magyar akcióért is megtámadta, négyszemközt beismeri, hogy attól maga is eredményeket vár. Az időpontot, amelyben a tárgyalások itthon megindultak, igen alkalmasnak tartja, és szerencsésnek véli azt a választást, mely a románok részéről Mihut tolta előtérben. Jelezte továbbá, hogy Mihu úr vele és más államférfiakkal, mint Carppal, Bratianuval, Marghiloman belügyminiszterrel és másokkal is folytat tárgyalásokat, és tanácsait kéri, s ő azt fogja neki javalni, hogy a tárgyalások fonalát újra vegye fel.

Mihu személyét azért tartja szerencsésnek, mert a románok bizalmát bírja, s a vezetőkkel, mint Lukács L., Vajda, Mihályi stb. harmoniában van, és mert önzetlensége kétségen felül áll. A nevezett ugyanis a dolog érdemén kívül semmit sem akar a maga részére elérni, elannyira, hogy a tárgyalások sikeres befejezése után megint a magánéletbe szándékozik visszavonulni. Erre a szerepre a magos román clerus egyik tagja sem volna alkalmas, mert hiányzik az irántuk való bizalom.

Lukács és Mihályi is tárgyaltak többször Take Jonescuval, ki nekik azt a tanácsot adta, hogy kívánságaikkal nagyon messzire ne menjenek. Magáról a kérdés érdeméről különben az a felfogása, ami a román királyé, melyet egy előbbi jelentésében a követségi tanácsos úr már ismertetett.

Ugron megjegyzi továbbá, hogy Take Jonescu egy igen okos réalpolitikus, s hogy jellemző reá nézve az, hogy míg a parlamentben erősen támadja Carpot, addig „in camera caritatis” mennyire mérsékelten nyilatkozik ugyanazon kérdéstről.

Végül még arról is szólt e román államférfiú, hogy a következő négy kérdésben szándékozik Carpnek és kormányának olyan kellemetlenséget okozni, melyben reméli, hogy az belébukik. Ezek a következők:

1. a román miniszterelnök nyilatkozata a román–magyar kérdésben,
2. a kormány állásfoglalása a zsidó kérdésben,
3. a kormány agrár- és szociális politikája s végül
4. az alkotmányjogi kérdés, mely az utolsó választásoknál teljesen kompromittáltatott.

Erre Ugron tanácsos azt jegyzi meg, hogy bár e kérdések igen sok kellemetlen órát fognak a román kormánynak okozni, mégis azt hiszi, a sikert illetőleg Take Jonescu túl nagy illúziókban ringatja magát.

Külgügyminiszter úrnak

Köszönettel vettem Nagyméltóságodnak f. évi május hó 27-én kelt 1184. számú becses átiratát, mellyel szíves volt rendelkezésemre bocsátani Ugron követségi tanácsosnak a magyar és magyarországi románok közötti közeledési akcióval foglalkozó három jelentését.

Midőn e mellékleteket vett használat után Nagyméltóságodnak visszaküldöm, egyúttal jelzem, hogy szívesen venném, ha bukaresti követségünk a román közvéleménynek e kérdéssel kapcsolatos jövőbeli felfogásáról is tájékoztatna.

Budapest, 1911. május hó 31.

Dr. Csiky

K VI/1 J[eszenszky]

L. Romy VI. 1

*Dátum VI/8**

* Piros ceruzajegyzés.

E

1911 jún. 3

Ugron István bukaresti osztrák–magyar követségi tanácsos jelentése gr. Aehrenthal-Lexa Alajos közös külügyminiszternek I. Károly román király kijelentéseiről az audiencia alkalmából a román–magyar viszonyra vonatkozóan¹

ME 1912–XXV–36 (3499/911)
(Német nyelvű gépírásos irat fordítása)

Bukarest, 1911. június 3-án.

28. sz.

Kivonat.

Búcsúzáskor Őfelsége egész különlegesen kegyes szavakat intézett hozzám, amiről azonban semmiképpen nem volnék bátor Excellenciádnak beszámolni, ha nem hinném feltételezhetőnek, hogy azoknak mélyebb, politikai értelmük volt, mint csupán a magam személyének és itteni tevékenységemnek megbecsülése.

Őfelsége körülbelül szó szerint a következőket mondta nekem:

„Mindnyájan nagyon sajnáljuk távozását. A lehető legjobb emléket hagyja hátra, nemcsak a társaságban, hanem a kormánynál is. Minisztereim mindig nagy elismeréssel emelték ki az Ön konciliáns lényét és nagy előzékenységét minden kérdés intézésénél; amit azonban különösen méltányolok, az az, hogy Ön nem befolyásoltatván magát sajtóhajszáktól és az újságok fecsegésétől, magasabb célokat követve rendületlenül haladt az egyenes úton.”

Az a benyomásom, hogy Őfelsége ezt jól megfontoltan és bizonyos célzatossággal mondta. Szinte azt hiszem, hogy ebben a kegyes kijelentésben hallgatólagosan köszönő elismerés foglaltatott a Khuen gróf és Tisza gróf által megindított nemzetiségi politika iránt, hiszen Őfelsége nagyon jól tudja, hogy én ennek a politikai iránynak legbuzgóbb híve és leghőbb védelmezője vagyok.

A nekem kifejezett dicséret talán legnagyobb részt Magyarország két vezető államférfiának szólt, akiről Őfelsége már korábban beszélgetés közben a legnagyobb dícsérettel és bámuló elismeréssel nyilatkozott.

Őfelsége még megemlítette, hogy „ha a magyarok és románok óhajtanák, hogy egymást jobban megismerjék, ezáltal sok félreértés elkerülhető volna”. Oly kijelentés, melynek mély igazságát az itt töltött két év alatt megismertem.

F

1911 jún.8

Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszter által megküldött Ugron-féle jelentések tárgyában

ME 1911–XXV–226 [3270/911 (36/912)]
(Kézírásos fogalmazvány)

Külügyminiszternek¹

A f. évi június hó 2-án 1227. szám alatt kelt hátrirati közleményt, mely a románia[i] sajtónak a magyarországi románság helyzetére vonatkozó felfogásáról tájékoztat, van szerencsém mellékleteivel együtt Nm.-nak köszönettel visszaküldeni.

Bp. 911 VI/8.

Dr. Csiky

K VI/9. J.

L. Romy s.k. VI/9.

¹ Az iratot a hátlapon levő feljegyzések szerint a közös külügyminisztérium 1335. sz. a. 1911. jún. 14-én „szíves tudomásvétel végett” küldte gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknek, akinek az bemutatott; „miután azonban intézkedni nem szükséges, ezért, jelen iktatmány 'ad acta' teendő”, jegyzi reá „Bp. 911 VI/17 Dr. Csiky. L. Romy VI/24. K VI/24. J”.

¹ Előtte a tárgy-rovat után: „Pro domo! A jelentés tartalmát, valamint a közölt cikkek rövid tartalmát ő Ex.-nak Ugron követségi tanácsos többi jelentéseivel együtt előadtam.” – Majd piros ceruzával: „A jelentések kivonatolandók. Jeszenszky.” – A kérdéshez l. még a miniszterelnökség 1911. jún. 24-én kelt házi

A bukaresti követ jelenti, hogy a román napi sajtónak a magyarországi román kérdés tárgyalásában tanúsított mérsékeltebb és józanabb magatartása örvendetes állandóságot mutat.

Igaz ugyan, hogy itt-ott még néha erősebb támadást intéznek Magyarország ellen, és élénk együttérzést tanúsítanak a magyarországi románság iránt, de mégis mindez már mérsékeltebb hangon és kevésbé agresszív alakban történik.

Justh Gyulának a nemzetiségekkel szemben gyakorolt kezdeményezése Romániában megnyugtató hatást eredményezett, bár több olyan figyelmeztető hang hallatszott, amelyek szerint ezeket a közeledési kísérleteket nem szabad túlságos bizalommal fogadni.

Csak az általános választói jognak Magyarországon való behozatalára irányuló akció talált általános tetszésre, mert ebben látják a nemzetiségi kérdésnek egyetlen kielégítő megoldását.

A követ mellékelten megküldi a különböző pártok újságainak a jelenlegi hangulatra jellemző néhány cikkét is, megjegyezvén egyúttal, hogy még mindig a nagyhangú „Adevèrul” gyakorolja a legélesebb kritikát, míg a liberális és konzervatív lapok enyhébben ítélik meg a kérdést. Végül megemlíti a követi jelentés, hogy a „Tribunát” Romániában is a sajtónak egy része pártolja, más része pedig erősen támadja.

A követi jelentéshez mellékelte újságcikkek rövid tartalma a következő:

1. A „Bukarester Tagblatt” május 8-iki számában „Románok és magyarok” cím alatt közöl egy cikket, amely elmondja, hogy egy budapesti jelentés szerint Tisza István gróf a románok vezető embereinek a következő egyezkedési ajánlatokat tette: A magyar kormány hajlandó a románoknak a jövő választásoknál 40 mandátumot biztosítani. Egy külön törvény fogja a románoknak saját nyelvük használatát biztosítani a törvénykezésben és a közigazgatásban.

Az állami iskolákban a román gyermekek a vallásitanítást román nyelven nyerjék, és minden oly kultuszminiszteri rendelet visszavonassék, amely szerint a román felekezeti iskolákban a magyar nyelv tanítása kötelező.

Amint a „Wiener Deutsche Korrespondenz” értesül, – folytatja a cikkíró – e jelentés nem felel meg a tényeknek, amennyiben a magyar–román tárgyalások hivatalosan még egyáltalán nem kezdettek meg újból, jóllehet az utóbbi napokban több személyes megbeszélés történt, amely alkalmakkal állítólag a fenti jelentésben említett pontok is megbeszélés tárgyát képezték. Az említett „Korrespondenz” szerint az a jelentés is koholt, amely szerint román bizalmi férfiak részt vettek azon az aradi gyűlésen, amelyen a Justh-párt és a szociáldemokrata párt együttesen tüntetett az általános választói jog mellett.

2. A „Viitorul” április 28-án megjelent cikke szerint a magyarországi románokat vezetőik egy osztatlan egészben akarják egyesíteni, hogy végül is győzedelmesen kerülhessenek ki a magyarok részéről nap nap mellett provokált harcból.

A szervezkedésnek szerintük gazdasági jelleget kell öltetnie, hogy sikeres lehessen. Művelődési és gazdasági egyletek keletkezésének kell a szervezés alapját képezni, amelyből azután magától fog kifejlődni a politikai szervezet. A terv az, hogy a gazdasági szervezetet a kulturálisnak kell megelőznie, és e célból a „Volksbibliothek” ez ideig már 10.000 parasztot nyert meg, hogy e szervezetbe beiratkozzék.

3. Az „Adevèrul” április 13-iki számának „A politikai helyzet Magyarországon” című cikkében azt tárgyalja, hogy a szocialistáknak Budapesten tartott kongresszusán néhány szocialista agitátor – akik állítólag a Khuen-kormányal titkos összeköttetésben vannak, hevesen támadta a szocialista párt központi vezetőségét, hogy az nem eléggé tevékeny, s ez által a kongresszuson nagy harcokat provokálván, a megkezdett munkát megsemmisítette. A kormánypárt pedig diadalmaskodik s azt hirdeti, hogy a szocialista párt felbomlik.

Ez az eredmény – mondja a cikkíró – nem csak a szocialistákat érdekelheti, hanem jellemző a magyar kormányra a nemzetiségek, s első sorban a román nemzeti párttal szemben tanúsított magatartására. Ezért használja ki oly örömmel a magyar sajtó a „Tribunának” a nemzeti párt központi vezetősége ellen indított harcát, s így magyarázható, hogy a románok általános visszatevésével fogadták a „Tribuna” magatartását.

(pro domo) feljegyzését Ugron István bukaresti követségi tanácsos további jelentésével kapcsolatban – ME 1912–XXV–36 (3535/911). Az irathoz csatoltan l. a bukaresti osztrák–magyar követség által regisztrált román–magyar közeledési akcióról szóló 1910. dec. 3-i pro domo-t és ennek mellékleteként a bukaresti *L'Indépendance Roumaine* 1910. okt. 23-i számában megjelent „Románok és magyarok” című, a két nép közötti közeledést célzó közlemény miniszterelnökségi fordítását. – ME 1912–XXV–36 (6870/910).

4. Ugyancsak az „Adevërul” szeptember 17-ikén „Az általános választói jog” címmel közöl egy cikket, amelyben örömmel állapítja meg, hogy a Justh-párt a szocialistákkal szövetkezve készül az általános választói jogot kivívni.

Ebből az alkalomból a magyarországi románok véleményét is közölni akarja a cikkíró. Elmondja, hogy a sajtó nagyobb része kételkedik ezen szövetség őszinteségében, és azt tartja, hogy Justh csak elvesztett népszerűségét akarja a szocialisták segélyével visszanyerni.

Mindezen kritikák dacára azonban a román sajtó elismeri ennek a lépésnek a jelentőségét, és örül, hogy Justh megkezdte Aradon a harcot.

Egyszersmind kijelenti, hogy minden erejével küzdeni fog a választói reform keresztülvitelért.

5. A „Voința Națională” I. M. Soricu úrnak a Culturliga április 16-iki gyűlésén „a magyarországi román napilapokról” mondott beszédét közli, amelyben a szónok azt a jelentős szerepet ecseteli, amelyet az említett lapok a magyarországi románság kulturális mozgalmában játszanak. És épp e fontosságuk miatt üldözik oly dühvel e lapokat a magyar hatóságok. Felemlíti a szónok a „Tribuna” esetét is, amely lap az ifjabb nemzedék nézeteit képviseli, és a nemzeti ügy érdekében a munka és áldozat maximumát követeli: És ezt a lapot az érdekelt körök kicsinyes személyi ambíciók kielégítése végett megrágalmazták, pedig – folytatja tovább – ki a hibás azért, hogy sokan azok közül, kik a „Tribuna” ellen küzdöttek, lelepleztettek s úgy festettek le, amilyenek csakugyan. Szerinte csak egy hibája volt a Tribunának: rágalmazóival szemben nem volt elég erős.

89

*Iratok a magyarországi német nemzetiségi mozgalom egykorú erdélyi szász és „alldeutsch” kapcsolatai vizsgálatához*¹

1911 máj. 13

*Baán Endre, Sopron vármegye főispánja átírata gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz
Brandsch Rudolf erdélyi szász képviselő és felesége részvételéről a nyugat-magyarországi német nemzetiségi mozgalomban, melléklettel*

ME 1911–XLI–2386 (2958/911)

(Eredeti kézírásos irat)

325 szám

főisp. 1911.

Miniszterelnök Úr!

Hivatkozással f. év. április hó 14-én 262 sz. a. a *Szentmargitbányai*² népgyűlés tárgyában tett felterjesztésemre ezen tárgyban még a következőket jelentem.

A kismartoni járásban nemrégiben német nemzetiségi irányzatú nyomtatványt kíséreltek meg terjeszteni, és pedig többek közt Tinhof György felsőkismartonhegyi tanítónak lett Bécsből postán küldve a mellékelt nyomtatvány – Nevezett tanító a nyomtatványt azonnal átadta a járási főszolgabírónak, ki azt jelentése kapcsán mai napon hozzám beterjesztette.

¹ A bemutatott három irat tanúsága szerint a magyarországi német nemzetiségi mozgalomnak a tízes évek fordulóján eleven és közvetlen kapcsolatai voltak mind az erdélyi szász, mind a Bécsben és Münchenben működő és céltudatos magyarellenes propagandát szító nagynémet („alldeutsch”) mozgalommal. Ez azonban csak a mozgalom *Steinacker* és mások vezette, aránylag kisebbségben levő fővonalára vonatkozott. A magyarországi német mozgalom fővárosi, Pest környéki, tolna-baranyai, délvidéki vagy Szepes megyei nyelvterületeire és diaszpóráira nem ez a magatartás, hanem a magyarsággal való békés együttműködés volt a jellemző. – A bemutatott három irat közül az első *Brandsch Rudolf* erdélyi szász képviselő magyarországi német és „alldeutsch” kapcsolataira utal. Utóbbi a Bécsben működő „*Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn*” egyleti közgyűlési (elnöki) beszámolójából is kiténik (l. *Tätigsbericht über das 3. Vereinsjahr 1909 – Geschlossen am 1. Juli 1910*. Wien, 1910, Verlag des Vereines, 7–28. l., ismertetését l. 1. sz. mell. 2. jegyz.). Ez a beszámoló, mely külön fejezetben közli az erdélyi szász politikus cikkét a magyarországi német nemzetiség fejlődéséről az elmúlt félévszázadban, összefüggő és

Midőn ezen füzetet felterjesztem, bátor vagyok Nagyméltóságod becses figyelmét felhívni azon körülményre, hogy a füzet 36-ik lapján az *egylet alapító tagjai közt Brandsch Dóra* is szerepel, aki mint „Direktorgattin” van feltüntetve. – Miután Brandsch képviselő, aki ápril hó 2-án Szentmargitbányán német nemzetiségi irányzatú beszédet tartott – mielőtt képviselő lett iskolaigazgató volt –, valószínű, hogy a magyarság elleni munkálkodást célzó „Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn” nevű egyletnek alapító tagjai közt szereplő Brandsch Dóra Brandsch Rezső országgyűlési képviselőnek neje.

Magánúton nyert értesülésem szerint Brandsch Rezső képviselő ismételt és hosszabb ideig *Pottendorfon tartózkodott*, ahol az előbb mondott egyletnek egyik fiókja létezik. Az egylet működéséről szóló füzetben ismételt említés van téve *Heinz Vilmosról*, aki valószínűleg azonos azon *Heinz nevű egyénnel*, aki a múlt év telén Szentmargitbányán nemzetiség elleni izgatást célzó iratok terjesztése miatt le lett tartóztatva, de később szabadon lett bocsátva – bár az iratok elkobzása az ügyészség által el lett rendelve.

A Brandsch Rezső képviselő elleni nyomozás ugyan oly adatokat, amelyek alapján ellene vád volna emelhető ki nem derített, de a fent előadottakból is valószínűnek látszik, hogy tényleg német irányzatú mozgalomban vesz részt, és ily célzattal fordult meg a kismartoni járásban.

Tekintettel arra, hogy *Brandsch Rudolf munkapárti képviselő* és mégis ily nemzetiségű színezetű működést fejt ki, talán célszerű volna ezt az esetet megfelelő módon a *fővárosi sajtóban* szellőztetni.³

Sopron, 1911. évi május hó 13-án.

Dr. Baán s.k.

Melléklet:

[1910 jún. 11–12]

*Egyleti beszámoló a „Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn” 1909. és 1910. évi egyleti és magyarországi vonatkozású mozgalmi tevékenységéről*¹

ME 1911–XLI–2386 (2958/911)

(Egykorú német nyelvű nyomtatott röpirat fordítása – Részlet)²

A legfontosabb események a központi vezetőség ülésein a 3. egyesületi évben, 1909-ben

Április 7.: egy a német birodalomból Magyarországra visszatérő német családnak 30 K úti-segélyt nyújtanak.

összefoglaló áttekintést ad a korabeli alldeutsch mozgalom helyzetéről és magyarországi kapcsolatairól. – A helyzetképet szemléltetően egészíti ki *Steinacker* Ödönnek a müncheni „März”-ben, az 1907–8. évi *Björnson*-akció németországi élorganumában a „magyar kérdés”-ről közölt, a *Ferenc Ferdinánd*-i „műhely” szellemében fogalmazott cikke. (Vö. 1. sz. mell. 10. sz. jegyz.)

² A kiemelések kék ceruzával (a levéltári példányon).

³ A bekezdés eleje és vége a lapszálon is kék ceruzajelekkel. – Záradéka a felzeten: „A sajtóosztály részéről hírlapi közlés útján elintéztetvén, *ad acta*. – Bpest, 1911. 26. V. Barát [Ármin] s. k.” (Barát Ármin hírlapíró, műfordító, a *Temesvarer Zeitung* volt szerkesztője, 1906–15 a miniszterelnökségi sajtóosztály főnöke).

¹ Közli: Bericht über das 3. Vereinsjahr 1909... Wien, 1910, Verlag des Vereines, 32–34. l.

² Az ekkor tartott egyleti közgyűlés elnöki beszámolója – (Szövegét l. 1. *Tätigsbericht über das 3. Vereinsjahr*. – *Bericht über das 3. Vereinsjahr 1909. Geschlossen am 1. Juli 1910*. Wien, 1910, Verlag des Vereines. 7–28. l. – Melléklet az ME 1911–XLI–2386 (2958/911) számú irathoz.) – szemléltető áttekintést nyújt a Bécsből irányított, „a magyarországi németek, az erdélyi szászok és az osztrák–németek összefogását” célzó akcióról. Erről az új „nagynémet” egyesülésről először 1908. febr. 26-án *Laehne* Hugó német származású kormánypárti képviselő *Wekerle* miniszterelnökhöz „az ország nyugati részében folyó alldeutsch izgatások tárgyában” intézett interpellációja (l. Képv. Napló, 1906, XVI. 128–129. l.) ad hírt. – Az említett egyesületi beszámolóból kitűnik, hogy a „*Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn*” 1909. márc. 24-én, a bécsi Tanítók Házában tartott második évi közgyűlésén több magyarországi német egylet (A Magyar Korona Országai Német Főiskolásainak Egyesülete, Erdélyi Szász Főiskolások Egylete, Bánáti Svábok Egyesülete, Erdélyi Szászok Egyesülete) delegátusokkal képviseltette magát. – Az egylet keretében a „bánáti sváb” *Krisch* Alajos 1909. máj. 14-én a bécsi Tiller-féle vendéglőben „A németek mint a kultúra hordozói Magyarországon” címmel előadást tartott. 1909. máj. 31-én (pünkösdvasárnap) az egylet képviselői jelenlétében – „a zászlók közt – olvassuk – erősen volt képviselve a mi drága három színünk, a fekete-vörös-arany” – Zimonyban megrendezték az itteni német tornaegylet első

Április 14.: egy tagunk, aki hajlandónak nyilatkozott a Délvidéki Földművelők Egyesülete közgyűlésén résztvenni, 20 K útiköltség-hozzájárulást kap.

Május 5.: a „Die Karpathen” erdélyi szász folyóiratot az egyesület költségére hozatjuk meg.

A központi vezetőség képviselője a gráci vándorgyűlésen 22,40 K útiköltség-hozzájárulást kap.

díszturnáját. Ez év júniusában a *Verein* vezetősége tiltakozott a *Leipziger Illustrierte Zeitung* magyarországi különszáma ellen, mert az magyar helynév-megjelöléseket használt. – Annál nagyobb elismeréssel szól az egyleti beszámoló a müncheni *März* folyóirat részéről nyújtott kulturális és politikai támogatásról. A szemle hasábjain Otto *Seidel* müncheni író és publicista hosszabb cikket írt a magyarországi németekről. *Seidel* hangsúlyozta a magyarországi német „megújhódási mozgalmat” és kifejtette, hogy a bécsi „*Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn*” egyik főteendője ennek a mozgalomnak a politikai támogatása. (A beszámoló más helyén szó esik arról, hogy *Seidel* más alkalommal is foglalkozott magyarországi német ügyekkel. Így 1909. aug. 30-án a *Neue Zürcher Zeitung*-ban vezércikket közölt „A németek Magyarországon és a Szerémségben” címmel.) – 1909 nyarán a *Verein* tiltakozó körlevelet intézett a Budapesten tartott XVI. nemzetközi orvoskongresszuson részt vevő német delegátusokhoz. A körlevélben az egylet figyelmeztette a német delegátusokat, hogy a kongresszus záróbankettjén részt vesz *Apponyi* kultuszminiszter is, akiről – az 1908. évi berlini békekongresszussal kapcsolatban – megírta *Björnson*, hogy miatta nem megy el a kongresszusra, mert „nem tárgyalhat a világbókérői egy *Apponyival*, aki saját országában békétlenséget szít a nemzetiségek mértéktelen elnyomásával”. – Az elnöki beszámoló az erdélyi szász és a magyarországi német összefogás demonstrációjaként említi az erdélyi szász mezőgazdasági egyletek 1909. okt. 2-án és 3-án tartott szászsebesi közgyűlését, melyen a magyarországi svábok népes küldöttséggel képviseltették magukat. A *Verein* 1909. okt. 3-i, a Pozsony melletti Berg-ben (Ausztria) rendezett vándorgyűlését – az *Ostdeutsche Rundschau* 1909. okt. 14-i tudósítása szerint – a Berlin melletti Friedenauban élő *Korodi Lutz*, az évekkel előbb Németországba emigrált, nagynémet irányzatot valló erdélyi szász nemzetiségi képviselő táviratban üdvözölte. A magyarországi némettség „népi helyzetéről és elnyomásáról” ekkor *Heinz Vilmos* tartott előadást. I. *Patry*, az egylet elnöke pedig – a beszámoló szövege szerint – „a Nyugat-Magyarországról megjelent tagtársaknak a szoros szervezkedést ajánlotta, német népi alapon”. A bergi vándorgyűlésen elhangzottak miatt Moson megye törvényhatósága tiltakozó határozatot hozott, és a pozsonyi *Die Reform* című hírlap is támadta a *Verein* akcióját. Mindez nem akadályozta a *Verein* vezetőit abban, hogy a külföldi sajtópropagandát kiszélesítsék. 1909. nov. 20-án a *Verein* „tagtársa”, *Christian Dreikorn* „A némettség Magyarországon” címmel izgató hangú hosszabb cikket közölt a magdeburgi *Sachschauban* (Szász Szemle). A cikkíró szerint „a magyarok balgán cselekszenek, ha a magyarhoni németek elnyomásával elkeseredett ellenfeleiké teszik Közép-Európa 80 millió németjét, természetes szövetségeseiket a szláv világuralmi vágyakkal szemben”. – 1909. december közepén az egylet külügyi osztályának körlevele foglalkozott a budapesti közép- és szakiskolákban indított német nyelvtanfolyamokkal, melyekre több mint kétezeröttszázan jelentkeztek. A körlevél a tanfolyamok indítását a német közvetítő nyelv szüksége elismerésének mondja. Még örvendetesebb volna – jegyzi meg az egyleti beszámoló – ha... „a rendelkezés ama felfogás világos kinyilatkoztatásának volna tekinthető, amit *Apponyi* gróf a berlini interparlamentáris békekongresszuson a német nyelv és kultúra értékéről kifejezésre juttatott.” (Mint ismeretes, *Apponyi* ekkor az alábbi emlékeztető szöveget mondta a „német kultúrfölény”-ről: „Ha egy holdbéli ember pottyanna a földre, és megkérdezné, milyen nyelven tanuljon, hogy az egész emberiség kultúráját felfoghassa, én a németet ajánlanám.”) – 1909. végéről a *Verein* elnöke idézi *Korodi Lutz*-nak a *Deutsche Erde* (Német Föld) folyóiratban megjelent cikkét a pest-budai németsegről; a cikkíró szerint „minden magyarosító rendszabály ellenére” a német nyelv ismerete lényegesen emelkedett a magyar fővárosban. Az elnöki beszámoló ezután foglalkozik *Brandsch* Rudolf erdélyi szász képviselő „A magyarországi némettség terjeszkedése a legutóbbi 50 évben” című, az ismertett jelentés külön fejezeteként közölt cikkével. – Miután Moson megye törvényhatósága az osztrák belügyminisztertől az egylet feloszlását kérte, a *Verein* hosszabb feliratot intézett az osztrák belügyminiszterhez. A feliratban a vezetőség annak a véleményének adott kifejezést, hogy az 1907. febr. 12-én engedélyezett egylet működése nem áll ellentétben a magyar törvényekkel sem, hiszen az 1868. évi nemzetiségi törvény a németet törvényesen elismert nemzetiségnek, az „egységes politikai nemzet egyenjogú tagjának” tekinti. Deák pedig 1872. jan. 23-i beszédében deklarálta minden nemzetiségnek azt a jogát, hogy gyermekeit nevelje és kiművelje. – Az egyleti beszámoló ezután foglalkozott a bécsi helyi csoport 1910. febr. 23-án, az itteni Tanítók Házában tartott alakuló nagygyűlésével. Ekkor *Kremling* Bruno építész tartott előadást a dél-magyarországi németsegről. Néhány nappal később a währingi (Wien, 18. kerület) német egyesületi székházban rendezik meg a magyar korona német főiskoláinak egyesülete fennállása tízéves jubileumi ünnepségét. Ebből az alkalomból az erdélyi szász főiskolások csatlakoznak az egylethez, hogy ezzel is erősítsék „a német ifjúsági egységet”. – A *Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn* vezetőségének jólétesülttségére jellemző, hogy beszámolójukban teljes szövegében közlik *Khuen-Héderváry*, mint a belügyminisztérium vezetésével ideiglenesen megbízott miniszterelnök bizalmas törvényhatósági rendeletét, melyben megvonja az egyesület nyomtatványaitól a magyarországi postai terjesztés jogát. 1911. júniusában – a közölt egyleti beszámoló szétküldésekor – tehát nyílt és éles harc áll a nagynémet politikai célkitűzéseket szolgáló egyesület és a németbarát kül- és kultúrpolitika útját járó munkapárti kormányzat között.

Május 26.: az evangélikus teológia egy magyarországi származású hallgatójának 20 K összegű támogatás engedélyeztetik.

Elhatározzuk, hogy védjegybélyegünk második kiadását (100.000 darabot) 11-szín-nyomásra nyomdába adjuk. Beszerzünk 200 darab egyesületi jelvényt. Elhatározzuk, hogy ezentúl minden szerdán központi vezetőségi ülést tartunk.

Június 2.: Komárom megye egy német községében templom építésére 10 K összeg engedélyeztetik.

Július 7.: Elhatározzuk Schwicker Henrik prof. művének: „A németek Magyarországon” beszerzését 6,72 K összegért.

Szeptember 9.: egy egyesületi tag beszámol nyugat-magyarországi és szlavoniai utazásáról.

Egy Magyarországon megjelenő német folyóirat számára az augusztustól 1910 januárig bezárólag terjedő hónapokra 60 K támogatás engedélyeztetik.

Egy Magyarországon tanuló evangélikus teológiai hallgató bejelenti a felettes hatósága által kikényszerített kilépését. Elhatározzuk, hogy Schiller költeményeinek és drámáinak a sváb Schiller-egylet által egy kötetben megjelentetett kiadásából 20 darabot szerzünk be egyesületi költségen, és magyarországi német olvasóköroeknek küldjük ki.

Szeptember 15.: egyesületi könyvtárunkból 20–20 kötetet engedünk át egy nyugat-magyarországi és egy szlavoniai könyvtárnak.³

Szeptember 22.: egy evangélikus teológiai diáknak 40 K kölcsönt engedélyezünk.

Szeptember 29.: kérdést intézünk Carl Pochaska Teschen-i udvari könyvkereskedéshez, hajlandó volna-e új kiadást készíteni Schwicker művéből: „A németek Magyarországon”.

Október 13.: a központi vezetőség ülésén élénk üdvözléssel kísértén megjelenik egy tekintélyes dél-magyarországi tagunk. Elhatározzuk, hogy egy leti tisztviselő alkalmazása. Hozzájárulunk alkalmas művek vásárlásához 26,50 K összegért két magyarországi német könyvtár számára.

Október 20.: iskolaügyi szakosztály alapítása határozzuk el; vezetését háromtagú bizottság vállalja, amelynek tagjai egyben a központi vezetőséghez is tartoznak. A magyar korona országai-ból beérkező évi tagdíjakat kizárólag erre a célra fordítjuk.

Október 27.: elhatározzuk egy Nyugat-Magyarországon megjelenő hetilap megrendelését egy-letti költségen.

November 3.: egy szlavoniai származású orvostanhallgató november, december és január hónapokra 20–20 K támogatást nyer, egy Buda-Pesten állomásozó ezred altisztjei számára könyvadomány (10 kötet) engedélyeztetik.

November 10.: jóváhagyunk 8,60 K összeget könyvvásárlásra.

November 24.: a központi vezetőség ülésén kedves vendég jelenik meg Nyugat-Magyarországról. A központi vezetőség egy tagja kiváló magyarországi németek fényképeinek gyűjtését indítványozza. Egy nyugat-magyarországi férfi- és ifjúegyletnek könyvadományt engedélyezünk.

December 1.: elhatározzuk egy gyűjtőpersely⁴ beszerzését. Határozatot hozunk 200 egyletti jelvény megrendelésére.

A központi vezetőség egy tagja havonta előadóest rendezését javasolja.

December 7.: az erdélyi szász nemzeti egyház egy kiváló tagjának átnézésre átengedjük Schwicker művét.

December 15.: dr. Albrecht Antal, Schinagl Rudolf tartományi törvényszéki tanácsos urak és az elnök bevásárlatnak az iskolaügyi szakosztály vezetőségébe.

December 22.: az elnök beszámol egy kedves nyugat-magyarországi honfitársunkkal való találkozásról.

Egy főiskolai hallgatónak tanulmányai befejezéséhez 100 K kölcsönt nyújtunk.

1910. január 5.: fontolóra vesszük továbbképző iskola felállítását Marcheggen pozsonyi látogatók számára.

Elhatározzuk 200 alapítólevél beszerzését 145 K árban.

Egy havi folyóirat kiadójának 1910 első félévére 60 K összegű támogatást adunk.

Január 19.: a havi gyűlésen Müller-Guttenbrunn Ádám úr felolvassa „A szülőföld harangjai” [Die Glocken der Heimat] című regényének legszebb részeit.

Január 26.: a Német Iskolaegyesület és a Délvidék vezetőségeit felkérjük, hogy a „Die Karpathen” című kitűnő folyóiratot helyi csoportjuk könyvtára számára történő megrendelésükkel támogassák. Hasonló felkérést intézünk a magunk helyi csoportjainak vezetőségéhez. Elhatároz-

³ Ez a pont a lapszálon vastag kék ceruzajellel megjelölve.

⁴ Önkényesen képzett szó, az eredeti szövegben: *Sammelturm*.

tatik, hogy az egyesület minden rendezvényén csak tagok által bevezetett vendégeknek szabad résztvenni.

Február 9.: *Heinz Vilmos*⁵ úr beszámol helyi csoport alakításának lehetőségéről Marburg an der Lahn-ban.⁶

Március 2.: az újonnan alapított bécsi általános helyi csoport vezetősége képezi a következő rendes közgyűlésig a központi vezetőséget, a már fennálló helyi csoportok hozzájárulásának fenntartásával.

Március 9.: a központi vezetőség ülésén megjelentek a következő urak: Seidel Otto Münchenből, dr. Lutz András Landskorn-ból⁷ és Gross Ervin Nagyszebenből.

Március 23.: *Heinz Vilmos*⁸ úr beszámol az asszony- és leánycsoportok alapító közgyűléséről, továbbá az *Ebenfurth-i helyi csoport*⁹ alapítási előkészületeiről. Kremling Bruno úr jelentést tesz a Wiener-Neustadt-i helyi csoport közgyűléséről. Elhatározzuk megfelelő német kereskedőcégek felszólítását, hogy legközelebbi évi jelentésünkbe hirdetéseket iktattassanak be.

Március 20.: részvételünket határozzuk el az erdélyi szászok bécsi egyesületének pozsonyi kirándulásán.

Április 13.: egy magyarországi származású német magántisztviselőnek 6,20 K utazási segélyt engedélyezünk.

Heinz Vilmos úr helyett Fink Károly úr bízta meg az irodai ügyek vezetésével. *Heinz Vilmos úr beszámol kétnapos nyugat-magyarországi útjáról.*

Április 20.: Wasserburger postatanácsos úr beszámol a galíciai németek szövetségének utolsó évi jelentéséről. Megállapítottuk évi jelentésünk hirdetési díjait.

Április 27.: egy magyarországi főiskolai hallgatónak 50 K összegű támogatást nyújtunk.

Május 3.: felkérjük az ebenfurti helyi csoport két tagját, képviseljék az egyesületet a nagyszebeni férfitársaság 50 éves alapítási ünnepélyén. Egy magyarországi német főiskolai hallgatónak 25 K kölcsönt engedélyezünk.¹⁰

⁵ Kék ceruzával aláhúzva.

⁶ Németország Hessen tartományában.

⁷ Landskron Csehországban?

⁸ Kék ceruzával aláhúzva.

⁹ Ua.

¹⁰ A magyarországi német nemzetiségi mozgalom „allddeutsch” számai vizsgálatához tartozik Steinacker Ödön (Edmund Steinacker) és a müncheni *März* egykorú szoros kapcsolata is. – Steinacker 1910. július elsején feltűnést keltő és nyilvánvalóan sugalmazott cikket közöl a folyóiratban „a monarchia organikus egységét zavaró magyar kérdésről”. (*Die ungarische Frage* – März 1910. júl. 1; 1–10. l.) – Az egykorú magyarországi nemzetiségi problematika egyébként még egy cikkel szerepel a *März*-nek ebben a számában. Ebben a második cikkben a folyóirat az 1910. évi Khuen–Tisza-féle országgyűlési választások súlyos visszaéléseit bírálja (L. 68. sz. irat.)

1911 máj. 13

Bartal Aurél, Pozsony megye főispánja jelentése gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz a megyei törvényhatósági bizottság szlovák nemzetiségi résztvevőiről¹

ME 1911–XLI–2931
(Eredeti kézirásos irat)

42 biz./1911.

Tárgy: A tót nemzetiségi a vármegyei törvényhatósági bizottságában.

Miniszterelnök Úr!

A vármegyénk² e hó 8-án tartott közgyűlésében oly jelenségnek voltunk tanúi, melyről szükségesnek tartom, hogy Nagyméltóságodnak külön jelentést tegyek.

Ezen közgyűlésben láttuk *ugyanis először tömören felvonulva a tót nemzetiségi bizottsági tagokat*, akik *Juriga Nándor*, dr. *Ivánka Milán* vezetése alatt tüntelőleg elfoglalták azon helyeket, melyeken eddig a vármegye főurai s előkelőségei ültek.

Az első eset volt vármegyénk történetében, hogy a tótok az üresedésbe jött s e gyűlésen betöltésre került 2 közigazgatási bizottsági, 1 központi választmányi tagságra saját pártjukbeli jelölteket állítottak, s azokra egységesen, 33-an leszavaztak.

A nagyszombati járásban megválasztott tótajkú paraszt bizottsági tagok eddig még nem csatlakoztak

a nemzetiségihez, ami dr. Perger Kálmán ottani főszolgabíró *érdeme*, de *hogyan meddig* lesz az képes őket Juriga és társai befolyása ellen megvédeni, azt nem tudhatjuk.

Juriga, akit ezelőtt a gyűléseken nem láttunk, most itt szóvivő kezd lenni, indítványokat tesz, s miután ezek – eddig legalább – olyan természetűek voltak, hogy el kellett fogadni, ezzel emeli tekintélyét a tótok előtt.

Habár ez *idő szerint még a többségtől távol áll a tótság, félni lehet, hogy a legközelebbi megyebizott-*

sági tagválasztásnál a tót járásokban kiszorítják egészen a magyar érzelmű bizottsági tagokat, és támogatást találva a néppárti érzelmű papokban, veszélyessé tehetik a helyzetet a magyarságra nézve.

Ettől annál inkább lehet tartani, mert a virilistáknak fele *izraelita nagybérlok és kereskedők* áll, akik a gyűlésekre *be nem jönnek*, továbbá van köztük 26 katolikus pap – *többnyire tót vidéki* –, akikre szintén nem lehet számítani.

Pozsony vármegye lakosságának mintegy ³/₅ része tót, s a tótság éppen a legvagyonosabb.

Amíg a főszolgabírák befolyásolni tudták a népet, a bizottságban alig volt tót paraszt; tisztviselőket, jegyzőket választották be, az a pár ügyvéd, aki mint virilista bent volt, meg se merte próbálni a szereplést, s így a sokkal csekélyebb számú magyarság dominált.

Ezt az álláspontot fenn tudtuk tartani évtizedeken át, sem a vármegyei bizottsági, sem képviselőválasztásoknál a numerice többségben levő tótság nem tudott érvényesülni, egyetlen jelöltjét se tudta behozni sem a megyei bizottságba, sem képviselővé.

¹ Az irat első oldalának jobb felső sarkában a következő piros, illetve fekete ceruzával írt feljegyzés olvasható: „Ludovy Novini [sic, helyesen Ludové (é. Slovenské Ludové) Noviny] – A földművelési és kereskedelmi tárcánál az ígért felszólalás elmaradt”. – Az irathoz I. mell. a Slovenské Ludové Noviny 1911. máj. 12; 19. számát, melynek 4. oldalán levő az 1911. máj. 8-i Pozsony megyei törvényhatósági bizottsági ülésről adott beszámolóját (Prešporok. Prešporské stoličné shromáždenie) a miniszterelnökségi előadó kék ceruzával bekerítette. – A Khuen-kormány szlovák vonatkozású kormányzati irataiból I. még a minisztertanács 1911. febr. 12-i határozatát „az északi megyék inséget szenvedő kistermelői megsegítéséről”, valamint e tárgyban *Lukács László* ekkori pénzügyminiszter két minisztertanácsi előterjesztését *Szentistvánpaták* és *Felsőcskóc* Trencsén megyei községek kamatmentes állami inségkölcsönben való részesítése tárgyában. (MT 1911:4/14, ill. 1912:1. és 6.) – A Bartal-jelentéssel csaknem egyidőben hangzott el a képviselőházban *Juriga Nándor* szlovák nemzetiségi képviselőnek az országgyűlési nemzetiségi párt nevében mondott részvétnyilatkozata *Hieronymi Károly* kereskedelemügyi miniszter elhunytá alkalmából. (L. Képv. Napló, 1910–15, VII. 182–3. l.) – A részvétnyilatkozat jelentőségét aláhúzza az a körülmény, hogy *Hieronymi Károly* mint az első Wekerle-kormány belügyminisztere tiltotta be 1894-ben, ill. 1895 januárjában a román nemzeti párt és a komité további működését. (Vö. *Iratok* II. 275–6. l.)

² Kiemelések piros ceruzával.

A 901. évi képviseléválasztásnál sikerült Szentjánoson és Nagyszombatban először tót nemzetiségi jelölteket megválasztani. Azonban már az 1905-iki választásnál visszahódítottuk a két kerületet tőlük.

Az 1907-ki választásnál azonban 4 kerületben győzött a tót nemzetiségi jelölt, melyek közül egyet, a bazinit, időközi választásnál néppárti jelölttel kibuktattuk, a legutóbbi választásnál pedig visszanyertük a nagyszombatit is.

A tót nemzetiségi pártnak a képviseléválasztásnál 1907-ben elért sikereinek következménye volt, hogy a malackai és pozsonyi járásokból már 1907-ben nagyobbára tót parasztok kerültek a vármegyei bizottságba, s hogy a múlt ősszel is sikerült 20 emberüket behozni.

A tót nemzetiségi propaganda, székhelyét igen ügyesen áthelyezte Turócszentmártonból Pozsonyba, az igen vagyonos, intelligens tótság központjába, itt adja ki lapját a „Ludove Noviny”-t, itt jönnek össze vezetőik, s hogy mily eredménnyel dolgoznak, legfényesebben igazolja, hogy immár elérkezettnek látták az időt arra, hogy a megyei közgyűlésen nyíltan mint párt lépjenek fel.

Úgy látszik, hogy az *enyhe, concilians bánásmód*, melyben most a kormányzat őket részesíti, nemhogy ennek viszonzásaként simulékonyabbá tenné, hanem ellenkezőleg, az *engedékenységekben gyengeséget látva, agresszivitásra és praepotentiara serkentené őket*.³

Hogy a tótok felvonulása tényleg tüntető szándékkal történt, ezt legjobban bizonyítja a „Ludove Noviny” idecsatolt száma, melyben a közgyűlés előzményeiről s annak lefolyásáról s a tótoknak abban vitt szerepléséről ír.³

Kötelességemnek tartottam ezeket Nagyméltóságod tudomására hozni, nehogy később netán bekövetkezhető bajok esetében a köteles előrelátás hiányával legyek vádolható.

Pozsony, 1911. május 13-án

Bartal s.k.
főispán

91

A nemzetiségi kérdés az 1911. évi kereskedelemügyi költségvetés képviselőházi vitájában

A

1911 máj. 16

*Radičević Lőrinc horvát–szlapon képviselő felszólalása a társországok vasútügyi és iparfejlesztési kívánságairól a kereskedelem- és iparügyi költségvetés tárgyalásakor*¹

Képv. Napló, 1910–15, VII. 389–391. l.

Radicsevics Lőrinc: (horvátul kezdi beszédét, melyet magyarul a következőképp folytat): T. képviselőház! A kereskedelemügyi minisztérium szakkörében Horvátország feletle fontos érdekei Magyarországgal kötött közjogi egyezményen alapuló közösségre bíznák. Így vélte érdekeit leg-

³ A bekezdés a lapszövegen kettős piros ceruzajellel.

¹ Az 1911. évi kereskedelmi költségvetés részletes vitájában felszólalt még Szikcsák Ferenc szlovák nemzetiségi képviselő is. Kérte a szlovák lakosságú megyék iparosításának fokozását, a természeti erők korszerű kihasználását. (Képv. Napló, 1910–15, VII. 429. l.) – A tárca-költségvetési tárgyalások közül még az egykorú *közoktatásügyi* költségvetés vitájában foglalkoztak a nemzetiségi kérdéssel. Ennek keretében 1911. máj. 20-án Bogdan Zsivko kormánytámogató (munkapárti, törökbecsei ker.) szerb képviselő új középfokú reáliskolák és középfokú mezőgazdasági szakiskolák felállítását kérte. (Képv. Napló, 1910–1915, VII. 499–501. l.) Három nappal később, 1911. máj. 23-án Tisza mondotta el – a költségvetés tárgyával aligha összefüggő, nevezetes kétirányú támadását „az ultraradikális szektává átalakuló szabadkőművesség és az ultramontán katolikus irányzat” ellen. (Uo., VIII. 14–20. l.) Május 27-án a körösbányai kerület román nemzetiségi képviselője, Damian Vazul, a brádi gör. kel. gimnázium volt igazgatója szólalt fel. Gondosan felépített beszédét gazdag statisztikai anyaggal illusztrálta. Adatai szerint a 3.861.000 korona középiskolákra szánt segélyből a román középiskolák 820 ezer korona támogatást kapnak. Az iskola-karbantartási „kárptólás” 2 és fél millió segélyösszegéből viszont csak töredék 45 ezer, illetve 13.600 korona jut az 1802 gör. kat., illetve 1511 gör. kel. népiskolának. – A 6 millió 28 ezer koronányi

jobban megvédeni, s ha mindig az a szellem és azok az intenciók érvényesültek volna, amelyek az egyezmény megkötésekor szolgáltak alapul, akkor a horvátoknak nem lenne okuk elégedetlenségre. A közösségre bízott gazdasági érdekek igazságos istápolása különösen alkalmas volna a közösség testvéri érzetét megerősíteni. Sajnos azonban, a mérvadó körök nem igyekeztek eléggé Horvátország gazdasági viszonyait tanulmányozni, és működésüket azokhoz illeszteni. Így pl. a vasúti és forgalmi politika nem volt mindig igazságos tekintettel Horvátország érdekeire. A vasúti hálózat nem alkalmazkodik mindig hazánk földrajzi fekvéséhez.

Ezzel röviden fel akartam a t. Ház figyelmét hívni a forgalmi és vasúti politikára, amelyre nézve az az óhajunk, hogy több tekintettel legyen hazánk gazdasági szükségleteire. E szerint az a kívánságunk, hogy hazánk kapja meg azon vasúti összeköttetéseket, amelyeket Horvátország érdekei sürgősen megkövetelnek, s amelyeket lakosságunk várva-vár. Így a krapina-rohitschi vasúti összeköttetés rövid, de régóta kívánt vonalrész; úgyszintén a károlyváros-metlikai és samobor-breganai vasúti összeköttetés...

Sürgeti a likai vasútvonal megépítését, a vasúti tarifák arányos rendezését. Hosszasan ismerteti „a horvátok mellőzését a vasúti igazgatásban” és a horvát nyelvű vasúti szakoktatás hiányát. Sürgeti, hogy a posta- és távirtda-igazgatásnál a társországok területén mind a külső, mind a belső szolgálatban a horvát legyen a hivatalos nyelv. – Előnytelennek mondja Horvát-Szlavonország helyzetét az állami közutak vonatkozásában is. „Míg Magyarországon – mondotta – 8948 kilométer állami közút van, addig Horvát-Szlavonországban csak 1166 km.” Végül Horvát-Szlavonország arányos iparpártolása ügyével foglalkozott.

...Kiindulva tehát abból az álláspontból, hogy Horvát-Szlavonország gazdaságilag és iparilag külön terület, azt kívánjuk, hogy az államsegélyek és kedvezmények engedélyezésénél igazságosan tekintetbe vételessék a horvátországi ipar és ehhez képest Horvát-Szlavonország részére az állami eszközökből arányos rész biztosíttassák olyképpen, hogy ami ezen arányos részünkből az egyik évben esetleg nem használtatnék fel, az javunkra a következő évre vitessék át.

Mellesleg legyen megemlítve, hogy az iparfejlesztésről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával az 1906. évi november 7-iki országos ülésen Kossuth Ferenc volt kereskedelemügyi miniszter úr kijelentette, hogy a kormány a ház elé egy, ipar támogatására szükséges hitelről szóló törvényjavaslatot szándékozik terjeszteni, amelybe Horvátország számára is egy állandó, pontosan megállapítandó összeg fog felvétetni. De ilyen törvény nélkül is előirányzandó volna a közös kormány által az állami költségvetésben egy bizonyos összeg az ipar támogatására Horvátország területén.

Végül még azt kívánjuk, hogy a horvát ipar az iparfejlesztésről szóló törvény II., a nyilvános beszerzésekről szóló fejezetében az ország, a törvényhatóságok és a hivatalok szükségleteinek fedezésére szolgáló nyilvános beszerzésekre nézve megállapított kedvezményekben részesüljön és hogy egyáltalában a beszerzéseknél kellő tekintetbe vételessék a horvát ipar.

Mindezen óhajainknak, melyeket a mai beszédem folyamán volt szerencsém a magas ház elé

egyházi segélykeretből a román gör. kel. és gör. kat. egyházra alig 100 ezer korona esik. Befejezésül sérelmezi a jórészt a román nemzetiségű tanítókat érintő iskolai fegyelmi ügyek számának megnövekedését. (Uo., 53–54. l.) – A vitában 1911. máj. 27-én felszólaló erdélyi szász *Brandsch* Rudolf, a nagyszebeni II. választókerület munkapárti programmal megválasztott képviselője bírálta az ottani szász iskolákban alkalmazott oktatási módszert, és hangsúlyozta az anyanyelvi oktatás szükségességét. (Uo., 56. l.) – Az ülés folyamán *Apponyi* reflektált *Damian* Vazulnak az 1907. évi népiskolai törvényt bíráló és *Tisza* Istvánnak az ultramontán katolikus irányzatot elmarasztaló kijelentéseire. (Uo., 56–65. l.) Érdekes kettősség jellemezte *Mangra* Vazul, a magyarcsékei kerület munkapárti programmal megválasztott román képviselője, *Tisza* egyik nemzetiségpolitikai tanácsadója 1911. jún. 2-i felszólalását, aki a kormány közoktatási politikáját elfogadva, hevesen támatta az érvényben levő 1907. évi *Apponyi*-féle népiskolai törvényt. (Uo., 166–169. l.) Jún. 8-án *Juriga* Nándor néppárti szlovák nemzetiségi képviselő felszólalása során a szlovákok kultúrpolitikai „egyenjóságúsítását” kérte. (Uo., 335–336. l.) – 1911. jún. 16-án gr. *Zichy* János vallás- és közoktatásügyi miniszter választott a vitában elhangzottakra, köztük a nemzetiségi felszólalásokra; *Damian* Vazulnak válaszolva kijelentette, hogy a gör. kat. iskolákra vonatkozó adatai nem helytállóak, mert 1909/10-ben 1941 gör. kat. tanító részesült összesen 1.189.060 korona államsegélyben, „tehát egy-egy tanítóra – számításai szerint – 597 korona esik, míg például a római katolikusoknál 460 korona... a reformátusoknál pedig 530 korona jut.” Ugyanakkor ő is elismeri, hogy „a gör. kel. tanítók segélyezése visszamaradt. Ennek egyik oka azonban az – mondotta – hogy a gör. kel. szerb és a gör. kel. román iskolák tulajdonképpen nagyon sporadikusan kérik ezt a segélyt...” (Uo., 377–381. l.)

a horvát képviselők nevében felsorolni, jogossága azon közös kiegyezésen alapszik, mely a Magyarország és Horvátország közötti államjogi viszonyt rendezi, s azért bátor vagyok azoknak teljesítését az igen t. miniszter úrnak, valamint a magas kormánynak is a legmelegebben ajánlani.

Fent felsorolt követeléseinknek teljesítése egyúttal reális biztosítéka annak, hogy Magyarország visszatér ismét azon törvényes álláspontra, a melyet Horvát- és Szlavonországek iránt a haza bölcse foglalt el, és csak az egymás közötti jogi szférának tiszteletbentartása fogja lehetővé tenni a Magyarország és Horvátország közötti kordialis viszonyokat.

Abban a feltevésben, hogy követeléseink teljesedésbe is fognak menni, én és képviselőtársaim a kereskedelemügyi minisztérium költségvetése mellett fogunk szavazni. (*Zsivió-felkiáltások jobb-felől.*)

B

1911 máj. 16

Gr. Batthyány Tivadar beszéde Radičević Lőrinc horvát-szlavon képviselőnek a horvát vasútügy és a társországi iparfejlesztés kérdéseivel foglalkozó felszólalásával kapcsolatban a kereskedelemügyi költségvetés tárgyalásakor

Képv. Napló, 1910–15, VII., 391–392. l.

Gr. Batthyány Tivadar: T. Ház! Már maga a parlamentáris illem és szokás megkívánja, hogy előttem szóló t. képviselőtársam beszédével lehetőleg röviden foglalkozzam. A magam részéről nemcsak kifogás alá nem veszem, sőt helyeslem azt, hogy horvátországi t. képviselőtársaim a vita során Horvát–Szlavonországek kívánalmait szakszerűleg és tárgyilagos formában előterjesztik. Ez nemcsak joguk, ez mint képviselőknek kötelességük is. (*Helyeslés.*) Én tehát ismétlem, igen örvendek, ha az egyes tárcáknál, melyeknek hatásköre kiterjed Horvát–Szlavon- és Dalmátországek területére, a t. urak e jogukkal élnek, s kérelmeiket is előterjesztik.

Ami magát a t. képviselőtársam által előterjesztett petitumsorozatot illeti, ugyancsak a legnagyobb őszinteséggel kijelentem, hogy az ő kívánalmainak egy részét magam is megoldandónak tartom és helyeslem. Így azt, midőn a horvát–szlavon vasúthálózat kiépítését követelik.

A magam részéről is nagy súlyt helyezek a likai vasútra, a samobori vasútra, a károlyváros-metliki vasútra. A mi a Krapina és Rohitsch közti vonalat illeti, erre nézve, úgy első hallásra és anélkül, hogy ezzel a kérdéssel kissé behatóbban foglalkoznám, nem merném azt mondani, hogy ennek a vasútnak a kiépítését is feltétlenül támogatom. Elismerem azt, hogy e vasút kiépítése gazdasági szempontból fontos és szükséges; minthogy azonban itt egy osztrák összeköttetéssel állunk szemben, s miután azt látom, hogy Ausztria a maga jogait tarifális szempontokból a legszélsőbb fokig Magyarország és társországai érdeke ellen érvényesíti, az okból én mindig a legnagyobb szépszissel állok egy új osztrák és magyar összeköttetéssel szemben. Elvileg ez ellen sem teszek kifogást, hanem igenis megvizsgálandónak tartom, hogy általános vasúttarifális szempontokból milyen hatása lenne ennek a vasútnak, ha kiépítették.

Abban, amit igen t. képviselőtársam a tarifapolitikára vonatkozólag mondott, valamint egyáltalában egész beszédjének tenorjában azt találok, hogy t. képviselőtársam ugyan elismeri azt, hogy az 1868:XXX. t.-cikk értelmében Magyarország és Horvát–Szlavonországek közgazdaságilag egységes területet képeznek; én azonban a t. képviselőtársam egész beszédében azt a törekvést látom átcillámlani, hogy ő e gazdasági egységes területnek elismerése mellett tulajdonképpen két külön gazdasági területre törekszik. Ebből a szempontból tehát én az ellen, hogy Horvátország érdekeinek megfelelő vasúti tarifapolitikát folytassunk, egy szót sem szólok; ha azonban az lenne a t. képviselőtársam törekvése, hogy a gazdasági önállósági egység alapján egy külön horvát és külön magyar vasúti tarifapolitikát létesítsünk, akkor nemcsak közjogi szempontból, nemcsak a birodalom, nemcsak a magyar szent korona országainak területi egysége, hanem maguknak a t. horvát barátainknak érdeke szempontjából is ez ellen a felfogás ellen állást foglalnék (*Helyeslés a szélsőbaloldalon.*), mert tagadhatatlan, hogy a magyar tarifapolitikába a horvát érdekek sokkal jobban belevonhatók, mint hogyha ott egy külön, kis, lokális tarifapolitikát csinálunk. (*Helyeslés a szélsőbaloldalon.*)

A horvát nyelv alkalmazása tekintetében az én álláspontom a t. képviselőtársaméval szemben igen egyszerű és röviden az, állok a törvénynek alapján. (*Helyeslés.*) Amit a törvény önöknek biztosít, azt kapják is meg, hajtsák végre az egész vonalon...

Ezt az elvet kívánja érvényesíteni az iparfejlesztés és iparpártolás terén is. „Én azt tartom – mondotta ekkor *Batthyány* Tivadar –, hogy igenis annyi gyárat kell támogatni anyagilag is, amennyi az ország érdekeinek kielégítésére szükséges. Tehát találkozunk itt anélkül, hogy a szeparasztikus törekvések alapjára kellene helyezkedni.” – A vasúti nyelv kérdésében hajlandó „elmenni a legvégső határig”, kész minden alkalmas intézkedéssel elősegíteni, hogy minél több horvát-szlavonországi illetőségű lépjen a magyar államvasutak szolgálatába. Feltétlenül kívánatos azonban – véli –, hogy a vasúti tisztviselők tudjanak magyarul, mert különben a központi adminisztrációban nem alkalmazhatók. – Végül kéri, hogy ne csupán a magyar nyelv horvátországi használata ellen emeljenek szót, „ugyanazzal az erővel igyekezzenek a német nyelvet is Horvátország területéről kiküszöbölni”.

92

*Iratok a magyarországi szerb egyház politikai-szervezeti kérdéseiről az 1911. évi karlócai gör.kel. szerb nemzeti-egyházi kongresszus berekesztését követő szakaszon*¹

A

1911 jún. 13

*A szerb radikális sajtó elmarasztaló közleménye az 1911. évi gör.kel. szerb nemzeti-egyház kongresszus munkájáról*²

Vasárnap a királyi biztos berekesztette kereken hat héten át üléselő egyházi kongresszusunkat³. Ha a kongresszus végzett munkáját tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy ez a kongresszus az eddigiékhöz viszonyítva⁴ szégyenteljes volt. Hiszen népünk ezt a kongresszust *cigánykomédiának*⁵

¹ Az 1911. évi karlócai gör. kel. szerb nemzeti-egyházi kongresszus fordulópontot jelent a magyarországi szerb kongresszusok történetében, amennyiben az itt hozott határozatok kétségkívül hozzájárultak a szerb egyházi önkormányzat közeli felszámolásához. – Az 1911. évi kongresszus folytatása és befejezése volt az 1910. máj. 16-án összeült és az év jún. 16-án – tehát egyhónapos üléselés után – elnapolt 1910. évinek. Az 1910. évi nemzeti-egyházi kongresszus – mint azt a szerb radikális párti kongresszusi képviselői töredéknek a magyarországi szerb néphez intézett felhívása (*Narodu srpskom – A szerb néphez!* – *Zastava* 1910. jún. 20. sz. Vcikk.) is részletezi – főtörekvése az ez évi kongresszusi választásokon alulmaradt radikálisok korábbi kongresszusi uralma nyomainak eltüntetése volt. Az „új koalíció” (szerb klerikálisok és a horvátországi szerb függetlenek, illetve ahogy magukat nevezik „a szerb autonóm demokrata és néppárt új koalíciója”) elmozdítja a szerb kongresszusi szervezetből és az egyéb nemzeti-egyházi szervezetek többségéből az állandó tisztviselőket, az általa létrehozott revíziós bizottság eljárást indít a volt radikális párti uralom egyházi intézményi vezetősége és gazdasági ügyintézői ellen. Az új kongresszusi koalíció elrendelte, hogy a kolostori földeket ezentúl nagy egységekben, két-két ezer holdanként kell bérbeadni, amivel lényegében kijátszotta a korábbi, a radikálisok által bevezetett (igaz éppen-hogy elindított) kisbérlet-szerződési eljárást. – A szóban levő felhívás, s ezt megelőzően az egyházi választások előestéjén tartott karlócai metropoliai nagygyűlés elítélte a *Szerb Független Párt, Khuen és Tomašić* horvát bán választási és később is fennmaradt érdekszövetségét, mely a radikálisok kongresszusi választási vereségének közvetlen előidézője lett. Fontos feljegyeznünk, hogy az említett felhívás már ekkor – 1910. júniusában – figyelmeztet a szerb klerikálisok és a szerb függetlenek taktikai, valójában nemzetiségi érdekeket sértő szerepére az egyházi önkormányzat ügyében. – Mindaz, amit az 1910. évi szerb radikális párti kongresszusi felhívás a nemzeti-egyházi önkormányzat ellen irányított veszélyként feltüntet – az 1911. évi kongresszusig bezárólag a gyakorlatban bekövetkezett. Ezen a kongresszuson került először a kormányzattól függő felsőklérus és szövetségei kezébe az egész kongresszusi és intézményi szervezet, amiben kétségkívül része volt a nemzeti-egyházi alapok és alapítványok terén a több mint félévtizedes kongresszusi vezetése idején sorozatos hibákat elkövető, könnyelmű és balkezes gazdasági politikát folytató radikális uralomnak. – Az 1911. évi kongresszus munkáját bíráló radikális értékelés (A) viszont nem jár messze a valóságtól az önkormányzatot veszélyeztető helyzet vázolásában. Ennek a veszélynek a felismerése viharos összecsapásokat váltott ki a „koalíciók” és a radikális kisebbség között, mint ez a radikális *Krasojević* és a szerb független párti *Pribičević* Szvetozár között kirobbant kongresszusi afférban is megfigyelhető. Az 1911. máj. 11-i kongresszusi ülésen utóbbi hazugsággal vádolta Krasojevićet, amiért az idős radikális párti kongresszusi képviselő kimutatta, hogy 1907-ben szerb független párti küldöttség járt *Batthyány*-nál – annak közbenjárását kérve – a szerb kolostori földbirtokokkal kapcsolatban tervezett szerb radikális földbérlet- és földhözjuttatási terv végrehajtása ellen. A kongresszusi afférból párbajkihívás lett. Krasojević provokáltatta Pribičevićet, amikor pedig annak megbízottai halogatták

nevezi. Jóllehet a mi népünk ilyen ügyekben nem tesz könnyelmű kijelentéseket, s az egyházi kongresszust mindenkor szent ügynek tekintette.

A többség, amelynek tevékenysége a kongresszust jellemezte, semmit sem vett tekintetbe – következetességről, elvekről, a nép érdekéről lett volna is szó. Ez a többség önkényesen azt tette, ami az ő személyes pártérdekeinek, valamint szűk látókörű érdekének – ami mindenkor azonos az ő egyéni érdekével – megfelelt. Amikor szemükre vetették, hogy azelőtt másképp beszéltek és cselekedtek, ezek a vezetők azt válaszolták: régebben úgy beszéltünk és tettünk, most

a párbajügy lefolytatását, nyilvánosságra hozta a Batthyány-tól kapott levelet, mely szerint a magyar függetlenségi képviselő igazolta, hogy a szerb független pártiak valóban jártak nála 1907 folyamán „és ez alkalommal a kolostori rendelet ellen tettek nyilatkozatot”. Az „affér” ezen a ponton megrekedt, mert Pribičević megbízottai ekkor azzal álltak elő, hogy Batthyány levele „bizonytalan szövegezésű”, és „nem eléggé konkrét”, amiért is „a provokációs kihívás elutasítására szólították fel ügyfelüket”. (Az ügyről bőv. l. *Viteski spor izmedju dra Djordja Krasojevića i Svetozara Pribičevića* – Hősi pör Krasojević György és Pribičević Svetozár között – *Zastava* 1911. máj. 16; 106 (esti) sz.) – A kérdés ettől kezdve mindinkább a szerb nemzeti-egyházi önkormányzat felszámolása irányában tolódott el. Az 1912. jan. 10-i karlócai metropoliai radikális népgyűlésen elfogadott határozat első pontja a küszöbön álló veszélyt felismerve kimondja, hogy a népgyűlés tiltakozik az ellen, hogy a püspöki zsinat kisajátítsa a kongresszus jogait, és tiltakozik ennek jogbitorló funkciója ellen. (*Odluka narodnog zbora karlovačke metropole protiv sinodske odluke* – A karlócai metropoliai gyűlés határozata a püspöki zsinat döntései ellen – *Zastava* 1911. dec. 29. /1912. jan. 11; 283. sz.) – A fentiek ismeretében elmondható, hogy az új kongresszusi koalíció uralomrajutásával bekövetkezett helyzetben sem gyengült meg véglegesen a radikálisok pozíciója, bár saját kongresszusi uralmuk hibásorozata sokat ártott egykori népszerűségüknek. Az ifjúság körében például ennek ellenére még mindig hatott a radikális befolyás. Így éppen Krsta *Isszkuljev*, ekkor még a szerb szociáldemokrata tagozat agitációs bizottsága tagjaként hosszabb együttérző beszámolót közölt a *Narodni Glas*-ban (mint a Pravo Naroda melléklete) 1910. évi 2. számában a zombori főiskolásoknak az egyházi befolyás ellen tiltakozó, szociális és tanügyi reformokat követelő „iskolai sztrájkjáról”. (Szövegközlését l. *A vajdasági munkásmozgalom...* 159–162. l.) Hasonlóan annak idején *Ady* is megemlékezett az újvidéki szerb gimnázium diákjai antiklerikális könyvtüntetésével kapcsolatban, megállapítva, hogy „a diákok azért sztrájkolnak, mert nem olvashatnak és nem tanulhatnak”. (*Ady E.*: A szerb diákok. – *Budapesti Napló*, 1905. ápr. 6. sz.) – A vonatkozó minisztériumi iratokból (l. ME 1911–XXXV–1065 (6190/911) Balogh Jenő vallás- és közoktatásügyi államtitkár 1911. okt. 18-i átíratva Khuen-Héderváry miniszterelnökhöz a nemzeti-egyházi alapok és magánalapítványok 1910. évi költségvetése tárgyában, és 1911. okt. 25-én hozott minisztertanácsi határozat „a karlócai szerb metropolia püspöki zsinatjának szervezete tárgyában – MT 1911:20/20.) ugyanakkor kitűnik, hogy a kormányzat – a számára kedvezően változó helyzetben – következetesen törekedett a szerb egyházi önkormányzat felszámolására, mely az 1911. nov. 8-i, a magyarországi gör.kel. szerb püspöki zsinat kivételes jogállását és befolyását meghatározó uralkodói rendelet kiadásával voltaképp már bekövetkezett. – Az 1911. évi kongresszus működésével előállott új helyzetet érdekesen kommentálja a hazai szerb szociáldemokrata tagozatból időközben kirekesztett Krsta *Isszkuljev*nek a Huszadik Században közölt helyzetjelentése. (*A szerb nemzeti kongresszus* – Huszadik Század XII., 1911. 24. köt. júl. 7. sz. 79–82. l.) *Isszkuljev* tudósításába azonban nagy mértékben belejátszottak az érzelmi körülmények, a szerb munkásmozgalomból történt indokolatlan eltávolítása nyomán érzett keserűség és felháborodás. Ez okozhatta, hogy az ekkor még inkább a szerb polgári baloldalhoz számító radikálisokat túlszígorúan, a kongresszusi „új koalíciót” pedig meglepően enyhén bírálja. „Erre a koalícióra – írja többek között – várt az a feladat, amit a radikális párt nem tudott teljesíteni”, ami már valóban a helyzet vaskos félreismerésének tekinthető. – A kongresszusi szerb koalíció – *Isszkuljev* vélekedésével ellentétben – nem törekedett az egyházon belül és kívül felmerült sürgető szociális kérdések megoldására. Az új koalíció e tekintetben ellenkező előjellel folytatta az alapok és alapítványok fogyasztását, s ezzel a kongresszusi szervezet megrendítését, ahol azt a radikálisok abbahagyták. Éppen ezért túlértékelésnek kell tekintenünk az 1911. évi kongresszus egyes intézkedéseiről (papi illetmények rendezése, kivándorlás elleni kisbérleti és parcellázási javaslatok stb.) tett észrevételeit, melyekből jórészt semmi sem valósult meg. – Igen érdekes egyébként, hogy *Isszkuljev* az autonóm jogok gyakorlásában a nemzetiségi kérdés, a nemzetiségi ellentétek fokozatos elenyészését látja. Ez kétségtávolú igaz abban a vonatkozásban, hogy a területi önkormányzatok biztosítása minden időben hozzájárult a nemzetiségi ellentétek enyhüléséhez. Ezzel szemben a magyarországi szerb nemzeti-egyházi önkormányzat felszámolásának több éves folyamata tovább fokozta az annexió, a zágrábi, pör a vámháborúk és az egymást felváltó kormányok ugyan ellentétes kormányzati, de egyaránt uralmi jellegű társországi politikája következtében amúgy is kielezett hazai délszláv problémát.

²A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Posle sabora* – A kongresszus után. – *Zastava* 1911. jún. 13; 126 (esti) sz.

³Az eredeti szövegben itt és a továbbiakban: *szábor*.

⁴Értsd: az eddigi kongresszusokhoz.

⁵Az eredeti szövegben: *cigányféle, cigányfajta*.

másképpen gondolkodunk és cselekszünk. Máskor, ha az érdekeik megkívánják, ismét másként tesznek és ismét képesek lesznek majd azt mondani: régebben így és úgy, most pedig ismét másképp.

A kongresszus működésének vitele formailag álnok⁶ volt. Minden pillanatban előterjesztették, majd megváltoztatták a napirendet. Az embernek az volt a benyomása, mintha a napirendi bizottság lényegében gondolkodásra képtelenekből⁷ állana. A napirenddel folytatott neveléses játék azonban nem volt a véletlen műve. Azt akarták, hogy minden szálát összekuszáljanak, hogy az ellenzék ne tudja, mi van napirenden, és ne tudjon felkészülni. Egyik érdekes bizonyítéka ennek, hogy a javaslat-előkészítő bizottság javaslata címén hirtelen megszüntették a felsőbb leányiskolákat, és több más jellegű ilyen fontos határozatot hoztak. Részletes javaslatokat nem nyomtattak ki. A gazdasági ellenőrző bizottság jelentését öt órán keresztül olvasták fel, és azt követelték, hogy rögtön tárgyalásra kerüljön. A kolostori rendeletet tartalmazó javaslatot az egyik delegátus előszóban, állandó zaj közepette s csupán néhány mondatban terjesztette elő. Senki sem hallotta ezt a javaslatot, senki sem szólt hozzá, mégis az elnök váratlanul szavazásra bocsátotta, jöllehet ez nem volt törvényes eljárás. No, de a többség elfogadta. Vajon lehet-e, szabad-e így dolgozni – a népért?

A kongresszus fő jellemzője a rágalmozás volt. Hazugság, rágalom, fondorlat – ezzel nemcsak a többségi tagok, de választmányuk is bőven élt – valósággal elárastotta ezt az egyedülállóan szégyenteljes⁸ kongresszust. Volt rá eset, amikor napnál világosabban beigazolódott, hogy kétségkívül nem igaz, hogy nincs úgy, ahogy azt a többség egyes képviselői elmondották, vagy bebizonyosodott, hogy az egész választmány valótlanul mond. Ennek ellenére a többség folytatta a rágalmozást, mintha mi sem történt volna. A többség tudta, hogy a végén szavazni fognak, és azt szavazhatja meg, amit akar.

A többség által képviselt elvek ezen a kongresszuson mindvégig az önkormányzat ellen irányultak. Ez a többség mindent elkövetett, hogy bebizonyítsa: a radikálisok kongresszusi választmánya nem úgy működött, ahogy kellett volna, mi több, megkárosította az alapítványokat, hogy többek között az érseki palota épületének a felújítására a kormánytól engedélyt kért. Vajon ez nem azt jelenti, hogy valósággal berángatják a kormányzatot az egyház autonóm ügyeibe? Ilyen körülmények között természetesen oda fejlődtek az ügyek, hogy a kongresszusi választmány tagjai még tüszenteni sem mertek, mielőtt engedélyt nem kaptak a kormánytól. Ezenkívül a többségi tagok azt a véleményt képviselték, hogy a kongresszusnak meg kell előbb egyeznie a kormánnyal és a püspökökkel, mielőtt az autonómia továbbépítéséhez látna. Csak a végén, amikor már az érsekség is tiltakozott egyes, a kongresszus által hozott rendelkezések ellen, adott a többség egyik szónoka annak a véleményének kifejezést, hogy ugyan jó lenne a püspökökkel egyezsége jutni, de nem minden esetben.

Az a néhány rendelkezés, amit ez a kongresszus hozott, lényegében csak újabb terheket ró a népre. Új intézményeket azonban, melyekből az iskoláknak és az egyháznak haszna lenne – nem alkottak. A papi illetményekről hozott rendelkezés felemás és igazságtalan. Hiszen csak azt célozza, hogy a felsőkarlócai püspökség papjai részére kiváltságos helyzetet teremtsen – mások megterhelésével. A kongresszusnak nem volt már ideje arra, hogy fegyelmi rendszabályokat hozzon a tisztviselői karral kapcsolatban, hogy ezzel a rendelkezéssel kiküszöböljük önkormányzatunk rákfenéjét.

Ez a kongresszus haladásellenes volt. A többség, mintha felbérelték volna, mindent elkövetett annak bizonyítására ellenségeink előtt, hogy önkormányzatunk megérett a pusztulásra. Hogy mindez nem volt véletlen műve, az bizonyos. Ha nem is tudta a többség valamennyi tagja, hogy miről is van szó, tudták a vezetők és azok, akiknek ehhez több vagy kevesebb érdekük fűződött.

Mégis ennek a kongresszusnak végső következményeiben még nem kevés haszna is lesz. A nép látta egyesek eljárását⁹, rájött, kik azok az emberek, akik a szerb egyházi-nemzeti önkormányzathoz olyan hidat akarnak kovácsolni, amelyen át egyéni érdekeiket és politikai célkitűzéseiket a legbiztonságosabban elérik. Ez a kongresszus leleplezte a hazugokat és a rágalmozókat. Megmutatta a népnek azt is, hogy a rágalmozók miért akarják a radikálisokról bebizonyítani, hogy könnyelműek, hozzá nem értők, hogy hűtlenül kezelték a nemzeti alapítványokat¹⁰. Ez a kongresszus azt

⁶ Az eredeti szövegben: *alattomos*.

⁷ Az eredeti szövegben: *fejtelten legyek* (szerb népi mondás).

⁸ Az eredeti szövegben: *legszégyenteljesebb*.

⁹ Az eredeti szövegben: „*A nép látta, hogy ki kicsoda...*”

¹⁰ Értsd: a szerb nemzeti egyházi alapokat és alapítványokat.

is bebizonyította a népnek, hogy egyházi önkormányzatát csak a radikálisok holttestén keresztül tudják megsemmisíteni¹¹.

És amikor a nép ezt tisztán látja, levonja majd a következtetéseket. A hazugságnak és a rágalomnak rövid a lába, épp ezért nem jut messzire. Ha sorainkban olyanok is vannak, akiket a nép talpnyalóknak nevez¹², jó volt, hogy lehetőség nyílt arra, hogy a nép megismerje ezeket. Még akkor is, ha ez az egyházi kongresszus alkalmából történt. Ilyen tekintetben még elégedettek is lehetünk ezzel a kongresszussal.

B

1911 jún. 30

Rohonyi Gyula igazsáügyi államtitkár átirata gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz a gör. kel. szerb nemzeti-egyházi kongresszusi választmány jegyzőkönyvei „hiteles magyar fordításban való bemutatása tárgyában”¹

ME 1911–XXXV–957 (4030)

(Eredeti irat)

1546.

1911.I.M.X.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Az 1909. évi augusztus hó 2-án 3551/M.E.II. szám² alatt kelt nagybecsű átiratával Nagyméltóságod hivatali elődje az iránt keresett meg, hogy a görögkeleti szerb nemzeti egyház kongresszusi választmányának a jegyzőkönyvei hiteles magyar fordításban való bemutatása tárgyában tett felterjesztésére vonatkozólag véleményemet nyilvánítsam.

E nagybecsű felszólításra van szerencsém a következőkben válaszolni:

A görögkeleti szerb nemzeti egyház kongresszusi választmánya egész érvelésében, amellyel jegyzőkönyveinek hiteles magyar fordításban való bemutatását megtagadja, abból indul ki, hogy e tekintetben³ egyedül az 1875. évi május hó 14-én kelt legfelsőbb királyi rendelettel jóváhagyott szervezeti szabályzat lehet irányadó, és ezzel szemben az 1868. XLIV. törvénycikk intézkedései számba nem jöhetnek.

A kongresszusi választmánynak ez az alapfeltevése a [magyar]⁴ jogalkotó tényezők erejének és egymáshoz való viszonyának félreismeretén alapszik.

Az országgyűlésen hozott és Ő Felsége által szentesített törvény rendelkezéseit eltörölni vagy módosítani az 1790. XII. törvénycikk értelmében csakis hasonló módon alkotott törvénnyel lehet; alkotmányos úton létrejött törvény rendelkezésének hatályát tehát királyi rendelet sem el nem törölheti, sem nem módosíthatja.

Ennek következtében [az 1868. XLIV. törvénycikknél későbbben keletkezett] az 1875. évi

¹¹ A radikális publicista túlzásnak ható hasonlatát a fejlemények igazolni látszanak. 1912-ben rendeletileg megszűnik a magyarországi gör. kel. nemzeti egyházi önkormányzat, a legális nemzetiségi mozgalom egyik biztosítéka.

¹² Utalás egyes, *Khuen*, de főként *Tisza* felé orientálódó kongresszusi és országgyűlési szerb radikális képviselők szereplésére.

¹ A bemutatott irat részletesen foglalkozik a gör. kel. szerb nemzeti-egyházi kongresszusi választmányának a kongresszusi választmányi jegyzőkönyvek bemutatásával kapcsolatos állásfoglalásával. – A kongresszusi választmány ugyanis az 1875. évi rendelettel jóváhagyott szervezeti szabályzatot tekinti irányadónak és elutasítja azt a kormányzati véleményt, mely az 1868. évi nemzetiségi törvénycikkre hivatkozva sürgeti a választmányi jegyzőkönyvek magyar nyelvű szövegének bemutatását. – Így állott elő az a sajátos helyzet, hogy a kormányzat a végre nem hajtott 1868:XLIV. te. 15. és 16. §-aira hivatkozva igyekszik a kétségkívül indokolt kívánságnak érvényt szerezni. – Az irathoz mellékelt iratanyagból kitűnik, hogy az 1910. jún. 14-én kezdődött kongresszusi választmány jegyzőkönyveit kizárólag szerb nyelven terjesztette fel, tehát szakított az előzőkben alkalmazott eljárással.

² Kék ceruzával aláhúzva.

³ A következő szótól az ugyancsak ³-jelig („intézkedéseivel”) kék zárójelben.

⁴ [] kihúzva.

május hó 14-én kelt királyi rendelettel jóváhagyott szabályzat az 1868:XLIV. törvénycikk [az előbbi törvény] intézkedéseit, habár a törvénynél később keletkezett, meg nem változtathatta.

A törvénynek a királyi rendelettel szemben fentebb megállapított viszonyából folyik, hogy nem lehet a törvénynek a rendelet felett álló erejét azért kétségbe vonni, mert a törvény a felsőbb egyházi testületekre és hatóságokra vonatkozó általános jellegű szabályozást tartalmaz, míg a szóban forgó királyi rendelet részleges intézkedésekkel a görögkeleti szerb nemzeti-egyházi kongresszus szervezetét állapítja meg.

A törvény általános és mindenkit egyformán kötelező parancsa alól fennálló alkotmányunk értelmében bármely kivételt tenni csak a törvényhozásnak lehet. A törvény általános szabályai, a jelen esetben az 1868. XLIV. törvénycikk 15. és 16. §-ai tehát mint minden felsőbb egyházi testületekre és hatóságokra szóló intézkedések, természetesen kötelezők a görögkeleti szerb nemzeti-egyház kongresszusára és a kongr.választmányra is. A szerb nemzeti egyház kongresszusára s a kongresszusi választmányra vonatkozó különleges intézkedések csak annyiban állhatnak fenn, amennyiben nem ellenkeznek a törvény általános intézkedéseivel.³

A kongresszusi választmánynak az az állítása, hogy az 1875. évi május hó 14. kelt királyi rendelettel jóváhagyott szabályzat törvényerővel bír, mint nyilvánvalólag téves, közelebbi cáfolatra nem szorul.

Ugyanezen okból nem szükséges bővebben foglalkozni a tételnek a magyarozatával sem, amely szerint⁵ a szóban forgó kérdés törvényszerű eldöntésénél mérvadó egyedül az 1875. évi május hó 14-én legfelsőbb királyi elhatározással jóváhagyott kongresszusi szabályzat lehet „mint a szerb nemzeti-egyházi önkormányzat részleges, a legfőbb államhatalom által elfogadott, és így reá nézve is kötelező erővel bíró szabályzata”.

Itt is úgy van feltüntetve a szerb nemzeti-egyházi önkormányzati szabályzat, mintha az a törvénnyel egyenrangú volna, és így mint az 1868. XLIV. törvénycikktől teljesen különálló, ez által semmiképpen sem volna érinthető.

A tévesen felállított tételnek csak annyi értelmet lehetne tulajdonítani, hogy az 1875. évi május hó 14-ik szabályzat intézkedéseinek mindaddig, míg más szabályzattal megváltoztatva nincsenek, mindenkire és így az azt kibocsátó államhatalomra nézve is kötelező erejük van. Ez a kötelező erő azonban nem tévesztendő össze az államhatalom legfőbb nyilvánulásának: a törvénynek, a rendeletek és rendeletekkel jóváhagyott szabályzatok felett álló nagyobb erejével.

Megállapítható egyébként, hogy az 1875. évi május hó 14-én kelt királyi rendelettel jóváhagyott szabályzat ama rendelkezése, mely szerint „a szerb nemzeti-egyházi önkormányzat összes közegeinek és hatóságainak hivatalos nyelve a szerb nyelv”, az 1868:XLIV. törvénycikk idevágó intézkedéseivel nincs is ellentétben, és a hivatkozott szabályzatban kimondott ama kötelezettség mellett, hogy a jegyzőkönyvek a m. kir. minisztérium elnökéhez másolatban felterjesztendők, megáll a törvénynek az a rendelkezése is, hogy a jegyzőkönyvek magyar nyelvű fordításban is bemutatandók.

A szerb nemzeti egyház tanácskozási, jegyzőkönyvi, ügyviteli és egyházközségeivel való érintkezési nyelvét ugyanis az 1868. XLIV. törvénycikk 15. §-a alapján maga állapíthatja meg, de az ugyancsak most idézett szakasz világos rendelkezése szerint, ha ez a nyelv nem az állam hivatalos nyelve, az állami felügyelet szempontjából a jegyzőkönyvek egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is hiteles fordításban felterjesztendők.

Nem állhat meg a kongresszusi választmánynak az az érvelése sem, hogy az 1868:XLIV. törvénycikk intézkedései már azért sem volnának érvényesíthetők, mert a kongresszusi választmány a törvény hatálya alá nem tartozik.

A kongresszusi választmány a görögkeleti szerb nemzeti egyház képviselőjének, a kongresszusnak a bizottsága: a kongresszus pedig nemcsak a Horvát-Szlavonországok területén levő egyházakat képviseli, hanem a magyar állam egész területére egységes szervezetében kiterjedő görögkeleti szerb nemzeti egyházat.

Az a körülmény, hogy a kongresszus székhelye jelenleg Horvát-Szlavonországok területén van (ahonnét egyébként a magyar állam területén más helyre is helyezhető, amint az 1875. évi május hó 14-én kelt királyi rendelettel jóváhagyott szabályzat 26. §-ából kitűnik), éppen nem jelenti azt, hogy a görögkeleti szerb nemzeti egyház oda is tartozik. Aminthogy a görögkeleti szerb nemzeti egyház felett való állami felügyelet nem is a horvát-szlavonországi autonóm országos, hanem a központi magyar állami kormány hatáskörébe tartozik.

⁵ A következő szótól a szöveg végéig (12. §).⁵ *piros* zárójelben.

Ami végül a kongresszusi választmánynak a fordítói állás szervezetére vonatkozó észrevételeit illeti: ezekre nézve [van szerencsém megjegyezni] a következőket jegyzem meg:

Az 1868. XLIV. törvénycikk 15. §-a akkor, amidőn megállapítja, hogy az egyházi testületek jegyzőkönyveiket magyar fordításban is tartoznak felterjeszteni: ezt, mint egyenesen őket terhelő kötelezettséget állítja fel. Ezt a rendelkezést annyival is kevésbé lehet kétségbe vonni, mert a törvény világosan megmondja, hogy az állam mely esetben alkalmaz államköltségen hiteles fordítót. (1868. XLIV. törvénycikk 12. §.)⁶

Budapest, 1911. évi június hó 30-án

A miniszter helyett
Rohonyi Gyula s.k.
államtitkár⁶

93

*Miniszterelnökségi iratok a Liga Culturală 1911. májusi bukaresti ünnepségéről és jún. 4- és 5-én tartott krajovai kongresszusáról*¹

A

1911 jún. 23

Fürstenberg Károly Emil hg. bukaresti osztrák–magyar követ jelentése gr. Aehrenthal-Lexa Alajos közös külügyminiszternek a „Liga Culturală” 1911. jún. 4–5-i, évi nagygyűlése tárgyában
ME 1912–XXV–36 (3865/911)
(Német nyelvű másolat fordítása)

31.D. sz.
június 23-án.

Sinaia, 1911.

Nagyméltóságú Gróf úr!

A „Liga Culturală” ez évi kongresszusát f. hó 4. és 5-én tartották Craiován, és az, amint az ottani cs. és kir. konzuli hivatal nekem jelenti, meglehetősen nyugodtan folyt le, sőt az ottani tüzes sovíniszták ízléséhez képest túlságosan nyugodtan.

⁶ Székely Ferenc igazságügyminiszter mellett a politikai államtitkár tisztjét látta el. 1910-től a losonci ker. munkapárti képviselője.

¹ A *Liga Culturală* romániai és külföldi szervezkedése ismételtlen foglalkoztatta a Khuen-minisztériumot. A tizes évek elejének miniszterelnökségi irataiban nagyszámú idevágó feljegyzést, levelet és átiratot találunk. – Ilyen az 1911 május végéről kelt fordítás beszámoló az egyesület bukaresti nemzeti színházi ünnepségéről – ME 1912–XXV–36 (3865/911). A Liga Culturală ekkori, 1911. májusi bukaresti ünnepségéről a „*Roumanie*” című bukaresti hírlapban megjelent közleményt miniszterelnökségi pro domo elemzi – ME 1912–XXV–36 (5784/911). Közös külügyminisztériumi irat foglalkozik a Román Kultúrliga jogi személyként való elismerésével kapcsolatos iratokkal – ME 1911–XXV–226 (36/912). – Végül egész sor, 1910-ből való iratot találunk a Liga Culturală párizsi szekciója alapításáról és működéséről. Ilyenek: Hg. Schönburg János bukaresti osztrák-magyar követ 1910. jan. 5-i jelentése gr. Aehrenthal közös külügyminiszterhez az itteni szekció alapításáról és tevékenységéről – ME 1912–XXV–36 (337/910). Továbbá: Miniszterelnöki feljegyzés 1910. jan. 24-éről a Liga Culturală Párizsban szervezett új szekciójáról – ME 1912–XXV–36 (337/910) és egy vonatkozó, 1910. márc. 8-ról kelt belügyminiszteri átirat a miniszterelnökséghez a Liga Culturală Párizsban szervezett új szekciója alakulásáról és működéséről – ME 1912–XXV–36 (337/910). – A közölt iratokkal egyidőben a radikális irányzatú nagyváradi *Darwin-kör* felkérte Goldis Lászlót, a román nemzetiségi mozgalom egyik ismert demokrata szereplőjét, hogy az év folyamán tartandó egyleti vitaestükön tartson felolvasást a nemzetiségi kérdésről. A tervezett ankét elmaradt, Goldis viszont az év folyamán megjelentette felolvasását. (*A nemzetiségi kérdésről*. Arad, 1912, Concordia ny. rt. 66 l.) – Goldis előadás-tanulmánya érdekes megfigyelések egész sorát tartalmazza. Külön figyelmet érdemel a „nemzetiség fogalmáról” és „a nemzetiségi kérdésnek az uralkodó politika általi kezeléséről” írt két hosszabb fejezete. Goldis állásfoglalása általában nem rokonszenvező kora magyar társadalmával. Mégis találunk módszerbeli rokon vonást is Eötvös József és Goldis nemzetiség-szemlélete között. Ez a nemzetiségi ellentétek végső feloldásába vetett elképzelés, amit Eötvös *kulturális*,

Habár, amint Excellenciád a csatolt helyi újságcikkekből látni méltóztatik, nem hiányoztak ez alkalommal a magyarellenes kijelentések, a tónus általában eléggé mérsékeltnek nevezhető.

Kiemelendő, hogy – amint a Craiova-i cs. és k. alkonzulátus is jelenti – az ottani hatóságok tartózkodóan viselkedtek. A kerületi prefektus és más hivatalos személyiségek részt vettek ugyan a kongresszus tagjainak fogadásán, de csak rövid időre jelentek meg az üléseken, amit állítólag a közönség is észrevett és kommentált.

Úgy látszik nagy feltűnést keltett Craiován az a körülmény, hogy a kongresszusi tagok ünnepélyes bevonulásakor az ülésterembe a katonazenekar megtagadta tendenciózus nemzeti dalok játszását. Ez kétségtelenül felülről jött nyomásra vezethető vissza, és újból igazolja, hogy a konzervatív kormánynak és nevezetesen Carp úrnak nincs érzéke az irredenta pózokkal való kokettáláshoz.

Fogadja Excellenciád mély tiszteletem kifejezését.

Fürstenberg s.k.

B

1911 okt. 6

Miniszterelnökségi pro domo a Liga Culturală 1911 májusi bukaresti ünnepségével kapcsolatban,

1 melléklettel

ME 1912–XXV–36 (5692/911)

(Gépírásos feljegyzés)

Tárgy

Cs. és kir. közös külügyminisztérium háttírálag és visszakérőleg megküldi a bukaresti cs. és kir. követségnek a Kulturliga bukaresti ünnepélyéről tett jelentését.

Pro domo

A jelentés szerint az ünnepélyen Magyarországból és Bukovinából körülbelül 50.000 román érkezett Bukarestbe. Az ünnepély minden rendzavarás és Magyarország ellenes tüntetés nélkül folyt le. A liga alelnöke, Onciul tanár elég mérsékelt beszédet mondott, egy másik tanár, Jon Zelea Codreanu¹ azonban beszédében állítólag olyant is mondott volna, hogy a Dnjestertől a Tiszáig csak egyetlenegy Románia van, mit „nekünk Isten és őseink adtak”.

K X/6 J

Háttírat az iktatmányra

(Külön félíven)

Cs. és kir. közös külügyminiszter úrnak vett betekintés után köszönettel visszaküldetik.

Budapest, 1911. október hó 2.

L Romy X/4.

Expedíció előtt kivonatolandó, s a kivonat az ügyirathoz csatolandó. J.

Goldis gazdasági fejlődés révén tart megoldhatónak. Goldis nagy vonásokban vázolt magyarázatát a tanulmány következő gondolatmenete fejezi ki. „Nem a magyarországi nemzetiségeknek pusztán léte okozza Magyarországon a nemzetiségi kérdést – írja –, hanem a történelmi fejlődésnek jelen alakulata. Amíg a gazdasági élet törvényei nem követelték a nemzetiségi kérdés megoldását, addig nem volt nemzetiségi kérdés, s ha majdan a gazdasági érdekeknek megfelelően a nemzetiségi kérdést végleg megoldják, újból nem lesz nemzetiségi kérdés Magyarországon”.

¹Codreanu, Ion Zelea huși-i (Moldova) tanár.

Melléklet:

[1911 okt. 15]¹

Miniszterelnökségi feljegyzés a Liga Culturală 1911 májusi bukaresti ünnepségéről és a magyarországi és bukovinai román részvételről szóló bukaresti osztrák–magyar követségi jelentéssel kapcsolatban

ME 1912–XXV–36 (5692/911)

(Kézírásos fogalmazvány)

A bukaresti cs. és kir. követség jelentése a következőket foglalja magában:

A bukaresti „Kulturliga” által rendezett ünnepélyen a magyarországi és bukovinai románok oly tömegesen jelentek meg (kb. 50.000), hogy nagy részük kénytelen volt a szabadban tanyázni, mert minden szállás teljesen el volt foglalva. Az „Adverul” és „Universul” e bukaresti lapok állítása szerint az 1906. évi kiállítás alkalmával sem adott szállást annyi idegennek Bukarest, mint most.

A kormány lapjai hallgatásba merülnek és teljesen közönyösnek mutatkoznak az ünnepélyvel szemben. A liberális lapok keveset írnak róla s azt is némi rosszul leplezett keserűséggel; hihetőleg le vannak hangolva, hogy az ünnepély nem az ő kormányuk alatt rendeztetett.

Csak a két pártonkívüli lap: az „Adevărul” és az „Universul” adnak részletes leírást az ünnepélyről. Ezek szerint: a pályaudvar és a fő utcák zászlókkal s diadalívvel voltak feldíszítve. A vasúti igazgatóság 75%-os árleengedést nyújtott úgy, hogy minden érkező vonat annyira tele volt, hogy még a teher kocsikat is használatba kellett venni személyszállításra.

Az ünnepély színhelye az egykori kiállítási helyiség volt a „Carol” kertben. Itt helyeztetett el a Jorga egyetemi tanár által rendezett történelmi kiállítás.

Az ünnepélyt terv szerint a római arénában tartandó „Te Deum”-nak kellett volna megnyitni, de azt az utolsó percben lemondták. Először Onciul tanár – egy honosított bukovinai román – a Liga alelnöke tartott nagy tetszéssel fogadott üdvözlő beszédet*. Később, a kiállítás megtekintésekor Jorga tanár mondott egy hazafias beszédet „A királyságbeli románok kötelességeiről a határon túl levőkkel szemben és megfordítva.” Végül különböző népies mulatságok után egy huși-i tanár, Ion Zelea Codreanu tartott gyújtó szónoklatot, amelyben többek között állítólag azt mondta „A Dnjestertől a Tiszáig csak egyetlenegy Románia van, amelyet Isten és őseink ajándékoztak nekünk.” A kormány úgy látszik gondoskodott róla, hogy semmiféle magyar-ellenes beszéd és tüntetés ne fordulhasson elő, mert az egész rendőrség készenlétben volt s az eddigi jelentések szerint nem is történt semmi magyarellenes zavargás.

Onciul tanár – a Liga alelnöke – beszédének kivonata.

„Az összes románok művelődési egyesülésére alakult liga” hívására ezren és ezren siettek a románok mindenhonnét, s Románia minden részéből, hogy részt vegyenek az ünnepségeken. Ez a visszhang, amelyre a Liga felhívása az összes románoknál talált, felemelő megnyilatkozása az egész román nemzet művelődési szempontból való összetartozására vonatkozó öntudatnak.

Az összes románok művelődési egyesülésére irányuló törekvés élén a Liga áll. A Liga, melynek életbelépését a legmelegebben fogadták, később nagy válságon ment keresztül, amelyből csak rövid ideje épült fel. A politika, amely mindenbe beleavatkozik, érintette ezt, a minden románra nézve szent intézményt is. Ma már szerencsére ki van zárva a politika a Kulturliga vezetéséből, amelynek élén sem liberálisok, sem konzervatívok, sem demokraták nem állanak, hanem csak románok, akik ettől az egyetlen gondolatától vannak áthatva: „az összes románok művelődési egységének és a nemzeti egyetemlegességnek erősítése.”

A mostani ünnepélynek kettős célja van. Mindenekelőtt is az, hogy a testvéreket az összes országokból egy családias összejevetelben egyesítse a királyság fővárosában s hogy ezáltal az összes románok egyesülésének és egyetemlegességének érdekében munkálkodjék.

Másodsorban pedig azért rendeztettek ez ünnepségek, hogy a bevételeikből gyarapodjék az az alap, amely egy külön nemzeti épületnek a fővárosban leendő felállítására létesült. Ez épület hivatva lesz az összes országokból jövő románoknak szállást nyújtani.

A Liga nevében hálás köszönetet mond végül (Onciul) azoknak, kik az összes országokból

¹ A fogalmazvány szignálásának időpontja.

* A csillag alatt lapszéli megjegyzés: „E beszéd kivonatos fordítása alább következik”.

– ahol csak a nép román nyelvét beszélik – idesiettek ez ünnepélyre s felhívja őket, hogy ha hazatérnek mondják el testvéreiknek, hogy „egy szép, szabad és független ország, egy büszke s egy bölcs király által kormányzott királyság tárt karokkal fogadta őket.”

Bpest 911 X/15.

Márffy s.k.

94

Iratok a szlovák kérdés 1911. évi tanulmányozásához

A

1911 aug. 18

Hodža Milán nyilatkozata a „Pester Lloyd”-ban a Luhačovice-i cseh–szlovák konferenciával kapcsolatban és a „Pester Lloyd” szerkesztőségének viszontválasza a szlovák küldöttek részvétele kapcsán elhangzott feltevésekről, 2 melléklettel¹

A „Pester Lloyd” mai reggeli számában nehezményezi, hogy a magyarországi szlovákok részt vettek az elmúlt két hét folyamán Morvaországban rendezett gyűléseken, ahol a csehek és szlovákok kapcsolatáról tanácskoztak. Valóban nem mindennapos jelenség, hogy egy nép gazdasági és kulturális, tehát létérdekeit nem saját földjén vitatja meg, hanem rokonai társaságában, szomszédos állam területén, még ha ez az államalakulat oly szorosán összekapcsolt is, mint Ausztria és Magyarország. A „Pester Lloyd” kérdése: „Miért nem hazai földön?” – látszólag igazolt, és választ tesz szükségessé. Illojalitásként kellene magamnak felrónom, ha nem kérnék a „Pester Lloyd” tisztelt szerkesztőségétől engedélyt arra, hogy e lap hasábjain számomra némi helyet adjon. Erre úgy vélem, feljogosít az, hogy magam is részt vettem a Luhačovice-i értekezleten.

Cseh–szlovák konferenciák osztrák földön: nem egyedülálló jelenség. Különös kulturális fejlődési folyamat következményei ezek. A „Pester Lloyd” cikke sem vonja kétségbe csehek és szlovákok közös tevékenységének jogosságát ennek a néprajzilag és kulturálisan azonosságig² rokon népek érdekében. Egyúttal azonban illojalitásnak minősíti a „Pester Lloyd” a magyarországi hatóságokkal, sőt még a hazával szemben is, hogy az értekezleteket a magyar–morva határon túl tartottuk. Bátorodom a „Pester Lloyd” szerkesztőségét a leghatározottabban biztosítani, hogy ennek az elrendezésnek semmilyen, a mai cikkben feltételezett kibúvó célzata nem szolgált alapul. Másképpen áll a dolog. Nemcsak arról volt szó, hogy egyesek lépjenek egymással érintkezésbe, hanem a morva nyilvánosság minél szélesebb rétegeihez szóló felhívásról. Luhačovicén mintegy harminc szlovák és körülbelül kétezer cseh és morva vett részt az összejöveteleken, Hodonínban öt szlovák és négyezer odavalósi. Egészen természetesnek tűnik, hogy oly „propaganda”, melynek célja, hogy morva szomszédaink érdeklődését, még hozzá minél szélesebb rétegekben megragadja, helyileg Morvaországhoz kötött, és nem lehet terepét tetszőlegesen meghatározni.

Nem akarok azonban kitérni azon kérdés elől sem, vajon a mi felsőmagyarországi hatóságaink más alkalommal kiérdemelnék-e azt a csendes szemrehányást, amelyre ezek a határon túl rendezett összejövetelek mégis célozni látszanak. Nos – ismerek cseh professzorokat, akik Felsőmagyarországon botanizálva és a vidéket és népet felületesen megszemlélve kóboroltak, majd amikor a határrendőrség felfedezte őket, napokat kellett sötét községi fogdáknak eltölteniük anélkül, hogy testi üdülésükre csak a legszükségesebbet is sikerült volna kikönyörögniök. A határ-

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Milan Hodža, gewesener Reichstagsabgeordneter: Tschechisch-slovakische Beziehungen. – Budapest, 17. August. – Hodža Milán volt országgyűlési képviselő: Cseh-szlovák kapcsolatok. – Budapest, augusztus 17. – Pester Lloyd 1911. aug. 18; 195. sz. (regg. kiad.) – Az 1911. évi luhačovicei cseh-szlovák konferenciáról szóló Hodža-féle hírlapi nyilatkozatot érdekesen kiegészíti a soron következő, 1913. évi újabb luhačovicei cseh-szlovák konferenciáról és a „haladó szlovák ifjúság” egyidejű Uherské Hradište-i tanácskozásáról újabban (1969 őszén), az 1914. évi magyar belügy-minisztériumi iratok között talált iratunk. (L. A/1–2. mell.)*

² A cikkíró változott politikai álláspontjából következő feltevése. Hodža ekkor már a cseh-szlovák irányzat egyik vezető politikai közírójának és politikusának tekinthető.

rendőr diagnózisa ugyanis pánszlávizmus volt. A közbiztonság éppen egy Morvaországgal határos megyében őszintén szólva távolról sem oly kifogástalan, hogy ajánlatosnak tűnne hozzánk cseh vendégeket meghívni. Ugyanabban a megyében a főispán hivatalosan megdicséri azokat a szolgabírákat, akik a csendőrség segítségével a legügyesebben tudnak szétkergetni ártatlan, sőt még templomi „gyülekezéseket” is, és százsámra büntetnek meg saját hatáskörükben bebizonyítottan nem részes embereket. Gondoljuk még meg, hogy Nyitra megye egy határmenti városkájában a rendőrkapitány büntető tarifája szerint egy idegen félórás „bejelentetlen” látogatása száz koronába kerül, és igazat kell adniok nekem, ha azt állítom, hogy a közelmúlt tényei még az aggodalmat is teljesen megalapozottnak tüntetik fel az idegenek és hazai vendéglátóik háborgatása tekintetében.

A kérdés magva persze sokkal mélyebben ül. Tulajdonképpen nem mellékkörülményekről és formalitásokról van szó, hanem a szlovákok állítólagos csatlakozásáról a csehekhez.

Szabadjon felhívnon a „Lloyd”-cikk szerzőjének figyelmét arra, hogy a cseh-szlovák kapcsolatok valóban nélkülöznek minden politikai tendenciát. Egyáltalában hiú kezdeményezés volna politikai törekvéseket erőszakolni, ha azokat nem határozzák meg szociális és gazdasági energiák.

Még a legradikálisabb „cseh-szlovákoknak” sem jut eszükbe, hogy Európa térképét korrigálni akarják. Sokkal komolyabb és sokkal szomorúbb dolgokról van szó, semhogy legfőbb létérdekeinket meggondolatlan gyermekeségekkel és kalandos tervekkel veszélyeztetni akarnók vagy veszélyeztetni szabad volna.

Mi tehát egyáltalában a cseh-szlovák kapcsolatok irányzata? Az, hogy saját kultúrát, nevelést és nyelvet keresünk, amit a szlovákoktól saját hónapokban megtagadnak. A szlovákok tudományosan a csehekre támaszkodnak, mert Magyarországon még a saját kultúrájukhoz való jogosultságot is kétségbe vonják. Nem is tudott általánosan, hogy a szlovákoknak nincsenek szlovák középiskoláik, szlovák szakiskoláik, egyáltalában semmi lehetőségük szlovák nevelésre. E tekintetben a szlovákok még sokkal rosszabbul állnak, mint a többi nemzetiség. A románoknak, a tanítóképzőktől eltekintve, mintegy hét középiskolájuk van; 250.000 száznak öt középiskolája, 500.000 szerbnek is van még egy – csak a múlt század hetvenes éveitől fennállott három szlovák középiskolát kellett konfiskálni anélkül, hogy mással pótolták volna. A szlovákok közt alig két százalékkal több analfabéta van, mint a magyarok közt; iskolaköteleseiknek 84 százaléka jár iskolába, míg a magyaroknál csak 80 százaléka; a szlovákok tehát egyáltalában nem nevezhetők „kulturálisan alsóbbrendűnek”; miért kell tőlük mégis még egy szlovák tanonciskolát is megvonni? A sovinizmus szűkkeblősége a hibás abban, ha a saját nyelvén nevelkedni óhajtó szlovák kénytelen hazájából Morvaországba kivándorolni. Most megfordítom a „Pester Lloyd” kérdését: Miért nem adják meg hazai földön a szlovák iskolát a szlovákoknak? A nemzetiségi törvény, az 1868:XLIV. törvénycikk nyíltan és világosan elrendelte az anyanyelven való nevelést. Miért oly illojálisak a saját államukkal szemben, hogy a sovinizmus sóvárgásait összehasonlíthatatlanul többre értékelik a törvénytől? A szlovákok éppen a nemzetiségi törvény keletkezésének idejében szakadtak el végleg a cseh irodalomtól. Abban reménykedtek, hogy nem maradhat üres szó a törvényhozásnak a szlovák kultúrigények kielégítésére is adott biztosítéka. És mégis úgy esett, hogy ma még egy szlovák gazdatanfolyamunk sincsen. Mivel azonban népünk sem gazdaságilag, sem kulturálisan nem akar elsorvadni, kulturálisan, részben gazdaságilag is, de különösen a népnevelés ügyeiben szorososan csatlakozunk a csehekhez. Tragikus, hogy a szlovákok negyedrésze Amerikába vándorol, hogy elismert munkaerejét értékesítse. A szlovák neveltetésre epedő ifjúságnak Morva- vagy Csehországba kell vándorolnia. A „Pester Lloyd” megállapítja, hogy a mi politikánk hosszúléjárátú politika. Ez így is van jól. De a cseh iskolához, a cseh haladáshoz való simulásunk annak a ténynek a következménye, hogy otthon megvonják tőlünk a szlovák iskolát, a szlovák haladásra nevelést.

A „Pester Lloyd” utal arra, hogy különösképpen Khuen-Héderváry gróf kormányzata alatt nem szabad a nemzetiségi politikának bizalmatlannak lennie. Szlovák köreinkben ismételtelen megállapították a tényt, hogy Khuen-Héderváry gróf sok államférfiúi belátással és sok személyes igazságérzettel kezeli a nemzetiségi politikát. Nem helyes, ha a „Pester Lloyd” azt jegyzi meg, hogy az előzékenység erről a részről viszonzatlan maradt. Semmiképpen sem. Hogy sikertelen maradjon, arról állandóan gondoskodik a perifériákon egész hada az érdekelteknek, akiknek szociális és politikai pozíciója erősen veszélyeztetettnek tűnnék, ha a kormány, a magyarok és a nemzetiségek között, ha nem is mindjárt az ideális béke, de legalább egy modus vivendi állna helyre.

És így mérgezett létet tengetünk. Egy egész nép, az államhoz, a dinasztiahoz, a kultúrához és haladáshoz hű nép „külföldre” kényszerül, mert otthon nincsenek iskolái.

Negyven évi sovinizmus és nemzeti türelmetlenség teremtették meg többek között a cseh-

szlovák kulturális és gazdasági kölcsönösséget. Igen jól tudom, hogy kulturális többlet az állam számára is csak hasznos lehet. Ha azonban az ilyen kifejtetnek gátat akarnak vetni, az a magyar államnak hatalmában áll: tiszteljük a törvényt, és adjanak a szlovákoknak szlovák iskolákat.³

*

E válaszirat nyugodt és tárgyilagos fejtegetéseihez, amelyeknek a kívánt nyilvánosságot a legkészségesebben adtuk meg, két rövid megjegyzést óhajtunk álláspontunk indoklásául hozzáfűzni. Ha a korábbi kormány alatt a fenti sorokban közölt törvényellenes zaklatások esetei megtörténtek, úgy a helyi hatóságok olyan túlkapasokban vétkesek, amelyek a legszigorúbban megrovandók. De ezek a túlkapasok éppen az előző kormány alatt fordultak elő, nem a mostaninál. Az új irányzatról ez a válaszirat is elismeri, hogy tartózkodik ilyen törvényteleniségektől, és a nemzetiségi kérdés kezelésében egyáltalában az elfogulatlan igazságosság és türelmes méltányosság elvét érvényesíti. Annál csodálatosabb azonban, hogy a szlovákok ezen új irányzat mellett is még osztrák földön jönnek össze, ha azon vannak, hogy politikai törekvéseikről tanácskozzanak. És másodsor: szlovák középiskolákat akarnak úgy, amint a románoknak román és a szászoknak német középiskoláik vannak; ki akarják vívni, mert a korábban fennállott szlovák középiskolákat törvénytelen úton elvették tőlük. De miért igyekeznek ezt a célt cseh segítséggel elérni? Hogy a csehek a szlovákok fajrokonai, az semmiképpen sem igazolja a csehek bevonását a magyar államnak ebbe a teljesen belső ügyébe polgárai egy részével. A fiumei olaszok, a délmagyarországi szerbek vagy az erdélyi románok több mint faj rokonai az olaszországi olaszoknak, a szerbiai szerbeknek és a romániai románoknak; hiszen mindezekben az esetekben teljes fajazonosság áll fenn. Mégis, ha a fiumei olaszoknak, a délmagyarországi szerbeknek, az erdélyi románoknak eszükbe jutna igényeiket honukkal, a magyar állammal szemben külföldi néptársaik segítségével érvényesíteni, úgy ez oly eljárás volna, mely a legélesebben hibáztatandó, és azt mind Magyarország állami szuverénitása, mind a szülőhazának kijáró lojalitás szempontjából teljesen megengedhetetlennek kellene jelölni. A szlovákoknak kétségtelenül megvan a joguk népiségük megőrzésére; de akkor miért akarnak a csehekbe olvadni? Kötelességük továbbá a magyar államba beilleszkedni; de hogyan legyenek erre huzamosan képesek, ha egész kultúrpolitikájukat arra rendezik be, hogy olyan nemzetiségbe olvadjanak be, amely a magyar államon kívül élve, Ausztria népességének egy részét teszi? Ezekre a kérdésekre az egyébként igen részletes válasz adósunk maradt a felelettel.

A „Pester Lloyd” szerkesztősége

Melléklet:

1

1913 dec. 31

Br. Heinold Károly osztrák belügyminiszter átirata Sándor János belügyminiszterhez az 1913 aug. 11–12-i luhačovicei cseh–szlovák konferenciáról, valamint a „haladó szlovák ifjúság” az évi aug. 15–17-én Uherské-Hradištén tartott kongresszusáról szóló illetékes hatósági jelentés megküldése tárgyában

B. M. res. 1914–1–24 (58/914)

(Gépelv német nyelvű eredeti irat fordítása.)

Szigorúan bizalmas!

10014/M. I.

Luhačovice, cseh–szlovák tanácskozás; Uherské-Hradište, a haladó szlovák ifjúság kongresszusa.
1 mell.

Wien, 1913. december 31-én.

Hivatkozással az itteni, f. é. december 31-i 12771/M. I. sz. átiratra, van szerencsém Excellenciának szíves tudomásulvétel végett átszármaztatni a brünni cs. kir. helytartó jelentésének má-

³ Eddig *Hodža* Milán, a *csillag* után a *Pester Lloyd* szerkesztőségi cikke.

solatát a Luhačovicén f. é. augusztus 11 és 12-én tartott cseh–szlovák tanácskozás, valamint a haladó szlovák ifjúság f. é. augusztus 15–17-i, Uherské-Hradištén tartott kongresszusa lefolyásáról.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló nagyrabecsülésem kifejezését.

A cs. és kir. belügyminiszter:
Heinold s.k.

Melléklet:

2

1913 aug. 29

Morvaország tartományi helytartójának jelentése br. Heinold Károly osztrák belügyminiszterhez az 1913. aug. 11–12-i luhačovicei cseh–szlovák konferencia és a „haladó szlovák ifjúság” az évi aug. 15–17-i uherské-hradištei kongresszusa lefolyásáról

B. M. res. 1914–1–24 (58/914)
(Német nyelvű gépelt másolat fordítása.)

Szigorúan bizalmas!

Másolat.

1913–10014/M. I. számhoz.

Morvaország cs. kir. Helytartósága.*

12918/Eln. sz.

Brünn, 1913. augusztus 29-én.

Luhačovice, cseh–szlovák tanácskozás;

Uherské-Hradište, a haladó szlovák

ifjúság kongresszusa

A cs. kir. Belügyminisztériumnak!

A f. hó 11. és 12-én Luhačovicén megtartott cseh–szlovák tanácskozásnak a tárgya legfőképpen a magyarországi Szlovákia ipara és kereskedelme megszervezése és fellendítése kérdéseinek megbeszélése volt. Behatóan megtárgyalták a szakoktatás elrendezésének kérdését is. A tanácskozást a Československá Jednota elnöke, Rotnagl mérnök nyitotta meg. Ezután a prágai technológiai múzeum felügyelője, Weigner L. hosszabb előadást tartott az ipar, a szakiskolák és a továbbképző tanfolyamok jelentőségéről. Az iparúzők szervezetének kérdéseivel Szlovákiában a Živnostenska Banka igazgatóhelyettese, Pilát foglalkozott. Előadását élénk vita követte, amelynek során különböző, az említettekre irányuló javaslatokat tettek; azután Stefánko szerkesztő statisztikai adatokkal szolgált a szlovák közép- és főiskolásokról. E tanácskozások befejeztével számos résztvevő Uherské-Hradištére ment, ahol a városi képviselőtestület ünnepi fogadást rendezett számukra. Incidens nem fordult elő.

F. hó 15., 16. és 17-én Uherské-Hradištén a városi tanács védnökségével összejövetelt tartott a cseh és szlovák nemzetiségű haladó diákság, ehhez kapcsolódott egy sor ünnepség, ahol szlovák nemzeti táncokat mutattak be.

A tanácskozásokon, amelyeken a városi tanács képviselői, nagyszámú diák magyar és morva Szlovákiából és sok cseh- és morvaországi vendég vett részt, főleg a magyarországi Szlovákiát érintő nemzeti kérdéseket tárgyalták meg, több szónok sokoldalú megvilágításában.

Minden megbeszélésből az csendült ki, hogy a magyarországi szlovákok nemzeti törekvéseit csakis minden szlovák nemzeti testületnek a „Česko-slovenská Jednota”-val egyetértő eljárásával lehet előmozdítani, és hogy a szlovák nemzeti és kulturális törekvések bőséges és kitartó támogatására van szükség a morva- és csehországi szlávok minden befolyásos személyisége és testülete részéről.

A tanácskozások befejezésekor azt a határozatot hozták, hogy a magyar kormánynak emlékiratot nyújtanak át, amelyben felszólítják a magyarországi szlovákok nemzeti és személyes szabadságának megóvására.

A tanácskozások legnagyobbbrészt tisztán akadémikus megbeszélés-jellegűek voltak.

A cs. kir. Helytartó helyett:
Černý s. k.

* Az eredetiben: K. k. Statthaltereipräsidium für Mähren.

B

1911 szept. 6

Miniszterelnökségi átirat-fogalmazványok a „Živena” szlovák nőegylet tervezett gazdasszonyképző iskolája kérelmének elutasítása tárgyában¹

ME 1911–XXV–782 (5066/911)

(Gépírásos fogalmazványok)

Tárgy

M. kir. belügyminisztérium a Zsivena tót egyesületnek gazdasszonyokat képző iskola felállítása iránt beadott kérelme ügyében.

I.

Bizalmas!

Vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak

F. év január hó 25-én, 60675. sz. a. kelt becses átiratának mellékleteit visszazárva, van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy a Zsivena tót egyesület által kérelmezett tót gazdasszonyképző iskola engedélyezését nem tartanám célszerűnek, mivel ezen intézet kulturális célja mellett mint bevallottan tót nemzetiségi egylet kétségkívül nemzetiségi célokat is szolgálna.

Turóc vármegye főispánja a m. kir. belügyminisztérium útján ide eljuttatott jelentésében szintén ellenzi ezen iskola engedélyezését, azonban a jelen politikai viszonyokra való tekintettel azt ajánlja, hogy e kérvény elintézése egyelőre még tartassék függőben – amiről egyébiránt f. év. február 1-én 12. sz. a. már Nmodhoz is tett jelentést.

Midőn jelzem, hogy Turóc vármegye főispánjának ezen nézetéhez a magam részéről is csatlakozom, egyúttal tisztelettel megjegyzem, hogy a kérdés nemzetiségi oldalától eltekintve, kulturális szempontokból az ilyen gyakorlati ismeretek terjesztésével foglalkozó intézetek felállítását célszerűnek tartanám, s ezért tisztelettel kérem Excellenciádat, hogy méltóztassék megfontolni, nem lehetne-e esetleg Turócszentmártonban egy hasonló, de nem nemzetiségi egyesület által fenntartott, hanem magyar szellemű gazdasszonyképző iskolát felállítani, illetve valamely hazafias egyesület által felállíttatni?

II.

M. kir. belügyminisztériumnak

F. év. augusztus hó 22-én 101208 V. a. sz. a. kelt közleménynek mellékletét visszazárva, szíves tájékozással van szerencsém idezárni a Zsivena tót egyesületnek gazdasszonyképző iskola felállítására vonatkozólag beadott kérvénye ügyében a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz intézett átiratom másolatát.

Budapest, 1911. szeptember hó 6. L. Romy IX/8.

Csatolandó Ad I. Jelen iktatmány összes mellékletei (kivéve a főispáni jelentést és a 26341 sz. belügyi iktatmányt).

Ad II. Turóc vármegye főispánjának jelentése és az I. exp. másolata, valamint a 26341 sz. belügyi iktatmány = 3.

¹ Az ügy előzményeként l. még az 1911. febr. 4-én kelt miniszterelnökségi pro domo-t a túrócszentmártoni „Živena” szlovák nőegylet által tervezett gazdasszony-iskola ügyében – ME 1911–XXV–782.

C

1911 dec. 12

*Juriga Nándor szlovák nemzetiségi képviselő felszólalása és Haydin Imre hozzászólása a szlovák nép gazdasági helyzetéről az 1912. évi földművelésügyi költségvetés képviselőházi vitájában*¹

Képv. Napló, 1910–15, XIII. 226., 230–231. l.

T. Ház! Kivéve azt a bizalmat és elismerést, amellyel pártállásánál fogva az előttem szolt t. képviselő úr a miniszter úrnak adózott, csaknem mindenben hozzájárulok szavaihoz. Ezért a legnagyobb örömmel tölt el, hogy oly tetszéssel és figyelemmel hallgatták meg az ő fejtegetéseit. Sajnos, hogy ezek a tanácsok, ezek a szavak a fejlődés útjának csak első stádiumait, első pontjait jelzik, ezek még csak magok, igazán csak mustármagok, amelyekből valamikor ki kellene nőnie a földművelésügy gondozása nagy fájának.

Nem mulaszthatom el, hogy különös súllyal meg ne ismételjem az előttem szolt t. képviselő úrnak szavait, amelyeket magam is el akartam mondani, és amelyekkel megdicsérte a miniszter úrnak azt a kezdő lépését, hogy a legalsó fokú igazi földművesiskolákat megalapította. Azokat az iskolákat értem, amelyekben nem ispánok, nem urasági gazdasági intézők nevelődnek, akik állást és hivatalt mennek keresni, hanem azokat az iskolákat, amelyekbe a jobb módú gazda- és földművesgyerekek elmennek egy-két évi kurzusra anélkül, hogy ott elvesztenék igazi földművesérzésüket és szeretetüket otthonuk iránt, anélkül, hogy kivetkőznének eredeti ruhájukból, hogy azután visszatérjenek a házi tűzhelyhez és el ne urasodjanak. Hiszen ezeknek az iskoláknak is az az átka, ami pl. a kereskedelmi iskoláknak is, hogy urakat akarnak nevelni, értem alatta az úrhatnámáságot, a léhűtőséget, a dolgozni nem akarást, amellyel a fiatalemberek keresik érvényesülésüket és a különböző hivatalokat, ahelyett hogy visszatértek volna a házi tűzhelyeikhez, és lettek volna a nép igazi tanítói és tanácsadói, kiknek az a nép sokkal jobban hisz, kiket a nép sokkal jobban megért, mint akár gazdasági tanítóját.

E tekintetben csak arra vagyok bátor figyelmeztetni a földművelésügyi kormányt, hogy venne magának talán időt arra, hogy tanulmányozza különösen a cseh agráriskolákat. Mi, sajnos, mindig angol és nagynémet példák után indulunk; nagynak tartjuk magunkat, nagyobbak, mint amilyenek vagyunk, pedig nekünk a kis népektől kell tanulnunk, mert nem vagyunk mi olyan nagyok, mint gondoljuk. Ha ugyanis figyelemmel kísérvük a kis nemzetek gazdasági életét, gazdasági fejlődését, látjuk, hogy különösen a cseh nép az, amely számban kisebb és gazdaságilag mégis erősebb, előhaladottabb...

Sajnálja, hogy Magyarországon nem áll olyan szinten a mezőgazdasági iskolázás, az agrár szakoktatás, mint Csehországban és Ausztriában. Mivel nem állnak rendelkezésre szlovák tanítási nyelvű agrár-szakiskolák, a szlovák fiatalok elmennek a cseh földműves-szakiskolákba. Pedig a szlovák népnek joga van saját szlovák nyelvű szakiskolákra, és éppígy „helyre kellene hozni azt a hibát is, hogy a földművelésügyi minisztérium az ő kiadványait ne csak magyar nyelven, hanem minden hazai nyelven adja ki, mert a főcél a termelés, a főcél a produkció, a főcél a tudás, nem pedig a politika vagy egyéb dolgok érvényesülése”. – Befejezésül három határozati javaslatot terjeszt be: 1. a földművelésügyi minisztérium gazdasági ismereteket terjesztő nyomtatványainak „valamennyi hazai nyelven” való kiadása, 2. az új földosztályozás és 3. kéri a Házat, „utasítsa a földművelésügyi kormányt, hogy az 1912. év folyamán terjesszen be törvényjavaslatot, népalapon állót, a földműveskamarákról” mint „a földművesek jogi érdekének képviselete” tárgyában. – A földművelésügyi tárca költségvetését nem fogadja el. – *Juriga* után *Haydin* Imre, a kisucaújhelyi ker. munkapárti képviselője szólalt fel.

¹ *Juriga* előtt *Krolopp* Hugó (a szempci ker. munkapárti képviselője szólalt fel (uo., 220–226. l.) – Néhány nappal *Juriga* felszólalása előtt újabb nemzetiségi ügyvel foglalkozott a Ház. 1911. dec. 6-án gr. *Zichy* János vallás- és közoktatásügyi miniszter válaszló *Nadányi* Gyula Báránd kerületi 48-as Kossuth-párti képviselőnek a biharmegyei Szudrics (Kisszedres) községbeli iskola ügyében hozzá intézett két interpellációjára. – *Zichy* kultuszminiszter kijelentette, hogy felülvizsgálta a helyi görög katolikus pap-tanító, *Roxin* pópa állítólagos magyar tankönyvkivonása ügyét, és megállapította, hogy a helybeli lelkész csupán tankönyvcserét hajtott végre, amikor a helybeli állami iskolában (az egyébként általánosan népszerűtlen) *Erődi*-féle ábécéskönyv helyett egy újabb, a miniszter által jóváhagyott tankönyvet vezetett be. – Ugyanakkor *Zichy* kijelentette, hogy az interpelláló képviselő kívánsága értelmében – tekintet nélkül a tanulók csekély számára – a helybeli magyar állami népiskolát a jövőben is fenntartja. (Uo., 111–114. l.)

Haydin Imre: Csak néhány percre óhajtom a t. Ház szíves figyelmét igénybe venni. (*Halljuk! Halljuk!*) Azért nem is fogok bővebben reflektálni az imént elhangzott beszédre, hanem röviden csak annyit jelzek, hogy a t. képviselő úr, úgy látszik, tökéletesen félreértette Baross János t. képviselőtársamnak felszólalását...

Juriga Nándor: Dehogy!

Haydin Imre: ...és ebből a félreértésből azután konstruált magának egy egészen felesleges védelmet a tót nép számára. Mert hiszen senkinek ezen a földön nem jut eszébe az, hogy a tót népet az ő jogos és igazságos gazdasági törekvésében támadja, sőt ellenkezőleg, a magyar állam mindent elkövet arra nézve, hogy e törekvéseket istápolja és segítse, aminek eklatáns jele éppen az előttünk fekvő költségvetés, amely szerint a t. miniszter úr megint három vármegyére terjeszti ki a felvidéki akciót, és ezért az egész felvidék osztatlan háláját érdemli. (*Úgy van! a jobboldalon.*)

Juriga Nándor: Ez igaz, de ez egészen más!

Haydin Imre: Sokkal égetőbb sebekre akarok rámutatni, amelyek a felvidéki tót nép gazdasági életét fenyegetik, mint aminőket a t. képviselő úr felhozott. Először is rá kell utalnom azokra az aggasztó jelenségekre, amelyek a felvidéknek főleg azon részén mutatkoznak máris, ahol a nyári aszály következtében sem a takarmány, sem a burgonya kielégítő termést nem hozott. E vidéken a takarmány ára máris oly magasra szökött, hogy az odavaló szegény nép képtelen beszerezni azon az áron, és ha valamely segítséget nem kap e tekintetben, akkor abba a kellemetlen helyzetbe kerül, hogy kénytelen lesz túladni a marháján. Ami, hogy minő végzetes csapás, arra nézve elég arra utalnom, hogy éppen az a nép úgyszólván a marhatenyésztésből él és keres.

Hasonlóképp vagyunk a burgonyával, amelyre nézve méltóztatnak tudni, hogy azon a vidéken a nép kizárólag káposztával és burgonyával éllelmezi magát. Igaz, hogy a káposzta úgy-ahogy megtermett, de elvégre solo káposztából élni és egész nap azt enni, körülbelül oly multság lehet, mint – hogy messze ne menjek – ha itt a képviselőházban egy technikai obstrukciót élvezünk végig. (*Mozgás.*) Tudom, hogy a t. miniszter úr e tekintetben máris intézkedett, és kérem arra, hogy ezt az intézkedését akként irányítsa, hogy a nép minél kiadóbb mértékben jusson a segélyhez. Ezzel kapcsolatban fel kell hívnom a t. miniszter úr figyelmét oly eseményre, amely most nemrégiben a Vág völgyében, tehát a Felvidék leghatalmasabb völgyében lezajlott, és amelynek nagy hatása lehet a völgy viszonyaira. (*Halljuk! Halljuk!*) E völgy egyik nagy birtoka, úgyszólván a legnagyobb birtok, a D'Harcourt-birtok gazdát cserélt. A Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság vette meg. Igen sajnálom, hogy annak idején a magyar kormány és a magyar állam ezt a birtokot nem vette meg.

Nemcsak nemzeti szempontból, de anyagi szempontból is sajnálom, mert az üzleti eredmények már is mutatják, hogy amellet, hogy a birtokhoz tartozó mezőségeket és szántókat igen jutányos áron elparcellázhatta volna a nép között, e mellett a nagy kiterjedésű erdőbirtok úgyszólván félig ingyen jutott volna az állam kezébe.

De hát ezen változtatni már nem igen lehet. A Kereskedelmi Részvénytársaság már most e nagy kiterjedésű erdőbirtokot kihasználtság végett eladta egyes faértékesítő vállalatoknak, és attól tartok, hogy ezek abbéli törekvésükben, hogy minél gyorsabban ériék el az üzleti hasznot, most e nagy kiterjedésű erdőbirtokot hirtelenében, rövid idő alatt letarolják, úgyhogy ennek katasztrofális jelentősége lesz a Vág völgyében...

Figyelmezteti a földművelésügyi minisztert, akadályozza meg, hogy „ez az erdőhasznosítás valóságos erdőirtássá ne fajuljon... Ez szociálpolitikai szempontból is ajánlható, mert ha a nép azt látja, hogy az urak ilyen nagy erdőterületeket egykönnyen letarolhatnak minden nehézség nélkül, holott ő korlátozva van abban, hogy a saját erdejéből az alomot [é. almot] is saját szükségletére szedhesse, akkor önkéntelen bizonyos elégtelenség támad lelkében...” – A költségvetést elfogadja.

*A véderőjavaslat 1911. évi képviselőházi és delegációs vitájának nemzetiségi vonatkozásai*¹

A

1911 szept. 23

Gr. Eszterházy² Mihály 48-as Justh-párti képviselő felszólalása a tisztikar nyelvtudása, az ezrednyelvek és a katonai térképek helynév-használata tárgyában a véderőjavaslat képviselőházi vitájában
Képv. Napló, 1910–15, XI. 220. l.

Beszéde bevezető részében *Eszterházy* foglalkozott *Tisza* egyik korábbi, a vezényleti nyelvvvel foglalkozó beszédével. Kijelenti, hogy ellentmondást lát *Tisza* e tárgyban vallott álláspontjában. „Ha *Tisza* István képviselő úr kijelentése megfelel az igazságnak – mondotta – akkor a magyar kir. honvédség, amelynek tudvalevőleg magyar a vezényleti és szolgálati nyelve, a monarchia hadseregének nem támasza, hanem kerékkötője... Ennélfogva a honvédség, amely háború idején tekintélyes erőt képvisel, s melynek szerepe háború idején aligha fog Magyarország határainak védelmében kimerülni, egyáltalán nem, vagy pedig csak nagyon rosszul teljesíti hivatását, pusztán azért, mivel nem az egységes vezényleti és szolgálati nyelven vezényeltetik. Szóval, ha *Tisza* István képviselő úrnak igaza van, akkor a honvédség a vezényleti nyelve miatt rossz, és ennélfogva felesleges intézmény.” (L. Képv. Napló, 1910–15, XI. 215. l.) – *Tisza* 1911. szept. 26-án – a véderőjavaslat képviselőházi vitájában – reflektált gr. *Eszterházy* Mihály beszédére. (Uo., 235–236. l.)

Gr. Eszterházy Mihály: ...T. Ház!...

...Javítani való van nemcsak nemzeti, hanem szakszerű szempontból a hadsereg érdekében a tisztikar nyelvtudása tekintetében is. Béke idején még csak megjárja, hogy német anyanyelvű ka-

¹ A közölt iratokból, a véderőjavaslat képviselőházi tárgyalásakor lezajlott „nemzetiségi vitából” kitűnik, hogy sem a kormánypárt, sem a függetlenségi ellenzék nem hajlandó érdemleges nemzetiségpolitikai engedményt tenni. Nemcsak a vezényleti és szolgálati nyelv, az ezrednyelvek vonatkozásában sem. *Tisza* például az egységes hadsereg közös vezényleti és szolgálati nyelvét tartja a főkövetelménynek. Az egykori Deák-pártra hivatkozva, ezt a kiegészítési rendszer „egyik politikai alkatelemének” tekintti, hogy „a vezényleti és szolgálati nyelv kérdését ne bolygassuk”. (B.) *Eszterházy* Mihály, a véderőjavaslat képviselőházi vitájának elindítója – fennálló rendelet alapján – a magyar ezrednyelv elsajátítását sürgeti. Ugyanakkor felszólalásában arról is szól, hogy azokban az ezredekben, amelyeknek ezrednyelve nemzetiségi [tehát például szlovák vagy román], a tiszt sajátítsa el az illető ezred nyelvét. (A.) – A vita csakhamar új elemmel bővült, amennyiben a munkáspárti és a függetlenségi baloldali felszólalók egymást vádolják nemzetiségi „paktálással”. Szó esik *Tisza* román tárgyalásairól, a Justh-párt és a szerb radikálisok választójogi „paktum”-áról, amit *Batthyány* Tivadar a vitában elmondott emlékezetes felszólalásában védelmébe vesz. Figyelmet érdemel az is, ahogy *Batthyány* ebben a felszólalásában ezt a választási érdekegyezséget védelmébe veszi. *Batthyány* beszédében arra is figyelmeztet: „...ugyanaz a törekvés, ugyanaz a gondolat fog bennünket vezetni a más ajkú honpolgárokkal való megegyezés megteremtése tekintetében...” „ameddig csak politikai vagy közgazdasági téren velük [értsd: a függetlenségi baloldallal] azonos programra helyezkednek”. Ami a gyakorlatban természetesen nem volt elképzelhető. Mégis a nemzetiségi közeledés szükségének felismerése olyan motívum, amely kiemeli a véderőjavaslat nemzetiségi vitáját a hasonló jellegű országgyűlési polémiák köréből. – A nemzetiségi többségű ezred nyelvi problémája egyébként a továbbiakban lekerül a napirendről. Amikor 1911. okt. 11-én a magyar delegációban megvitatták *Auffenberg* Móric közös hadügyminiszter válaszát az ezrednyelvek megállapítása kérdésében, a delegáció fenntartja magának azt az elvet, hogy „a magyarországi ezredekben az ezrednyelvek megállapításánál és a legénységnek oktatási és kiképzési nyelv szempontjából való osztályozásánál elsősorban a magyar nyelv tudása veendő figyelembe és csak azoknál, akik ezt nem tudják, a nem magyar nyelv...” (Közösügyi Biz. Jegyzőkönyvei, 1912, 30. l.) Az egykorú delegációs ezrednyelv-vitához l. még *Hegedűs* Lóránt, mint a közösügyi albizottság hadügyi albizottsága előadójának két, a delegáció által elfogadott előterjesztését a vezérkari tisztikar magyar nyelvismerete és a magyar ezrednyelv tárgyában (vö. Közösügyi Biz. Naplója, 1912, 34. és 36. l.), mely utóbbi lényegében megegyezik a delegáció előbb idézett nyilatkozatában foglaltakkal. – Az elfogadott határozati javaslat egyébként részletezi, hogy ez idő szerint „37 gyalogezrednél, valamennyi táborig vadász-zászlóaljnál, az összes táborig és vartüzérsapatoknál, valamint az összes huszárezrednél a magyar nyelv mint ezrednyelv használatban van”. (Uo., 36. l.)

² A galántai ker. 48-as Justh-párti képviselője; közigazda.

tonatisztek a magyar legénységgel csak tolmács útján tudják magukat megértetni, de háború esetében nem biztos, hogy mindig fog állani egy tolmács rendelkezésre, és ez azután sok baklövésre, esetleg katasztrófára vezethet. *(Igaz! Úgy van! a szélsőbaloldalon.)*

Nekem tudomásom van arról, hogy van egy rendelet, amely az iránt intézkedik, hogy a tiszt két év leforgásán belül köteles elsajátítani ezredének nyelvét. Azonban arról is biztos tudomásom van, hogy e rendeletnek a legkritikább esetben szereznek teljes érvényt.

Sümege Vilmos: A Kriegsminister sem tud magyarul!

Gr. Eszterházy Mihály: Idevonatkozólag nem papírosrendeletekre, hanem komoly intézkedésekre volna szükség. *(Helyeslés a szélsőbaloldalon.)* Ha valamely ezred ezrednyelve tót vagy oláh, tanulja meg az a tiszt a tót vagy oláh nyelvet; ha pedig az ezrednyelv magyar, akkor sajátítsa el becsületesen és használhatóan a magyar állam nyelvét. *(Helyeslés.)*

Azt hiszem, az nem sovinizmus, hanem vitális érdeke a kiképzésnek. Ebben a tekintetben azonban a javaslat nem intézkedik. Annál furcsábbnak tartom tehát, hogy ezt a körülményt itt a házban kell szóvá tenni.

Ugyanitt még szóvá kell tennem azt is, és ezt sem a sovinizmus adja a számba, hogy a katonai térképen a helynevek sok helyen német vagy szláv nyelven vannak feltüntetve oly vidéken is, ahol azokat a helyneveket, folyó- vagy hegyneveket a hadseregi térképen feltüntetett néven nem is ismerik. Ilyenek például Kitze, Rudolfshügel stb. Pozsonyban, éppen a kerületemben, Galántán találunk Horni-Selebi és Dolni-Selebi neveket. Ez a két színmagyar község, amelytől 10 kilométernyire sem lakik egy tót sem, és amelyeket Felsőszeli és Alsószeli néven ismernek. A régi kiadásoknál még megbocsáthatók ezek a hibák, amelyeknek megszüntetését azonban az újabb kiadásoknál igenis követeljük. *(Helyeslés a baloldalon.)* Ez különben a hadseregnek vitális érdeke is...

B

1911 szept, 26

Gr. Tisza István napirend előtti válasza gr. Eszterházy Mihálynak, ennek viszontválasza és gr. Batthyány Tivadar felszólalása, Tisza István újbóli felszólalása és Batthyány Tivadar „személyes kérdés címén” elhangzott viszontválasza a „nemzetiségekkel való paktálás” és a szerb radikálisok „hazafias érzülete” tárgyában a véderőjavaslat képviselőházi vitája keretében
Képv. Napló, 1910–15, XI. 231–237. l.

Elnök:... Mielőtt a napirendre áttérnénk, gróf Tisza István képviselő úr a házszabályok 215. §-a értelmében szavai értelmének helyreigazítása és személyes megtámadtatás címén kért szót. *(Halljuk! Halljuk!)*

Gr. Tisza István: T. képviselőház! *(Halljuk! Halljuk!)* Nem lehettem jelen a ház szombati ülésén, és ennek folytán csak a tegnapi nap folyamán, a ház naplójából vehettem tudomást gróf Eszterházy Mihály képviselő úr beszédének az én igénytelen személyemmel foglalkozó részéről. Csak ma jutok tehát abba a helyzetbe, hogy erre vonatkozólag szavaim értelmének helyreigazítása és személyes kérdés címén szót kérjek. *(Halljuk!)*

A képviselő úr azt mondja *(olvassa):* „Tisza István képviselő úr szerint ugyanis az egységes vezényleti és szolgálati nyelv olyan fontos kelléke a monarchia hadereje harckésztségének és egyöntettségének, hogy arról semmiféle aspiráció kedvéért nem lehet lemondani”. Azzal vezeti be ezt t. képviselőtársam, hogy én e szavakat egyik beszédemben mondtam. Nagyon lekötelezett volna a képviselő úr, ha erre az egyik beszédemre rámutatott volna, mert dacára annak, hogy ilyen nem ellenőrizhető alakban látta jónak támadását ellenem intézni, egész határozottan merem állítani, hogy soha sem ilyet, sem ehhez hasonló dolgot ebben az életben nem mondtam. *(Úgy van! jobbfelől.)*

A továbbiakban kifejti, hogy mindig is azon a Deák-párti állásponton állott, hogy „a vezényleti és szolgálati nyelv kérdését ne bolygassuk”. „Személyes kérdésben” történt felszólalásának valódi oka azonban *Justh* Gyula közbeszólása volt, melyben az kijelenti, hogy ő [mármint Tisza] paktál a nemzetiségekkel – a nemzetiségi szavazatok reményében.

...Hogy én a nemzetiségi kérdésben húsz esztendő óta micsoda magatartást és eljárást követek, azt tudhatja mindenki, aki igénytelen személyem közéleti működését figyelemre méltatja. Én igenis, békét akarok a nemzetiségekkel. *(Élénk éljenzés a jobboldalon.)* Én igenis meg akarom győzni ez ország idegen ajkú polgárait, hogy saját jól felfogott érdekükben is tévúton járnak, ha a

magyar egységes nemzeti állam épületét döngetik. (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Mozgás a szélsőbaloldalon.*)

Egy hang: (A szélsőbaloldalon): Frázis! (Mozgás a jobboldalon.)

Gr. Tisza István: Azokban az eszmecserékben is, amelyeket román ajkú érdemes polgártársainkkal egyszer-máskor folytattam, ugyanennek a meggyőződésemnek igyekeztem érvényt szerezni, ugyanerről igyekeztem őket meggyőzni. (*Helyeslés a jobboldalon.*) De minden békekísérlésben, történt legyen az a ház színe előtt vagy négyszemközt való megbeszéléseken, a béke conditio sine qua non-ja gyanánt állítottam oda, hogy azok, akik békét akarnak a magyarsággal, fenntartás és utógondolat nélkül helyezkedjenek az egységes magyar nemzeti állam alapjára (*Élénk helyeslés és taps a jobboldalon.*), hagyjanak fel teljesen mindenféle nacionalista politikai programmal, és a politikai közéletben egyesüljenek, teljesen olvadjanak bele a magyar nemzeti alapon álló pártokba. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Erről igyekeztem meggyőzni érdemes román ajkú polgártársaimat. Ezt a munkát folytatni is fogom (*Helyeslés a jobboldalon.*), amint annak előfeltételei beállnak, és nem mondok le és nem mondhatok le a reményről, hogy ennek az igazságnak győzedelmeskednie kell. (*Felkiáltások a jobboldalon: Fog is!*) E törekvésemet kritika alá vonhatja mindenki, ha helyeslésével nem találkozik – nézetem szerint ugyan alaptalanul –, de tehet érte szemrehányást mindenki; csak annak nincs joga nemzetiségekkel való paktálás ellen (*Halljuk! Halljuk!*) szemrehányást tenni, aki a Tomics Jásák és Vlád Aurélék szövetségében... (*Zajos helyeslés és taps a jobboldalon. Zaj és ellenmondás a szélsőbaloldalon.*)

Eitner Zsigmond: Csanád megyében is láttuk tegnap! (*Nagy zaj. Elnök ismételt csenget.*)

Gr. Tisza István: ...a Tomics Jásák és Vlád Aurélék szövetségében kereste a támaszt és érvényesülést, és aki a túlzó nemzetiségi izgatókat azzal igyekszik saját céljaira megnyerni,... (*Nagy zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csenget.*)

Sümei Vilmos: Justh Gyula keresi a saját céljait? (*Zaj.*)

Gr. Tisza István: ...hogyan oly választói reformot ígér nekik (*Zaj a baloldalon*), amelyiknek segítségével nagyobb erővel, erőben, számban, kárttevő lehetőségben meggyarapodva folytathassák tovább haza- és nemzetellenes politikájukat. (*Élénk helyeslés és taps a jobboldalon. Nagy zaj a baloldalon.*)

Eitner Zsigmond: Ez rágalom! (*Folytonos nagy zaj balfelől.*)

Gr. Tisza István: Ezekre a t. képviselő urak zajongással felelhetnek... (*Folytonos nagy zaj a baloldalon.*)

Eitner Zsigmond: Egyszerűen megmondjuk, hogy rágalom! (*Nagy zaj*)

Elnök: Justh János¹ képviselő urat kérem, hogy a közbeszólásoktól tartózkodjék. (*Nagy zaj balfelől.*)

Justh János képviselő urat most már rendreutasítom.

Justh János: Most egy szót sem szóltam! (*Zaj. Felkiáltások jobbfelől: Azt mondták, hogy rágalom! Miért kaptam ezt a rendreutasítást?*)

Elnök: Aki azt a közbeszólást tette, hogy ez rágalom, azt a képviselő urat utasítottam rendre. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Eitner Zsigmond: Én mondtam, hogy rágalom! (*Zaj.*)

Elnök: Tehát Eitner képviselő urat utasítom rendre. (*Helyeslés jobbfelől.*) Rendreutasításom Justh János képviselő úrra nem vonatkozik. (*Zaj balfelől.*)

Sümei Vilmos: Most a Caesar beszél, hallgassák! (*Zaj.*)

Gr. Tisza István: Ezek köztudomású, hitelesen elismert és tudott nyilvános tények, melyeket semmiféle lármázással letagadni, elcsavarítani nem lehet. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj a baloldalon.*)

Ennyit kívántam személyes kérdésben megjegyezni. (*Hosszantartó, élénk éljenzés és taps a jobboldalon és a középén. Zaj és felkiáltások a baloldalon: Hoch!*)

Elnök: Gróf Eszterházy Mihály kíván szólni.

Gr. Eszterházy Mihály: Személyes kérdésben kérek szót. (*Halljuk! Halljuk!*) T. Ház! Ma egészen váratlanul jelenvén meg a képviselőházban, nincs nálam Tisza István képviselőtársam azon beszéde, melyből azon inkriminált kifejezést vettem. Ezért tehát a legközelebbi alkalommal leszek bátor e beszédet felmutatni (*Helyeslés jobbfelől.*), és így szavaimat igazolni. (*Zaj!*)

Azon tanácsra, melyet t. képviselőtársam nekem adott, csak azt válaszolhatom, hogy mindenkor, minden alkalommal gondolkozással fogok cselekedni.

¹ A hajdúszoboszlói ker. 48-as Justh-párti képviselője, Justh Gyula fia.

Ennyit kívántam mondani. (*Helyeslés a szélsőbaloldalon.*)

Gr. Batthyány Tivadar: Személyes kérdés címén kérek szót (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*) tekintettel azokra, amiket gróf Tisza István képviselő úr itt az én és elvarátaim nemzetiségi politikájával kapcsolatosan méltóztatott előadni.

Elnök: Azt hiszem, hogy a t. Ház belegezük, hogy gróf Batthyány Tivadar képviselő úr e címen szólhasson. (*Helyeslés.*)

Gr. Batthyány Tivadar: Azokra a kérdésekre, melyek Justh Gyula t. barátomat személyesen érintik, és melyeket itt gróf Tisza István előhozott, én természetesen nem tartom magamat hivatottnak válaszolni, de hivatottnak és feljogosítottnak tartom magamat arra, hogy az igen t. előttem szolt gróf Tisza István képviselő úr felszólalásának azon részére reflektáljak, mely vonatkozik a mi választójogi programunkra és a szerb radikálisokkal a választásoknál való együttműködésre. (*Zaj. Halljuk! Halljuk! a szélsőbaloldalon.*)

Gr. Tisza István: És Vlád Aurél? (*Nagy zaj jobb- és balfelől.*)

Sümege Vilmos: Juriga! Juriga! (*Zaj. Elnök csenget.*)

Gr. Batthyány Tivadar: Ami a Vlád Aurélokot illeti, én azt tudom és azt láttam a választásoknál, hogy sok helyen ezek az oláhok önöket támogatták.² (*Zaj és mozgás jobbfelől. Igaz! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

Gr. Tisza István: De nem azok! (*Nagy zaj jobb- és balfelől.*)

Ertsey Péter: Minket is támogattak, de nem azok támogattak bennünket, akik nemzetellenes irányt követnek. (*Folytonos nagy zaj. Elnök csenget.*)

Elnök: Ertsey képviselő urat figyelmeztetem, hogy tartózkodjék a közbeszólástól. (*Zaj.*) Csendet kérek t. képviselő urak!

Gr. Batthyány Tivadar: Ertsey Péter képviselő úr közbeszólására gróf Tisza István szavaival válaszolok, hogy engem lármával elhallgattatni nem lehet. (*Helyeslés a szélsőbaloldalon. Folytonos zaj.*)

T. képviselőház! Ami pedig a nemzetiségekkel való együttműködését illeti, engedjen meg igen t. képviselőtársam, hogy erre nézve az éppen most folyó törvényhatósági tárgyalásokra utaljak, ahol tudtommal azok a túlzó nemzetiségi sehol velünk nem dolgoztak... (*Élénk helyeslés a szélsőbaloldalon. Zaj jobbfelől.*)

Gr. Tisza István: Arad! Arad! (*Folytonos zaj.*)

Sümege Vilmos: Oláhokkal, tótokkal dolgoztak Csanádban is! (*Zaj. Elnök csenget.*)

Gr. Batthyány Tivadar: Ami pedig a Tomics Jásákkal való együttműködésre vonatkozik, engedje meg igen t. képviselőtársam, hogy megállapítsam azt a tényállást, hogyha a szerb radikális párt ellen az én igen t. képviselőtársam tud hazaellenes tényeket felhozni, méltóztatnék azokat elmondani, nagyon le leszek érte kötelezve, és le fogom ebből vonni a következtetéseket. Én azonban azt tudom, hogy a szerb radikális párt, a Magyarország és Horvátország közti viszonyban unionista alapon áll, egyéb politikájában pedig Magyarország gazdasági és politikai önállósági programjának alapján áll (*Igaz! Úgy van! balfelől.*), és tudom azt is, hogy midőn az Aehrenthal-féle politika következtében a magyar szent korona birodalmának területén lakó és élő szerb ajkú állampolgárok között razzsiát indítottak, és keresték a hazaárulókat,³ hogy akkor a szerb radikális pártiakat hazaellenes tendenciák tekintetében még a gyanú árnyéka sem érhetette. (*Igaz! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*)...

Tisza viszontválaszában „szavai értelmének helyreállítása” ügyében kijelenti, hogy ő csupán azt mondotta, hogy *Justh* Gyula és hívei „a nemzetiségi izgatónak olyan választójogi reformot ígérnek”, amelynek folytán azok „nagyobb erővel és súllyal folytathatnák a maguk hazaellenes politikáját.” – *Batthyány Tivadar* „személyes kérdés címén” reflektált *Tisza* kijelentésére. Végre megértette tehát, hogy *Tisza* azt kifogásolja, hogy *Justh* és hívei állítólagosan „olyan választójogot ígérnek, amely a nemzetiségi izgatónak nagyobb befolyást biztosít.” Többnyelvű országban minden választójogi kiterjesztés – mondotta – „természetesen olyanoknak is fog választójogot adni, akik esetleg egy szélső állásponton vannak... de ugyanakkor, igenis tetemesen megszorítja a magyarság számát, mert gr. *Tisza István* igen jól tudja, hogy ma a censzos választójog mellett éppen a nemzetiségek az alacsony census alapján sokkal nagyobb mértékig vannak benne a választói jogosultságban, mint a színmagyarok.”

² *Gr. Batthyány Tivadar* kitétele híven tükrözi az ekkori függetlenségi baloldal felszínes és nem őszinte taktikáját a „nemzetiségi közeledés” kérdésében. – *Tisza* és *Batthyány* egymás ellen emelt „nemzetiségpolitikai” kifogásai pedig együttesen azt bizonyítják, hogy az uralkodó osztályok képviselői az első világháború előtti években sem ismerték fel sem kormányon, sem ellenzéken a hazai nemzetiségi kérdések valódi jelentőségét.

³ Értsd az 1908. évi annexió és az egyidejű 1908–9. évi zágrábi konstrukciós pör szakaszán.

96

A „Tomašić-ügy” képviselőházi vitája

A

1911 szept. 26

Mezőssy Béla függetlenségi és 48-as párti képviselő interpellációja gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz a Tomašić Miklós horvát bán személye körüli összeférhetlenség és a bánt ért hírlapi támadások tárgyában a véderőjavaslatról szóló képviselőházi vita keretében

Képv. Napló, 1910–15, XI. 243–245. l.

Az interpellációt megelőző hosszabb felszólalás során Mezőssy Béla részletezi a Tomašić bán ellen emelt összeférhetlenségi vádat, amely előzőleg a pártonkívüli ellenzéki *Pesti Hírlap*ban is napvilágot látott. Mezőssy kifogásolja, hogy Tomašić bán kinevezése után is „három-négy banknak igazgatótanácsosa, alelnöke és felügyelőbizottsági tagja, s e minőségében 30–40, sőt mások szerint 50–60 ezer koronára rúgó évi jutalékot is húz”. Hasonlóképp összeférhetetlennek tartja, hogy „üzleti vállalatokkal összeköttetést tart fenn, és e címen tantièmet fogad el. Ezeket a tényeket – Mezőssy szerint – súlyosbítja az a körülmény, hogy Tomašić állítólag rendeletileg utasította az alárendelt közegeket, hogy „a hatóságok azon közpénzeket, amelyek kezükben vannak, annál a banknál helyezték el, amelynél a horvát bán tantièmet élvez”. Úgy véli, hogy a kérdés „bírótság útján megtalálja a maga rendes és objektív ítélő fórumát”. Ha nem, következményei teljes mértékig a kormányt sújtják. – Ezután előterjeszti a Tomašić bán összeférhetlenségi ügyében emelt interpellációt.

T. képviselőház! Van szerencsém a következőkben előterjeszteni interpellációmat. (*Halljuk! Halljuk! balfelől.*)

Interpellációm a következő (*olvassa*):

„Kérem a miniszterelnököt, hogy nem látja-e a hivatali összeférhetlenség esetét fennforogni a Tomasics Miklós bán bán állása és több horvát bank igazgatósági tagsága között?”

„Van-e tudomása azon, a bán hivatali tisztességét mélyen sértő hírlapi támadásokról, amelyek őt a végrehajtó hatalom kezelése körül a saját maga és rokonsága érdekében visszaélésekkel vádolják?”

„Nem látja-e indokoltnak, hogy Tomasics Miklós bán ezen támadásokért a sajtóbírótság útján elégtételt szerezzen?” (*Élénk helyeslés a baloldalon.*)

Elnök: Az interpelláció kiadatik a miniszterelnök úrnak.

Gr. Batthyány Tivadar: Erre sincs válasz? (*Zaj a baloldalon.*)

B

1911 szept. 27

Polónyi Dezső felszólalása és interpellációja gr. Khuen-Héderváry Károlyhoz az elhangzott Mezőssy-féle interpelláció kiegészítéséről „a Tomašić bán elleni bünvádi eljárás megindíthatása” tárgyában

Képv. Napló, 1910–15, XI. 267–8. és 271. l.

A véderőjavaslatról szóló vita keretében az ellenzék tovább folytatta támadásait Tomašić Miklós horvát bán ellen. Mezőssy felszólalásához és interpellációjához kapcsolódva Polónyi Dezső (Polónyi Géza fia) a következő ülésen terjengős filippikát intézett a bán ellen. A függetlenségi ellenzék egyik korabeli hangadójának számító felszólaló túlzott politikai következtetései valósággal a bán javára billenttek a Tomašić kétségtelen törvényellenességei és gazdasági-erkölcsi összeférhetlensége kimutatásakor (A) kialakult országgyűlési közhangulatot. A „horvát közjogi szakértő” hírében álló, valósággal azonban a szóbanlevő kérdésekhez csak konyító, felszólalásait megbízhatatlan hírforrásokból merítő Polónyi ugyanis – szokása szerint – torzít, amikor a dualista kormányokat híven kiszolgáló unionista politikust állam- és rendszerellenes tendenciákkal ruházza fel. Meggyőződése szerint ugyanis „a magyar államiság szempontjából veszedelmesebb politikust mint Tomasics Miklóst elképzelni sem lehet”. Elmondja, hogy a mostani bán már 1895-ben, amikor a horvát szaborban az állampolgárságról szóló törvényt tárgyalták, élesen megtámadta *Crnhović* akkori horvát-szlavon kormánypárti képviselőt, amikor az kérte, hogy a

társországi törvényben is szerepeljen – az 1879:L. tc. rendelkezéseinek megfelelően – a „magyar állampolgárság” kifejezés (uo., 263. l.). Elhallgatja azonban, hogy Tomašić ekkori – igen feszült légkörben elhangzott – beszéde elsősorban unionista érdekeket szolgált. – Épp ilyen alaptalan az a további megjegyzése, miszerint Tomašićot – a Budapesti Hírlap 1909. nov. 20-i cikkére hivatkozva – „a Strossmayer auspiciumi, a Kukuljević és Rački közreműködésével létrejött iskola” tanítványának mondja, mely iskolának s így Tomašićnak is, az a történeti felfogása, amit „a délszláv állam megalakulását elősegítő tudományos előmunkálat gyanánt bebizonyítani iparkodik, hogy Horvátország közjogi pozíciójának csak a perszonális unió van igazolva” (uo., 264. l.). – A Magyar Hírlap egyik cikkéből következtetve arra a véleményre jut, hogy a Horvátországban kialakult magyarellenes áramlat kérdésében „Tomasics bán hívei és ellenségei között nincs különbség” (uo., 266. l.). Tomašić – szerinte – mindenképp a Magyarországtól való különállás pozíciójának megerősítésére törekszik, mert hiába hangzott el *Szekulics* Lázár horvát-szlavon képviselő 1911. jún. 30-i beszéde Tomašićról mint „nagy unionistáról”, amikor a tények ennek ellentmondanak. – Röviddel ezután ugyanis Tomašić a Benjamin-féle fegyelmi ügyben hozott báni rendeletével nyíltan szembehelyezkedett a magyar országgyűléssel. A rendelet folyományaként azután „a báni tábla megsemmisítette a Benjamin-ügyben a bírói határozatot, azzal az indoklással, hogy mivel a szábor engedélye hiányzott, nem lehet eljárni” (uo., 267. l.).

Polónyi Dezső: ...E politikai jelenségek láttára, azt hiszem, joggal fogamzik meg bárkiben legalábbis az a gyanú, hogy Tomasics Miklós bán politikailag semmi szín alatt nem képviselheti a mi érdekeinket lenn Horvátországban. (*Élénk helyeslés a haloldalon.*)

Gr. Batthyány Tivadar: Le kell mondania, éspedig azonnal!

Polónyi Dezső: De hogy kétség ne legyen valahogy e kérdésben, méltóztassék megengedni, hogy most egy olyan súlyos dologra mutassak rá, mely nézetem szerint már nem is e határon mozog, de kétségtelenül olyan jelenségekre utal, melyek kimerítik teljesen a magyar büntető törvénykönyvben a felségárulás büntetének fogalmául odaállított kritériumokat. (*Zaj. Halljuk! Halljuk! balfelől.*)...

Az Agramer Zeitung-ból, a bán félhivatalosából vett 1911. júl. 11., 26. és 27-i tudósítások alapján arra következtet hogy a bán jóváhagyásával, sőt közreműködésével egy „délszláv egyesülés” jött létre, melynek kiküldött választmánya, „hol Zágrábban, hol Laibachban, hol Dalmáciában ülésezik, és az egyesült horvát jogpártiak lekötötték magukat olyan irányban, hogy e választmány előzetes jóváhagyása és tudomása nélkül semmit nem tesznek, még egy nyilatkozatot sem adhatnak ki” (uo., 269. l.). – Az Agramer Zeitung egy további, 1911. júl. 28-án megjelent száma már arról tudósít, hogy a bán ebben a szellemben egy új pártot alapít Nationale Fortschrittspartei, azaz Nemzeti Haladópart címen (uo., 269. l.). Mindez – Polónyi szerint – a horvát bán külön szervezkedése esetében kimeríti a felségértés tényálladékát.

Polónyi Dezső: ...Tisztelettel kérem ezekután a miniszterelnök urat, szíveskedjék válaszolni-Interpellációm a következő (*olvassa*):

„Interpelláció a miniszterelnök úrhoz. 1. Hajlandó-e a miniszterelnök úr a Btk. 270. §-ának 2. pontjában és a 22. számú kúriai teljesülési határozatban foglalt jogszabályok értelmében Tomasics Miklós horvát bán ellen megjelent sajtótámadások miatti bünvádi eljárás megindíthatása céljából – mint horvát bánnak felettes fóruma – a szükséges felhatalmazást megadni?

A hat pontba foglalt interpellációban megismétli a magyar ellenzék vádjait Tomašić ellen, aki szerinte „úgy nyilatkozataival, mint kormányzati és egyéb cselekedeteivel, csak a magyarság ellen gyűlöletet szítja...” Szerinte a bán „a nyíltan államellenes elveket hirdető politikai pártokkal szövetségben”. Ezért a kormány sürgős közbelépését és Tomašić lemondását követeli. – Polónyi ingerült és megalapozatlan állításokat tartalmazó felszólalása és interpellációja megkönnyítette Khuen-Héderváry védekező és védelmező válaszát a „Tomašić-ügy”-ben, mert a támadás súlypontja ezzel a védhetetlen gazdasági összeférhetlenség síkjáról jórészt a politikai „megbízhatatlanság” vonalára csúszott át, s ezen a téren Khuen meg tudta védeni horvát párthívét.

C

1911 okt. 3

Gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök válasza Mezőssy Béla és Polónyi Dezső a „Tomašić-ügy”-ben hozzá intézett interpellációjára, Mezőssy Béla újabb felszólalása, a miniszterelnök viszontválasza, majd Polónyi Dezső további felszólalása és Khuen-Héderváry miniszterelnök viszontválasza ez ügyben, a véderőjavaslat képviselőházi vitája keretében

Képv. Napló, 1910–15, XI. 345–346., 348–349., 351–354., 355–356. és 357–360. l.

Mezőssy Béla interpellációjára adott válaszában Khuen hangsúlyozza, hogy a bán bankérdekeltségében nem lát összeférhetlenséget, politikai tekintetben pedig változatlan bizalommal viseltetik személye iránt. Ennek részletes érveit – mint ekkor mondta – Polónyinak adandó válaszában kívánja kifejteni. – Mezőssy újabb felszólalásában megismétli azt a véleményét, hogy Tomašić különböző igazgatósági tagságai és gazdasági machinációi összeférhetetlenek a bán közéleti pozíciójával. – Khuen-Héderváry Mezőssynek válaszolva kijelenti, ha Tomašić báni időszakában törekedett volna ilyen összeköttetésekre, azt ő is ellenezné, de miután a bán jóval korábban, évtizedes munkával szerezte meg pénzügyi pozícióit, méltánytalanság lenne őt ezektől elűzni csupán azért, mert időlegesen a horvát bán tisztjét tölti be. – A Ház ezután a miniszterelnök válaszát tudomásul vette. – A Mezőssynek adott válasznál lényegesen jelentősebb Khuen Polónyinak, Tomašić politikai megbízhatósága tárgyában adott válasza.

Gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök: T. képviselőház! (Halljuk! Halljuk!) Polónyi Dezső t. képviselő úr szintén interpellációt, mégpedig politikai természetű interpellációt intézett hozzám, a horvát bán állását illetően. Interpellációja indokolásának első részében ugyanazon témával foglalkozott, amelyet Mezőssy Béla t. képviselőtársam is fejtegetett, és ezért azt hiszem, nem méltóztatik talán szükségesnek tartani azt... (Halljuk! Halljuk! Zaj a szélsőbaloldalon.)

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök: ...hogy ugyanarra a tárgyra még egyszer kiterjeszkedjem. Azonban interpellációjának másik, éspedig nagyobb része politikai természetű. Az egész interpelláció arra van alapítva, hogy a t. képviselő úr az újságokból kivett szemelvények egész sorozatát adta elő a t. Háznak, és abból igyekezett megindokolni azt, hogy a bán politikailag nem felel meg azon állás követelményeinek, amelybe helyeztetett.

Megjegyzem, hogy többnyire ellenzéki – hol horvát, hol magyar ellenzéki – lapokból vette t. képviselőtársam ezen szemelvényeket, amelyek alapján meg kívánta konstruálni azt a tételét, hogy íme, minthogy ezek a lapok ezt így írják, tehát a bán is olyan. Ez nagyon gyenge következtetés. Mert ez nem jelentene egyebet, mint azt, hogy amit, mondjuk a Budapest, a Magyarország vagy a Független Magyarország ír, azért én vagyok a felelős. (Úgy van! jobbfelől.) Azt hiszem, hogyha találkozik valaki, mondjuk a Lajtán túl, aki azt fogja mondani, hogy alapjában véve én is csak a negyvennyolcas pártoknak politikáját követem, az urak, akik szemben ülnek, protestálnának az ellen, hogy én az ő politikájukat csinálom. (Felkiáltások jobbfelől: Mi is!) A t. képviselő úr interpellációjának felépítésében tulajdonképpen ugyanezt csinálja. A horvát bán azért teszi felelőssé, amit egyes horvát vagy magyar ellenzéki lapok írtak. Így nem lehet vitatkozni, és nem lehet semmit sem bizonyítani. Mert ez lehetetlenség. Kiragadni egyes cikkeket vagy azoknak bizonyos részeit, s azokat odamutatni, és ebből akarni valamit következtetni, bocsánatot kérek, ezzel szemben én ugyanazon fegyverrel nem élhetek, nem szedhetem össze az egyes cikkeknek további részeit, felsőbb vagy alsóbb részeit, hogy kimutassam, hogy t. képviselőtársam tévedésben volt, aki talán nem tud elég jól horvátul, s így nem értette meg a cikkeket stb., mert mindez beletartozhatik...

Polónyi eljárása tehát következetlen, indokolatlan és megalapozatlan.

...Ami t. képviselőtársamnak azt az állítását illeti, hogy a legradikálisabb képviselőkkel is összeköttetésben van a bán, én nem tudom, hogy honnan vette ezt. Ha a t. képviselő úr azt állítja, hogy bizonyos időben Zágrábban találkozott hat szláv politikus, kettő Dalmáciából, kettő talán Krajnából, kettő Horvátországból, azok összegyűltek és valószínűleg politikai dolgokat beszéltek meg, ezért a bán tenni felelőssé, mégiscsak nagyon erős dolog, és ha azok akár klubnak nevezik is magukat, nincsenek alapszabályaik...

Polónyi Dezső: Itt van! (Mozgás.)

Gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök: De ki hagyta jóvá? (Nagy Zaj a jobboldalon. Felkiáltások: Ki hagyta jóvá? Talán Supilo?)

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök: Ha az alapszabályokat a bán hagyta volna helyben, igaza volna a t. képviselő úrnak, de azt nem fogja bebizonyítani. (*Felkiáltások a jobboldalon: Erre hallgat!*) Hiszen mindazoknak az uraknak, akikről a t. képviselőtársam beszélt – a t. képviselő úr nem ismeri őket, bocsánatot kérek, én ismerem őket –, semmi szavuk Horvátországban nincs!

Polónyi Dezső: Szépen nincs!

Gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök: Sokszor látjuk, hogy a délszláv politika csinálásánál micsoda mesterkedéssel szoktak eljárni, de azt mumusnak odaállítani nagyon kár, mert azokkal sokkal rövidebben lehet elbánni. (*Helyeslés és derültség a jobboldalon.*) Nagyranöveszteni az ilyen politikusokat nem áll a magyar politika érdekében. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Ha pedig a t. képviselőtársam azt akarja bebizonyítani, hogy mivel ugyanabban az időben, mikor ezek összeültek, a bán megalakította a haladó pártot, ez tehát egy parallel akció volna, hogy egyik a másikat akarta támogatni; ez annyit jelent, mint a tüzet a vízzel egyesíteni, mert az egyik nemcsak Horvátországnak, hanem Magyarországnak és Ausztriának a széttagolására vállalkozik, míg a másik tisztán a törvény alapján alakult. Hogy ezeket hogy lehet egy parallel akcióban egymás mellé állítani, azt én nem értem.

De pozitív tévedései is vannak itt a t. képviselőtársamnak. Azt mondja, hogy van egy Kroatische Korrespondenz, és úgy állítja be azt, mint a kormány hivatalos közlönyét. Soha ilyen nevű Korrespondenz-je a horvát kormánynak nem volt, és azzal semmiféle viszonyban nem áll. Ha ezzel kérkedik egy ilyen Korrespondenz, arról a horvát kormány nem tehet. Én az ő nevében dementálom, hogy valaha a horvát kormány organuma lett volna. Ezt tartottam szükségesnek, mint pozitív adatot, az övével szemben itt kinyilatkoztatni.

Én újra is csak arra vagyok bátor figyelmeztetni, hogy méltóztassék ebben a tekintetben kissé óvatosabbnak lenni. (*Egy hang jobbfelől: Lelkiismeretesebbnek!*) Mi nagyon jól tudjuk, kik e kérdésekkel hosszasan foglalkoztunk, hogy hol keressük ezeknek a dolgoknak a szálaikat. Nem akarok itt előhozakodni dolgokkal, melyeket jobb, ha az ember nem is tud tulajdonképpen (*Derültség a jobboldalon.*), de nagyon jól ismerjük azokat az utakat és szálaikat, melyeken szoktak bizonyos emberek járni. Epigonjai ezek egy volt politikának, mely sohasem volt Magyarországnak kedvező. Ezek új színben és formában akarnak jelentkezni és megrontani azt, amit építeni akarunk, és nem sajnálnak erre semmiféle eszközöket. Ezek egyszerre magyarbarát színben fognak feltűnni, hogy elérjék céljukat, és sajnos, hogy egyik a másikat akarta támogatni; ez annyit jelent, mint a tüzet a vízzel egyesíteni, mert az egyik nemcsak Horvátországnak, hanem Magyarországnak és Ausztriának a széttagolására vállalkozik, míg a másik tisztán a törvény alapján alakult. Hogy ezeket hogy lehet egy parallel akcióban egymás mellé állítani, azt én nem értem.

Polónyi Dezső mint interpelláló képviselő a miniszterelnök válasza után elhangzó felszólalásában fenntartja véleményét, és külön is hangsúlyozza, hogy Tomašić-nak – mint mondotta – „sikerült... egész Horvátországot egy zászló alá összpontosítani, ti. a fékezhetetlen magyargyűlölet táborában”. Vitatja, hogy nem lennének autentikusok az általa felhasznált sajtóforrások. Kétségbevonja, hogy Tomašić valóban unionista politikát követne Horvátországban. – A *miniszterelnök* viszontválaszában kijelenti: Tomašić mindenkor, még hibáiban is, következetes unionista politikát folytatott, „éppen ezért az egész horvát ellenzéki politika benne látja legnagyobb ellenségét”. Kiemeli, hogy „Tomašić soha semmiféle trialisztikus politikát nem csinál, de nem is támogathat...”, többek között azért sem – fejtegeti sajátos okfejtéssel –, mert Tomašić az ő politikáját támogatja, ő pedig nem követ ilyen politikát. – *Polónyi Dezső* a miniszterelnök beszéde után elhangzott újabb felszólalásában kijelenti, hogy a miniszterelnök lekicsinyli a délszláv egységterveket, és felnagyítja a tehetetlen horvátországi kormányzati politika jelentőségét és szerepét. Ennek a balkezes politikának egyenes következménye a Horvátországban fennálló magyarelles hangulat. Mindezerért nem veheti tudomásul a miniszterelnök válaszát. – *Khuen-Héderváry* újbóli felszólalásában fenntartja korábbi nézeteit. Kitér a fiumei püspökségnek [az ellenzék, kivált Batthyány Tivadar által, I. 87. sz. irat, annyit hangoztatott] kérdésére is. Szerinte az, hogy Fiume melyik püspökséghez tartozik, nem főbenjáró politikai kérdés, amiért valakit el lehetne marasztalni. A Ház többsége ezután tudomásul vette a miniszterelnök *Polónyi* interpellációjára adott válaszát. – Az ügy folytatásaként – 1911. nov. 15-én – *Polónyi Dezső* ismét felszólalt, és újabb „sürgős interpellációt” intézett *gr. Khuen-Héderváry Károly* miniszterelnökhöz „a Tomasics bán által kiadott és a magyar képviselők mentelmi jogát sértő rendelet tárgyában”. (Képv. Napló, 1910–15, XII. 225–227. l.) – *Polónyi* felszólalását különösen időszerűvé tette a horvát szabor egyidejű feloszlata. Az ellenzék felhasználta az alkalmat a „Tomasics-ügy” felelevenítésére, bünbakul állítva a közvélemény elé a bán politikai rendszerét az ex lex-be torkolló horvát válság miatt. Az ügy vitája 1911. nov. 17-én, a következő tárgyalási napon, „a horvát-szlavon költségvetési tétel” alkalmából folytatódott. Ekkor *Batthyány Tivadar* és *Khuen* felszólalásai állottak az érdeklődés középpontjában. *Batthyány* beszédében

részletesen bírálta a szerinte nyilvánvaló társországi *trialista* politikát. *Khuen-Héderváry* válaszában annak a véleményének ad kifejezést, hogy Horvátországban ilyen irányzat nem hangadó, s ott – szerinte – minden függő kérdés ellenére „mégis teljes megnyugvás jött létre”, tehát a horvát-szlavonországi kormányzat jól látta el feladatát. Ismételten pártfogásába veszi Tomasicst az ellene felhozott vádakkal szemben. A miniszterelnök ezután kitért a Julián-egylet iskolai akcióinak asszimilációs túlzásaira, és ezeket a képviselőház plénuma előtt elmarasztalta. „Ha a magyar nemzet magyarnak akar élni – mondotta ekkor Khuen – épp oly jogosan a horvát nemzet, mint horvát akar élni, és nem akarja, hogy saját fiai el legyenek nemzetietlenítve.” (Képv. Napló, 1910–15, XII. 265. l.) – A horvát válság vitájává nőtt Tomasics-féle képviselőházi polémiát követően, 1911. nov. 21-én a minisztertanács a Ház előterjesztésére hozzájárult a szábor feloszlatásához. (MT 1911:21/115.) Majd sor kerül a helyi kormányzat részéről súlyos visszaélésekkel végrehajtott horvát-szlavonországi választásokra, melyek az ex lex küszöbéig sodorják a horvátországi helyzetet. A „horvátországi választások alkalmával észlelt visszaélések tárgyában” 1911. dec. 16-án *Batthyány* Tivadar interpellálja a miniszterelnököt. „Horvátországban – mondotta – oly események játszódnak le, amelyek alkalmasak arra, hogy a Scotus Viatorok felvonulva, Magyarország terhére írjanak olyan atrocitásokat, amelyek – sajnos – nem légből kapottak, hanem a valóságnak felelnek meg...” – *Khuen* válaszában kijelenti, hogy a horvátországi választások a szokott választási légkörben zajlottak le. Az a körülmény, hogy Scotus Viator neve felmerült e választások alkalmából, azt mutatja, hogy az angol publicista – szerinte – érdekelt volt a horvát ellenzék akcióiban. „Hogy ez Magyarország szempontjából helyes-e vagy jó-e – jelentette ki Khuen –, azt a t. Ház bírálatára bízom.” (Képv. Napló, 1910–15, XIII. 373–381. l.) – A válságos horvátországi helyzet okozta képviselőházi közhangulatra jellemző, hogy az 1911. dec. 11-i ülés s egyben a Tomasics-ügy utolsó érdemi tárgyalása határozathozatal nélkül zajlott le. A házelnöki bejelentés szerint „a miniszterelnök nem tekinti választát véglegesnek, s így határozathozatalnak helye nincs.” – *Scotus Viador* (Seton-Watson) neve egyébként felmerül az 1912. évi belügyi költségvetés tárgyalásakor is. *Mihali* Tivadar, aki 1911. nov. 20-án mondott beszédében (Képv. Napló, 1910–15, XII. 312–314. l.) határozati javaslatot terjeszt be „a közigazgatási hatóságok hatáskörébe utalt ügyek rendes bíróságok körébe való áttétele” ügyében, sajátos módon vonja be a vitába nevét. Abból kiindulva, hogy az angolszász publicista a nemzetiségi kérdés kapcsán bőven idéz kompromittáló képviselőházi felszólalásokból, megkockáztatja azt a kijelentést: „...nem mi nemzetiségi vagyunk azok, akik Scotus Viatort informáljuk, hanem az urak itt a házban adták néki az adatokat” – ami a Hodža Milánhoz intézett 1910. évi Seton-Watson-levél (66/B. irat) ismeretében egyes nemzetiségi politikusok vonatkozásában aligha képzelhető el. – Az 1911. évi költségvetés nemzetiségi vitája egyébként bővelkedett figyelmet érdemlő mozzanatokban. A Mihali beszédére reflektáló néppárti *Rakovszky* Iván 1911. nov. 21-i felszólalásában kijelentette: senkinek sem lehet bántódása saját népviseletének használata miatt; ugyanakkor élesen kikelt a nemzetiségi színek használata ellen. (Képv. Napló, 1910–15, XII. 334–335. l.) – Két nappal később, 1911. nov. 23-án *Vajda* Sándor ingerült hangú és hasonló fogadtatást kiváltó beszédben bírálta a kormány egészségügyi költségvetését, és – Ady „Magyar Ugaron” versciklusát idézi a nép közhangulata jellemzésére (uo., 363–366. l.).

97

Miniszterelnökségi és szerb-horvát munkásmozgalmi iratok a szerbiai és a magyarországi szerb munkásmozgalomról

A

1911 okt. 25

*Külügyminisztériumi átírat a miniszterelnökséghez a belgrádi osztrák-magyar konzulátusnak az itteni szerb ipari munkásság társadalmi helyzetéről és szervezkedéséről szóló jelentése tárgyában, 1 melléklettel*¹

ME 1912–XLI–333

(Gépírásos magyar nyelvű eredeti irat)²

46 644/8-b sz.

A belgrádi cs. és kir. konzulátus egyik jelentésében a *szerb ipari munkások társadalmi szervezésének fejlődését*³, tevékenységét, a munkásviszonyokra való befolyását és politikai jelentőségét tárgyalja. Van szerencsém ezen jelentést *bizalmas* tudomásulvétel végett másolatban idemellékelve

¹ Az irat felzetén olvasható feljegyzések, valamint egyik melléklete szerint „a szerb ipari munkások szervezkedése tárgyában” küldött belgrádi osztrák-magyar konzuli jelentést a miniszterelnökség betekintésre megküldte az érdekelt szakminisztériumoknak, így a belügy- és a kereskedelemügyi minisztériumnak is. – A magyarországi munkásmozgalmából ugyanakkor említést érdemel a román országos bizottság felhívása az elnyomó kormányzati politika ellen tiltakozó népgyűlések szervezése ügyében. (*Cătră munci-*

a nagyméltóságú miniszterelnökségnek azzal a tiszteletteljes felkéréssel rendelkezésére bocsátani, hogy a közleménybe az érdekelt szakminisztériumoknak is betekintést engedni méltóztassék.

Wien, 1911. évi október hó 25-én.

A miniszter helyett:
Roessler [Moritz] s. k.

Melléklet

1911 júl. 13

*Dr. Wildner Henrik belgrádi osztrák-magyar konzul jelentése a külügyminisztérium részére a Szerbiában jelentkező szocialista munkásmozgalom tárgyában*¹

ME 1912–XLI–333

(Német nyelvű gépelt másolat fordítása)

Z. 65

Belgrád, 1911. július 13-án

h. p.

Nagyméltóságú Gróf úr!

Az első szocialista szervezetet Szerbiában 1874-ben alapították, amikor is a nyomdászok Markovits Szvetozár agitátor befolyására egy marxista alapon álló egyesületbe tömörültek. Az új eszme csak lassan terjedt. 1896-ban és 1897-ben szervezkedtek csak a bocskorkészítők Belgrádban és Kragujevácon. Gyorsabb iramba jutott a mozgalom, amikor az 1903. évben megalapították a központi munkásszövetséget. Míg ebben az évben csak 1761 munkás tartozott a szervezethez, e szám a következő időben gyorsan emelkedett, és az 1910. évben 7418 volt, 209 helyi csoportban, 22 szövetségre elosztva.

Ha az egyes szövetségeket közelebbi vizsgálatnak vetjük alá, úgy feltűnik, hogy az ipari munkások között, akiknek számát jelenleg 6000-re becsülik, viszonylag kevésbé terjedt el a szocialista szervezkedés. Eleinte mindenestre minden szerb iparvállalatnak nagy nehézségei voltak a munkásokkal, akik rögtön szociáldemokrata alapon egyesültek, és a legszélsőségesebb követeléseket támasztották a gyártulajdonosokkal szemben. Jellegzetes példák erre az itteni cukorgyár és a Crompton & Co. posztógyár esetei, amelyek kénytelenek voltak üzemüket a munkásokkal való viszályok miatt évekig szüneteltetni. Az ebből keletkezett harcból a legtöbb vállalat – persze jelentékeny áldozatokkal – győztesen került ki, és most részben saját egyéni intézkedéseikkel, részben közös eljárással minden tőlük telhetőt megtesznek, hogy a szocialista mozgalom elhatalmasodását meggátolják. A szakszervezetek így a gyárüzemekben eddig csak csekély tartós sikert értek el. *Ez áll a bányákra is, amelyek körülbelül 5000 munkást foglalkoztatnak.*² A bányarend előírásai a társládán kívül minden más szervezet alakulását megakadályozzák; azonkívül lényegesen előnyösebb is a vállalkozók helyzete, akiknek a rendőri hatalmon kívül még más hatékony hatalmi eszközök is rendelkezésükre állanak.

Csekély előmenetelt érhetett el a szocialista szervezkedési munka a közlekedési vállalatok alkalmazottai körében, bár e tekintetben az utóbbi időben fokozódott az agitációs tevékenység.

torimea română din Ungaria – A magyarországi román munkássághoz – Adevěrul, 1911. okt. 15; 10. sz.) – Az akció történetéhez l. a szebeni, segesvári, brassói tiltakozó gyűlések beszámolóit. (*Adunările noastre populare* – Népgyűléseink – Adevěrul, 1911. nov. 19; 11. sz.) – Az országos méretű választójogi tiltakozó akció előzményei visszanyúlnak a szebeni VI. román szociáldemokrata kongresszus 1911. jan. 8-i határozatáig, melyben a hazai román szociáldemokrata tagozat országos bizottsága bejelenti tiltakozását „a Khuen-kormánynak a korszerű választójog elsikkasztására törekvő taktikája ellen”. (*Parlamentul muncitorimeii române din Ungaria* – A magyarországi román munkásság parlamentje – Adevěrul, 1911. jan. 22; 1. sz.)

² „A császári és királyi Ház és a császári és királyi külügyminisztérium” hivatalos fejléccel ellátott papíron.

³ A kiemelések kék és fekete ceruzával.

¹ Az irat hátlapján az alábbi német nyelvű gépírást olvassuk: „Handelspolitischer Gegenstand Z. 65. Belgrad am 13. Juli 1911. Dr. Wildner berichtet über Sozialismus in Serbien.”

² Kék ceruzával aláhúzva.

A szakszervezeti szervezkedésnek leghálásabb tevékenységi területe az *iparosok*³ között van. Így a bocskorkészítőknek 30 helyi csoportjuk van 1093 taggal, a bőrfeldolgozóknak 31 helyi szervezetük 700 taggal, a szabóiparosoknak 25 helyi szervezetük 650 munkással, a famegmunkáló iparosoknak 25 helyi szervezetében 663 munkás van és így tovább. Még a legerősebb a szakszervezetek kialakulása a fém-, a szűrszabó-, nyomdász-, paplanos-, pék-, borbély- és pincérszakma alkalmazottai körében.

A szervezeteknek nem jelentéktelen a pénzbevételeik. 1910-ben *102.199 dinár*³ bevétel fölött rendelkeztek, és 75.226 dinárt adtak ki. Évzárlatkor maradt 62.486 dinárjuk. A kiadások főleg toborzás céljára történtek, aminél különös figyelmet fordítottak a sztrájkra mint agitációs eszközre. 1907-ben 45.714 dinárt, 1908-ban 37.046 dinárt, 1909-ben 11.379 dinárt és 1910-ben 22.845 dinárt fizettek ki sztrájk támogatásként.

A *sztrájkmozgalom*³ különös *makacsságával tűnik ki*.³ 1908-ban 18, 1909-ben 47 és 1910-ben ugyancsak 47 sztrájkot rendeztek; ezek közül több mint 50% teljes sikerrel végződött, míg körülbelül 25% fejeződött be kudarccal. A szövetségi központ igyekszik a munkásokat szigorú sztrájkfegyelemre szoktatni, és őket meggondolatlanul kimondott sztrájkoktól visszatartani. A két nagy sztrájknál, amely az 1911. év folyamán tört ki, és a mi állampolgáraink közül is soknak okozott kárt (a Belgrádban kimondott szabósegéd- és pincérsztrájknál), a vállalkozók a legfontosabb kérdésben nem kapituláltak, amennyiben nem egyeztek bele, hogy a szakszervezetet egyedüli munkaközvetítő hivatalnak ismerjék el.

A szervezett munkások élnek a bojkott harci eszközével is. 1910-ben 37 munkást és 25 üzemet nyilvánítottak rossz hírűnek. Úgy látszik, hogy ezeket az intézkedéseket könnyelműen alkalmazzák, és a szándékolt hatást elhibázzák.

A nők szervezése még kevésbé haladt előre. 1910-ben csak 222 nő tartozott a szakszervezetekhez.

A szerb munkás-szakszervezeti mozgalom vezetője a Glavni Radnički Savez (központi munkás-szövetség), amely különlegesen élénk tevékenységet fejt ki. Szakadatlan szoros kapcsolatban áll a helyi szervezetekkel és 26 szakszervezeti tanáccsal. Az agitáció gyűléseken folyik, a három munkáslap útján, egy szocialista könyvtár kiadásával stb. Az új ipartörvény alapján létesített munkáskamarával, amelynek vezetésére a szövetség irányadó befolyást gyakorol, új toborzóközpontot nyert.

Az országos szociáldemokrata párttal, amely tudvalevőleg a skupstinában is képviselve van, a legbensőbb kapcsolat áll fenn. Mindkét szervezet előljárói egyetértésben működnek együtt, és kölcsönösen delegálják tagjaikat az ülésekre. A nemzetközi szocialista kongresszusokon is képviselve szokott lenni, a szerb központi munkásszövetség.

Valószínű, hogy a szocializmus Szerbiában még jelentékenyen nagyobb előrehaladást fog tenni. Eltekintve a kommunista tendenciáktól, amely a nép sajátja, hozzájárul ehhez a fejlődéshez az a körülmény, hogy mind gyorsabb üteművé válik a proletarizálódás. Kezdenek földszükében lenni, *délen már kivándorlási törekvések mutatkoznak, amelyeket a hatóságok még elnyomnak*², és az iparosítás növekvőben van. A szocializmus még vidéken is fellép már, amint az különböző Drina- és délvidéki jelentésekből kiderül.

Fogadja Nagyméltóságod legmélyebb tiszteletem kifejezését.

B

1911 nov. 6–7

*A zágrábi „Radničke Novine” tudósítása az I. szerb-bunyevác szociáldemokrata kongresszus lefolyásáról*¹

E hó hatodikán és hetedikén tartották meg Újvidéken a magyarországi szerb és bunyevác szocialisták első szocialista kongresszusát. A kongresszuson 36 kiküldött és 6 külföldi vett részt. Pártunkat a bolgár párttal együtt egy kiküldött képviselte. Pestről jelen volt Buchinger és Csizmadia elvtárs, Horvátországból és Szlavóniából pedig a sidi Koracs elvtárs. A zágrábi magyar

³ Fekete ceruzával aláhúzva.

¹ A Radničke Novine 1911. nov. 15-i, 16-i, 258–259. számú és a szerb levéltári forrás (Arhiv VI., 1915. 196.) nyomán kivonatos fordításban közli: *A vajdasági munkásmozgalom...* 190–192. l.

szervezeteket Szalóc elvtárs képviselte. Szívélyes és testvéri üdvözlésváltás után a fenti kiküldöttekből konstituált kongresszus megkezdte munkáját. A központi agitációs bizottság eddig Pesten szóvelt szerb szekciójának a jelentéséből látható, hogy a mozgalomnak eddig 15 szervezete és 580 tagja van, amellett, hogy van mintegy 2000 szerb munkás, akik mint a magyar szervezetekbe szindikáltak, tagjai a magyar pártnak is. ...A jelentés azt mondja, hogy a szerb és a bunyevác munkások helyzete a magyar monarchiában kivételesen rossz és nehéz. Különösen ez utóbbiak helyzete. Ez a nép 70.000 lélekből áll, és amellett, hogy óriási közöttük az írástudatlanok száma, különösen prédájává vált a klerikális sajtónak, a jezsuitáknak, akik a bunyevác nép között óriási számban szórják szét a legrosszabb vallási mérget, és így egyelőre képtelenné teszik arra, hogy sikeresen harcoljon a sokoldalú kizsákmányolás ellen, amelynek most az áldozata.

A pártsajtó a városokban és falvakban fennálló szervezetek fejlettségéhez viszonyítva arányosan fejlett. A „Szloboda”-t 1100 példányban vásárolják, illetőleg ennyire fizettek elő. A „Napred” című bunyevác lapot pedig 3000 példányban. Ezt majdnem kizárólag a falvakban vásárolják, mert a bunyevác elemek főleg falun élnek. A pesti agitációs bizottság bizonyos – igaz, hogy elégtelen és nagyon korlátolt – mennyiségben ellátta szervezeteit szocialista könyvekkel és művekkel is, a belgrádi, zágrábi és sidi szocialista könyvkiadóktól.

A párt minden helységben, összes szervezeteivel, amelyek nagyobb számban falusi szervezetek, nagyon tevékeny részt vett az általános választójogért indított akcióban². Az összes szervezetekben hatalmas lelkesedés lángolt, tüntettek és beszüntették a munkát. A jelentés úgy hangzik, hogy az általános választójogért folytatott harc a legfontosabb életkérdése az egész proletariátusnak ebben az országban. Enélkül semmiféle demokrácia sincs ebben az országban, amelyben a kaszt-előnyökben részesített bárók és grófok uralkodnak. Az általános szavazati jogért vívott harc keretében a párt különböző helységeken 35 tüntetéssel összekapcsolt nyilvános gyűlést és 125 előadást tartott. A mai kormány, amely annak idején általános szavazati jogot, szabad sajtót, szabad gyülekezési jogot stb. ígért, ugyanez a kormány betiltott 32 gyűlést, és a „Szloboda” 15 cikkét.

...A bunyevácok közlönye, a „Napred”, amely 1911. VI. 1-én indult meg, 287 koronát vett be. Így az összes alapok aktívája 4957 korona. Az Újvidéken megjelenő „Szloboda”-t a magyar központi pártpénztár havi 100 koronával támogatja. A „Szloboda” havonta háromszor jelenik meg. Ez a kongresszus elhatározta, hogy a jövőben a „Szloboda” minden héten meg fog jelenni.

...A kongresszus a vita eredményeként ezt a röviden fogalmazott határozatot hozta: hogy a városokban és a falvakban a párt munkája lehető legyen, a párt- és szakszervezetek magasabb szintre emelésének útjára kell térni. Ott pedig, ahol a szindikális szervezés lehetetlen, az elproletárosodott parasztokból és azokból, akik már úgyszólván holnap azokká lesznek, csoportokat kell képezni, és ezeknek a csoportoknak a szervezési formája legyen az olvasókör vagy a politikai szervezet...

.....

Ezt az első kongresszust³ egy nagyon szép gyűlés is gazdagította. A kongresszus első napjának délutánján egy négy-ötszáz emberből álló tömeg előtt, ami sokféle körülményre való tekin-

² A hazai szerb szociáldemokrata szervezkedés egyik központjában, Újvidéken 1911. jan. 16-án szerb és magyar ügyviteli nyelven tartotta évi közgyűlését a helyi szervezet. (Beszámolóját a Sloboda, 1911. 3. száma nyomán fordításban közli: A vajdasági munkásmozgalom... 187–8. l.) – A magyarországi szerb agitációs bizottság egyidejűleg szerb nyelvű röpiratkivonatban közzétette a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1908-ban elfogadott szervezeti szabályzatának, a szerb nemzetiségi munkásmozgalomra érintő pontjait. – Az iratot az ekkor Újvidéken kiadott szerb nyelvű röpirat és levéltári forrás (Arhiv, VI–164–174) nyomán közli: *A vajdasági munkásmozgalom...* 156–159. l.

³ A magyarországi szerb nemzetiségi munkásmozgalom lapja, az Újvidéken megjelenő *Sloboda* folytatásos részletes beszámolót közölt az 1911. nov. 19-én és 20-án Újvidéken tartott I. szerb-bunyevác szociáldemokrata kongresszusról. (*Rad I-og kongresa srba i bunjevaca socijal-demokraia.* – A szerb és bunyevác szociáldemokraták I. kongresszusának munkája. Sloboda, 1911. nov. 25. és dec. 5; 32. és 33. sz.) – Az I. szerb-bunyevác kongresszus másnapján, 1911. nov. 20-án terjesztette elő Vojin Brkić hosszabb vita után elfogadott, a szerb nemzetiségi munkásmozgalom szervezeti problémáiba bepillantást engedő határozati javaslatát. Brkić kérte, hogy mindazon helységeken, ahol a magyar központi pártszervezet csoportot létesít, „pontosan tartsa számon a szerb proletariátust is. Nevezetesen 1. mindazon helységeken, ahol gyűléseket tart – ha ezekben szerbek is élnek –, gondoskodjék szerb szónokokról, mert ily módon elkerülhető sok minden, ami eddig előfordult; 2. ezáltal csökken majd a sztrájkőrök és a szervezetlenek száma, a szervezettek pedig emelkedik; 3. a központi pártvezetőség a szövetségek és a csoportok figyelmét

tettel ebben a helységben jelentősen nagynak számít, négy küldött tartott beszédet. Kettő pestiek, egy Horvátországból és Szlavóniából jött, egy pedig a szerb- és a bolgár párt küldötte volt. Buchinger és Csizmadia elvtársak főként a magyarországi politikai állapotról beszéltek. A harmadik szónok a sidi Koracs⁴ elvtárs volt.

C

1912 máj. 23

Külgyminiszteri átirat a miniszterelnökséghez a belgrádi osztrák–magyar konzulátusnak a szerbiai munkásmozgalommal foglalkozó újabb jelentése tárgyában, 1 melléklettel¹

ME 1912–XLI–333 (3202/912)²
(Gépirásos magyar nyelvű eredeti irat)

28760/8/b. sz.

Bizalmas

A szocialista szervezeteknek a szerb ipari és gazdasági munkások közt való terjedése tárgyában múlt évi október hó 25-én 46644/8-b szám alatt kelt itteni átirat kapcsán van szerencsém a belgrádi cs. és kir. konzulátusnak e tárgyra vonatkozó újabb jelentését másolatban idemlélve a nagyméltóságú miniszterelnökségnek azzal a tiszteletteljes felkéréssel megküldeni, hogy e jelentésbe az érdekelt m. kir. szakminisztériumoknak is bizalmas betekintést engedni méltóztassék.

Wien, 1912. évi május hó 23-án

A miniszter helyett:
[Wickenburg s.k.]

felhívja arra, hogy a szerbek és a bunyevácok által az agitációs bizottságnak befizetett adót [é. pártilletéket] fordítsák a minél szélesebb körű agitáció céljaira és végül 4. mindenütt, ahol csak lehet, alakítsanak akár gazdasági, akár politikai szervezeteket – szociáldemokrata alapon”. – Az I. szerb-bunyevác kongresszus előtt a szociáldemokrata pártvezetőség a szerb-bunyevác agitációs albizottsággal együtt 1911. szept. 17-én sikeres népgyűlést tartott Pancsován, melyen az említett *Brkić* hosszabb beszédben foglalkozott a magyar, a szerb és a bunyevác munkások közös érdekével a választójogi küzdelemben. (*Zbor u Pančevu* – A pancsovai gyűlés. – *Sloboda*, 1911. szept. 25; 26. sz.) Hasonló értelemben szólalt fel megnyitó beszédében *Brkić* a magyarországi szerb-bunyevác agitációs bizottság 1911. karácsonyán (24-én és 25-én) Versecen tartott pártértekezletén is. (A *Sloboda* 1912. 2. számában közölt tudósítás nyomán az értekezlet beszámolóját közli: A vajdasági munkásmozgalom... 194–195. l.) – A szerb-bunyevác agitációs bizottság szervezkedésének hónapjaiban a kormányt ismételten foglalkoztatja a Száván inneni és túli, illetőleg a horvátországi és szerbiai délszlávok kulturális és politikai kapcsolata. – A kérdéshez l. a *Tomašić* bánhoz intézendő válasz számára készített 1911. aug. 9-i miniszterelnöki átirat-fogalmazványt a zágrábi „Balkan”-dalegylet állítólagos szerbiai utazása tárgyában, továbbá *Tomašić* bán átiratát *Khuen-Héderváry* miniszterelnökhöz, a belgrádi „Omladina” egyesület 1911. okt. 8-i gyűléséről – ME 1911–XXXIV–4650, ill. ME 1911–XLI–5977.

⁴ *Korač*, Vitomir neves horvát munkáspolitikus, a horvát-szlavonországi munkásmozgalom egyik ekkori vezetője.

¹ Az átirat aláírója feltehetően gr. Wickenburg Márk külgyminiszteri osztályfőnök.

² „A császári és királyi Ház és a császári és királyi külgyminisztérium” hivatalos fejléccel ellátott papíron.

Melléklet:

1912 ápr. 25

*Dr. Wildner Henrik belgrádi osztrák–magyar konzul újabb jelentése a külügyminisztérium részére a szerbiai munkásmozgalom terjedése tárgyában*¹

ME 1912–XLI–333 3202/912

(Német nyelvű gépírásos másolat fordítása)

36/h. p. sz.

Belgrád, 1912. április 26-án

Nagyméltóságú Gróf úr!

Az 1911. október 25-én kelt, 46644/8-b. számú leirattal Excellenciád, vonatkozással 1911. július 13-án 65/h.p. számon kelt, A szocializmus Szerbiában [tárgyú] jelentésemre, megbízott, hogy megfigyeléseimet különösen az alföldi vidékek népességének magatartására nézve is folytassam. Van szerencsém most jelenteni, hogy az éppen lezárult skupstina-választások eredménye figyelemreméltó kiegészítést szolgáltatott ahhoz az annak idején kifejezett nézetemhez, hogy a szocializmus további előhaladása várható Szerbiában. A szocialisták, akik az 1908. évben csak a városokban szereztek 3043 szavazatot, most összesen 25.054 szavazatot nyertek, amiből 3379 szavazat jutott a városokra és 21.675 szavazat az alföldre. Két képviselőjüket a síkságon, a drinai és a požareváci körzetben választották meg; de tekintélyes kisebbséget értek el a szocialisták a moravai kerületben és délen (Vranja) is.

Amint már Excellenciádnak jelenteni módon volt, paraszti proletariátus képződése van folyamatban, amely Szerbia területén nem talál munkát. Ezért mennek át sokan Mačvából (a Drinának a Szávába futó torkolatánál elterülő alföldről) a Szerémségbe és Szlavoniába, hogy ott mezőgazdasági munkára szegődjenek el. Ugyanezen okból idényszerű vándorlás van délről (Piro) Romániába.

Sajnos nem állnak rendelkezésemre pontos számszerű adatok ezekről a népmozgalmakról; megkerestem azonban a sabáci és nisi alárendelt konzuli hivatalokat, hogy ecélből nyomozást indítsanak. Szerb részről ezzel a kérdéssel eddig szinte egyáltalában nem foglalkoztak. A szerb informátorok csak annyit jelentenek nekem, hogy a Magyarországra irányuló vándorlás minden évben több ezer személyt tesz ki.

Éppen a Drina-vidéken, továbbá a Morava síkságain és délen végezhetett a szocializmus az utóbbi időben sikeres munkát. Hála a népben rejlő kommunista irányzatnak, amelynek kifejezője a még mindig nagyon elterjedt Zadruga, könnyű dolguk van az agitátoroknak. Ha meggondoljuk, hogy az aktív szavazati jog 15 dináros cenzushoz van kötve, továbbá, hogy egyes falvak szocialista községi előljárósága megválasztását jelenti, úgy mindenesetre elgondolkoztató a szocializmus térhódítása az alföldön. Tekintetbe kell persze ennél venni, hogy a legutóbbi választásokon szocialista listákra leadott szavazatok jóval csekélyebb része származik meggyőződéses és tudatos marxistáktól. Az évtizedek óta tervszerűen folytatott politikai uszítás mellett természetesen fogékony talajra találnak a hiperradikális reformeszmék.

Fogadja Nagyméltóságod legmélyebb tiszteletem kifejezését.

¹ Az irat felzetén a következő német nyelvű gépírásos szöveg olvasható: „No. 36/h-p- Belgrad, am 25. April 1912. – zum hohen Erlass vom 25. Oktober 1911. Zahl 46 644/8-3 Ausbreitung des Sozialismus in Serbien. – 2 Abschriften.”

1911 dec. 12

*A Román Nemzeti Párt 1912 decemberi budapesti értekezletének határozatai*¹

Mint jelezték, a Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága hétfőn Budapesten Ilyefalvi Pop György elnöklete alatt értekezletre ült össze. Több mint 30 tag vett részt a gyűlésen, közöttük Dr. T. Mihali, Dr. I. Maniu, V. Damian, Dr. Șt. C. Pop, Dr. A. Vaida, Dr. Vecerdea, Dr. Lucaciu, Dr. Goldiș, Dr. Șerban, Dr. Lengheru, Dr. Leményi, Dr. Grozda, Dr. A. Cosma, Dr. Rozvan, Dr. R. Velici, Dr. C. Iancu, Dr. I. Marșău, Dr. V. Branisce stb.

A hétfő délutáni ülés 8 óráig tartott. Megvitatásra került a politikai helyzet és az általános választójog kérdése. Jelentés hangozott el a folyó év nyarán és őszén tartott népgyűlésekről is.

A második ülésre tegnap, kedden került sor.

A tanácskozás lefolyásáról a következő tudósítást kaptuk:

Budapest, dec. 12.

A román nemzeti párt központi bizottsága az új naptár szerint dec. 11-én és 12-én egybeülve, plenáris ülésén megelekedéssel vette tudomásul a központi iroda beszámolóját a *Bizottság utolsó ülése óta eltelt időszakban kifejtett tevékenységről*, valamint a *nemzeti [é. nemzetiségi] képviselők országgyűlési tevékenységéről*. E jelentés alapján megállapította, hogy a magyarországi és erdélyi román nép politikai helyzete változatlan, és hogy a jelenlegi kormányzati rendszer változatlanul fenntartja a román nép jogos igényeivel szemben ellenséges magatartását.

Következésképpen a Bizottság hangsúlyozta a megingathatatlan, határozott és egységes harc folytatásának szükségességét az ország igazi érdekei számára káros kormányzati politika megcáfolására.

Különös súllyal vett tudomást az ország szinte minden románlakta részében tartott számos népgyűlésekről, és megelekedéssel fogadta e népgyűléseken hozott határozatokat. Tekintetbe véve a téli időt, mely alkalmatlan népgyűlések tartására, a Bizottság úgy határozott, hogy a közeljövőben népgyűléseket csak ott tartsanak, ahol a helyi körülmények megkövetelik, tavaszra halasztva a népgyűléssorozat folytatását.

A Bizottság tudomásul vette a párt lapja szerkesztő bizottságának jelentését, jóváhagyta a lapok érdekében foganatosított intézkedéseket, s teljes bizalmát fejezte ki a bizottságnak, köszönetet szavazott a pártnak és a nép legfelsőbb érdekeiért hozott szolgálataiért.

Egyszersmind meghozta a szükséges intézkedéseket ezeknek a lapoknak, különösképpen a régi nemzeti orgánumoknak a terjesztésére vonatkozólag.

Az Arad megyei lemondott elnök részéről beterveztett jelentés alapján, a bizottság a Nemzeti Párt Arad megyei Klubja újjászervezésével dr. Vlăd Aurélt bízta meg.

¹ A közlemény eredeti címe és lelohelye: *Conferența partidului național român* – A Román Nemzeti Párt értekezlete. *Gazeta Trans.*, 1911. dec. 14; 263. sz. A budapesti román nemzeti párti értekezlet határozatait a „félhivatalos” brassói *Gazeta Transilvaniei* az első közlést követő napon, 1911. dec. 15-én az alábbi kommentárral megismételi: „A Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottságának tagjai, szám szerint több mint harmincan, hétfőn és kedden [é. 1911. dec. 11-én és 12-én] Budapesten összegyűltek, megvitaták a párt belső helyzetét, valamint az ország általános politikai helyzetét. A hétfői és keddi határozatokról az alábbi közleményt tették közzé...” (*Conferența comitetului executiv al partidului național rom[ân]*. Un comunicat. – A Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottságának értekezlete. Közlemény. – *Gazeta Trans.*, 1911. dec. 14; 263. sz. 1. 1.) Az értekezletet követő napokban, pontosabban 1911. dec. 16-án hangozott el a kőrösbányai vál. kerület román nemzetiségi képviselőjének, *Damian Vazul*nak az országgyűlési nemzetiségi párt nevében elmondott felszólalása az 1912. évi közoktatásügyi költségvetés vitájában. (Képv. Napló, 1910–15, XIII. 368–373. 1.) – A román nemzetiségi képviselő részletes statisztikai fejtegetéssel sürgette a nem állami népiskolák és a felekezeti középiskolák segélyezéséről szóló tétel arányos elosztását.